

*Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України*

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Наукові записки

ФІЛОЛОГІЧНІ
НАУКИ

Книга 2

Ніжин - 2011

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Серія "Філологічні науки"

Відповідальний редактор – д. філол. н., проф. **Самойленко Г. В.**

Члени редколегії:

Арват Н. М. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Астаф'єв О. Г. – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко Н. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Ковальчук О. Г. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Левицький А. Е. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Михед П. В. – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України та проф. Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя;

Плющ М. Я. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М. Драгоманова;

Потапенко С. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя.

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України, 2011. – № 2. – С. 6).

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 3 від 27.10.2011 р.

Н 34 Наукові записки. Серія "Філологічні науки" (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / відповідальний редактор проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – Кн. 2. – 103 с.

Адреса видавництва університету: вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Верстка і макетування – **Н. О. Приходько**

Літературний редактор – **А. М. Конівненко, Н. О. Приходько**

Коректор – **А. М. Конівненко**

Підписано до друку	Формат 60x90/8	Папір офсетний
Гарнітура Computer Modern	Офсетний друк	Ум. друк. арк. 11,74
Наклад 100 пр.	Замовлення №	Обл.-вид. арк. 14,04

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631) 7-19-72

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2011
© Самойленко Г. В., відповідальний редактор, 2011

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Науковий журнал ○ Рік відновлення видання – 1996

Філологічні науки
2011

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Ісаченко К.П.</i> Особливості презентації жіночого образу у прозі Марії Матіос.....	6
<i>Сиротенко Л.Ф.</i> Месьє за любов'ю. Рання повість Я.П. де Бальмена "Мієнне".....	9
<i>Жаркевич Н.М.</i> Образ Евгения Онегина в одноименном романе А.С.Пушкина. Проблемасовременнойинтерпретации.....	14
<i>Сайковська О.Ю.</i> Трилогія про "ніщо" Мілана Асадурова як фантастика постмодернізму.....	19
<i>Годуля М.П.</i> Еврейське гетто у прозі Данила Кіша.....	24
<i>Яковенко І.В.</i> Репрезентація концепту Громадянської війни в романістиці Р.П.Уоррена та Е.Ц.Джоржу.....	27

МОВОЗНАВСТВО

<i>Арват Н.М.</i> Жінчина в руських народних поговірках і прислів'ях.....	31
<i>Хомич В.Т., Кайдаш А.М.</i> Учення А.П.Грищенка про другорядні члени речення.....	34
<i>Красова Л.М.</i> Морфологічні засади створення типології предикатів.....	37
<i>Яценко Н.О.</i> Функціонально-стильовий напрям в українському термінознавстві кін.ХІХ-поч.ХХІст.....	40
<i>Жук Т.В.</i> Мовна особистість та компоненти культури мовного спілкування в умовах білінгвізму.....	46
<i>Ковач А.В.</i> Дриплання структурного типу.....	49
<i>Шматко І.В.</i> Композиція як один із способів поповнення термінології бджільництва.....	52
<i>Ворона Я.М.</i> Іронічні стійкі порівняння як різновид експресивної енантіосемії в українській мові.....	56
<i>Петрик О.М.</i> Поняття "парадигма" в системі віддієслівних іменників предметної дії.....	61
<i>Ковалева О.О.</i> Дієслова взаємної дії із семантикою родинової спорідненості.....	66
<i>Сидоренко Т.М.</i> Система фазових значень дієслова з префіксом від- (віді-, од-, оді-).....	69
<i>Алексеева С.Г.</i> Сурядний компонент як засіб семантико-синтаксичного ускладнення простого речення.....	72
<i>Сергиенко Е.П.</i> Типологія простого предложения в германских и славянских языках: структурные типы предложения.....	77
<i>Баланюк С.С.</i> Семантика протилежності у змістовій структурі англійських прикметників зі значенням "обидві".....	81
<i>Літва З.</i> Referential language function in transactions.....	85

Лепухова Н. І. Особливості утворення та функціонування лексичних одиниць у німецькій мові права.....	88
Кулик Н. Д. Німецькі фразеологізми з кольороназвою <i>blau</i> : ідеографічна характеристика.....	91

РЕЦЕНЗІЇ

Жаркевич Н. М. Вечно живой и неисчерпаемый Гоголь (В. И. Мацапура. Н. В. Гоголь: художественный мир сквозь призму поэтики. – Полтава, 2009).....	97
Павленко С. І. Провідні терміни України: посібник-довідник.....	101

TRANSACTIONS
of Gogol State University of Nizhyn

Scientific Journal ○ Publication resumed in 1996

Philology
2011

CONTENTS

LITERARY CRITICISM

<i>Isayenko K.P.</i> Peculiarities of representing female image in Maria Matios' prose	6
<i>Syrotenko L.F.</i> Revenge for love. Ya.P.Balment's early novel "Revenge"	9
<i>Zharkevych N.M.</i> Eugene Onegin's image in Pushkin's novel	14
<i>Saykovska O.Yu.</i> Milan Asadurov's trilogy about "nothing" as postmodernist science fiction	19
<i>Gogulya M.P.</i> Jewish issue in Danil Kish's prose	24
<i>Yakovenko I.V.</i> Representation of concept CIVIL WAR in novels by R.P.Warren and E.L.Doctorow	27

LINGUISTICS

<i>Arvat N.M.</i> Woman in Russian proverbs and sayings	31
<i>Khomych V.I. , Kaydash A.M.</i> A.P.Grishchenko's theory on secondary members of sentence	34
<i>Krasnova L.M.</i> Methodology of creating typology of predicates	37
<i>Yatsenko N.O.</i> Functional and stylistic trend in Ukrainian terminology studies in late 19 th – early 21 st centuries	40
<i>Zhuk T.V.</i> Linguistic personality and components of communicative culture in bilingual situations	46
<i>Kosenko A.V.</i> A case of concept structure	49
<i>Shmatko I.V.</i> Composition as a means of enriching bee-keeping terminology	52
<i>Vorona Ya.M.</i> Ironic set phrases as kind of expressive enantiosemey in Ukrainian	56
<i>Petryk O.M.</i> Notion of paradigm in system of verbal nouns denoting activity	61
<i>Konyeva O.O.</i> Reciprocal action verbs with family resemblance semantics	66
<i>Sydborenko T.M.</i> System of phrasal meanings of Ukrainian verbs with prefix від- (віді-, од-, оді-)	69
<i>Alexeeva S.G.</i> Subordinate components as means of semantic and syntactic complication of simple sentence.	72
<i>Serhienko E.P.</i> Typology of simple sentences in Germanic and Slavic languages: Structural sentence types	77
<i>Balanyuk S.S.</i> Semantics of opposition in structure of English adjectives with meaning "specific"	81
<i>Ihina Z.</i> Referential language function in transactions	85
<i>Lyepukhova N.I.</i> Formation and functions of lexical units in German legal language	88
<i>Kulyk N.D.</i> German phraseological units with color name blau: idiographic features	91

REVIEWS

<i>Zharkevych N.M.</i> Ever-living and inexhaustible Gogol (V.I.Matsapura, N.V.Gogol: Creative world from poetic perspective. – Poltava, 2009)	97
<i>Potapenko S.I.</i> Ukrainian prominent specialists in German: Reference book	101

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖІНОЧОГО ОБРАЗУ У ПРОЗІ
МАРІЇ МАТІОС**

Ісаєнко К.П.

*Стаття присвячена аналізу специфіки жіночого образу у творчості Марії Матіос.
Ключові слова: жіноча проза, художній стиль, рецептивна модель, жіночий образ.*

*В статье рассматривается специфика женского образа в творчестве Марии Матиос.
Ключевые слова: женская проза, художественный стиль, рецептивная модель, женский образ.*

*The article covers specific features of woman's image in the works of Marya Matios.
Key words: fiction style, receptive model, woman's image.*

У стилістичній системі української жіночої прози кін. ХХІ ст. реалізуються різноманітні світоглядні моделі. Ці моделі, власне, і відображають особливості індивідуального стилю, адже будь-яка концепція творчості позначена авторською суб'єктивністю.

Індивідуальний стиль розглядаємо як багатоконпонентне поняття, яке включає чимало складників: від авторської концепції світу і людини, рівня близькості художнього твору до життєвого контексту автора, літературну традицію, способи і форми мистецького вираження мовної стилістики, що відповідає розкриттю теми чи проблеми. Змістове наповнення і характер складників індивідуального стилю корелюється типом світосприйняття, світорозуміння письменника, його естетичною свідомістю та суб'єктивно-оцінною позицією. Поняття "стиль" пов'язується також і з ритмами часу, який, у свою чергу, пропонує актуальні рецептивно-презентаційні моделі, що їх так чи інакше подає автор, оскільки творчість має психологічну та історичну зумовленість. Зрештою, поняття стилю визначає і специфіку рецептивної моделі, яка постає у творчості митця [1].

На матеріалі художнього доробку сучасної української письменниці Марії Матіос спробуємо проаналізувати особливості рецепції і презентації жіночого образу у відповідності до стилістичних особливостей її прози. Адже аксіологічні концепти української жіночої прози ХХІ ст. характеризують специфічний жіночий тип світосприйняття, який відзначається здатністю в умовах невизначеності та відкритості відобразитися у закономірностях формування художньої ціннісної системи.

Умовно можна визначити рецептивно-презентаційні моделі у творчому доробку письменниці,

присутні практично у кожному тексті. Насамперед, це: домінуючий тип героя (героїні) у художньому творі (рецепція); генологічна своєрідність (жанрова презентація); моделювання художньої дійсності на рівні заголовків творів (знаково-символічна презентація) [2].

Образ жінки (або його сумарний різновид) у прозі М.Матіос відрізняється своїм складним психологізмом, подекуди навіть трагізмом, в основі якого, майже у всіх аналізованих сюжетах, особиста драма пошуку гармонії. Проза Марії Матіос у буквальному сенсі "проговорює" психологічний досвід жінки, набутий нею або у час великих суспільних перемін, або у моменти особистісних криз чи то зламів. Змальовуючи історичні, національні, суспільні сфери буття жінки, авторка зачіпає такі тематично-сміслові опозиції як жінка - держава, жінка - нація, жінка - політика. У проаналізованій прозі Матіос на високий філософсько-екзистенційний рівень піднесено теми материнства, родинних цінностей, жіночого бунту, сексуальної свободи, жіночої самотності, реабілітованої тілесності тощ. Проходячи через усю творчість письменниці, вони набувають значення образу-архетипу. Стиль М.Матіос відзначається багатством лексики, яка вміщує найрізноманітніші пласти - від фольклорного до книжного, від публіцистичного до просторічного, від рафіновано літературного до діалектного. Національна ідентичність героїв прози виразно підкреслена локальними діалектизмами.

Своєрідно проявивши власну авторську манеру у новелістиці ("Нація"), константи індивідуального стилю закріпилися великою прозою ("Солодка Даруся", "Майже ніколи не навпаки", "Мама Маріца, дружина Христофора Колумба" тощо). Великі та

малі епічні форми М.Матіос – явище цілісне передусім на проблемно-тематичному рівні, тобто є всі підстави говорити про те, що кожен прозовий твір письменниці постає не сам собою, а в межах єдиного художнього організму, де кожен елемент окремого вписується в структуру цілого [3].

Індивідуальний стиль М.Матіос не позбавлений публіцистичності, що поєднується з іронічно-гротескним сприйняттям української дійсності. Роман "Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів", з його відлунням бурлеску й травестії, використанням архетипних моделей, подає цікавий матеріал для підтвердження висновків про результативність поєднання традиційних і новаторських підходів до відтворення дійсності як на змістовому, так і на формальному рівнях.

Визначальним засобом розкриття явищ дійсності в аналізованих текстах є психологічна обґрунтованість поведінки. Письменницю найбільше цікавить людське, передусім жіноче "я". В її новелах, повістях, романах поряд із зовнішнім сюжетом розвивається внутрішній, що відбиває динаміку почуттів жінки. І то не важливо, чи йдеться про шлях героїні від дівчинки до зрілої жінки, чи подається фрагмент біографії жінки-коханки ("Щоденник страченої"), чи жінки вигнанки, "не-такої", як усі ("Москалиця"), чи то драматична історія жінки-матері, котра приносить власне життя в жертву заради сина-каліки ("Мама Маріца, дружина Христофора Колумба").

Ж.-П.Сартр стверджував, що в творі немає нічого, окрім особистості автора, який примушує споглядати те, що сам виявляє, залучає до свого універсуму. Можна вважати, що галерея жіночих образів, представлена у прозі Матіос становить своєрідний жіночий збірний портрет українки, в котрому презентовано всі грані національного характеру.

Реальність мистецтва є сферою комунікації, оскільки творець вибудовує вже досліджений, а не відчужений світ. Яскравою рисою індивідуального стилю авторки є містицизм та філософічність. Доробок М.Матіос загалом можна розглядати як спробу переосмислення філософських ідей Г.Сковороди, а передусім його теорії самопізнання. Разом з тим у творах порушуються проблеми людського буття (досить потужний екзистенційний підтекст), взаємодії індивіда й суспільства, питання сенсу життя тощо. Творчість письменниці характеризується впливом фольклорних традицій, а саме народних переказів та легенд містичного змісту, що відзначено присутністю в її творах персонажів потойбічного світу.

Моделюючи різні часові і просторові вияви як вигаданого, так і реального світу, письменниця надає їм ознак замкненого, тобто герметичного простору, недоступного для проникнення сторонньої людини, та знімає обмеження і виходить на рівень макрокосму. Цей часопростір у творах увиразнює образи персонажів. Власне психологічний аспект герметичності пов'язаний із проблемою самотності, яку письменниця порушує у своїх творах, розглядаючи її, по-перше, як потребу в усамітненні та певну самодостатність особистості,

а по-друге – як аутсайдерство й непотрібність людини в суспільстві.

Письменниця охоплює практично всі прозові жанри, від новели до роману. Але зміст новели, втім, як і роману, у авторки часто корелюється відповідно до наскрізної світоглядної позиції.

Проза М.Матіос є особливо цікавою на рівні експериментів із жанрами, зокрема особливої уваги заслуговує її "колажна" авторська манера. Результатом художнього пошуку М.Матіос у царині композиційних засобів стало створення рухливої структури твору, що підтвердило необмежені комбінаторні можливості гри з читачем ("Фуршет"). Письменниця апробує як класичний спосіб організації текстового матеріалу з лінійним сюжетом і можливими ретроспекціями ("Апокаліпсис", "Не плачте за мною ніколи"), так і постмодерний виклад, для якого характерні багатоплановість, асинхронність композиції ("Щоденник страченої", "Майже ніколи не навпаки").

Осібне місце у прозовому дискурсі авторки посідає близька до потоку свідомості психологічна оповідь, яка за формою являє собою суцільний внутрішній монолог ("Детектор", "По праву сторону твоєї слави").

Сама М.Матіос суть власних жанрових презентацій передає описово: "гомеричний роман-символія", "повість-мелодрама", "роман-сага в новелах" тощо. Таким чином, виразно національна стильова специфіка епічного набутку нашої сучасниці забезпечується поєднанням традиційних, модерних і постмодерних текстових стратегій [4].

У різноманітних своїх виявах функціонує в аналізованій прозі заголовковий комплекс, виступаючи передусім генератором енергії художнього тексту, прийомом, стилем, що уможливило осмислення буттєвих проблем на знаково-символічному рівні. Назви творів одного письменника дозволяють простежити динаміку розвитку естетичної природи заголовка з погляду жанрово-композиційної специфіки. Заголовки – це також окрема система, яка витрачається, "випищується" у процесі опанування технікою слова. У М.Матіос система заголовків є додатковим (і геть не останнім) критерієм аналізу. Маючи високу енергетичну зарядженість, заголовок літературного твору здатний залучати читача до силового поля авторської ідеї, формувати у реципієнта складний комплекс реакцій, настроїв і смислів, скеровувати процес сприйняття у відповідному, бажаному для автора, але іноді навмисно прихованому напрямку. У цьому сенсі заголовки творів М.Матіос виразно функціональні. Вони або вказують на центрального персонажа ("Анна-Марія", "Анти-Марія", "Мама Маріца", "Солодка Даруся", "Юр'яна і Довгопол", "Москалиця"), або окреслюють проблему твору ("Апокаліпсис", "Життя коротке", "Нація. Одкровення"), або ж навіть визначають жанрову належність твору ("Бульварний роман", "Щоденник страченої"). Характерною для М.Матіос є модель заголовка, яка базується на формульованні спонукальної конструкції: "Вставайте, мамко..", "Будьте здорові, тату", "Признай свою дитину", "Не плачте за мною ніколи", "Прощай мене", "Просили тато-мама". Тоді як, для

порівняння, наприклад – у системі заголовків О.Забужко можна визначити присутність двох яскравих типів назв: по-перше, заголовки констативні, прозорі стосовно подальшого змісту твору (“Сестро, Сестро”, “Дівчатка”, “Я, Мілена”, “Інструктор з тенісу”), по-друге, це символічні, лейтмотивні заголовки, для дешифрування яких від читача вимагається певна сума життєвих знань (“Польові дослідження українського сексу”, “Казка про калинову сопілку”) і здатність до інтелектуальних рефлексій та можливість ці знання використати, ситуативно дешифрувати. У прозі Марії Матіос сформувався в сучасній українській літературі потужну “концептосферу” (Д.Лихачов) з таких базових понять, як Бог, Батьківщина, мораль, любов, життя, смерть, гріх, спокута, пам’ять. У сучасній українській прозі проглядаються три основні

тематичні масиви: минуле українського буття в усіх його складностях і суперечностях, жінка у краях і гірших виявах своєї людської сутності, сучасне у його драматичній, але не безнадійній перспективі. Відповідно у Марії Матіос в одному контексті – жінка-сповідальниця, спокутниця, грішниця, яка, тим не менш, не позбавлена соціальних амбіцій, і зовсім в іншому – жінка-самітниця, яка прагне захопитись і згубитись у містичному світі. Разом з тим концептуальною домінантою у доробку письменниці таки домінує категорія нації, а найяскравішим проявом образу вітчизни в текстах письменниці постає збірний і багатоплановий образ Жінки (матері, коханої, сестри, України). Сформовані у творчості української письменниці рецептивно-презентаційні моделі буття унаочнюють розмаїтість і концептуальність сучасної української прози.

Література

1. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Львів : Літопис, 1997. – 299 с.
2. Зборовська Н. Код української літератури / Н. Зборовська. – К. : Смолоскип, 2010. – 570 с.
3. Крупка М. Гендерний дискурс у сучасній українській літературі / М. Крупка // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. ІХ. – Рівне : РДГУ, 2000. – С. 145–151.
4. Насмінчук І. А. Проза Марії Матіос: до характеристики індивідуального стилю / І. А. Насмінчук // Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам’янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. – Вип. 1. – Чернівці, 2006. – С. 94–100.

УДК 821.161.1.09

МЕСТЬ ЗА ЛЮБОВЬ. РАННЯЯ ПОВЕСТЬ Я.П. ДЕ БАЛЬМЕНА "МЩЕНИЕ"

Сиротенко Л.Ф.

У статті розглядається рання повість Я.П. де Бальмена "Помста", прослідковується творчий задум письменника-початківця, джерела його формування.

Ключові слова: рання повість, романтизм, автобіографізм, творчий задум, помста.

В статье рассматривается ранняя повесть Я.П. де Бальмена "Мщение", прослеживается творческий замысел начинающего писателя, источники его формирования.

Ключевые слова: ранняя повесть, романтизм, автобиографизм, творческий замысел, мщение.

The article discusses the early narrative "Vengeance" of Y.P de Balmen, traces the creative concept of the author - beginner as well as sources of his development.

Key words: early narrative, romanticism, authorbiographism, creative concept, vengeance.

Повесть Я.П. де Бальмена "Мщение" относится к первым произведениям автора. В его единственном рукописном сборнике она расположена второй, датирована 1833 годом, впервые была опубликована в 2011 году [1]. Все повести сборника носят автобиографический характер, но среди них есть такие, в которых отображены целые фрагменты биографии писателя. Повесть "Мщение" одна из них. Обратимся к фактам из жизни Я.П. де Бальмена, изложенным в "Отрывках из заброшенного дневника" [2, с. 206].

В 1831 году семнадцатилетний юноша, абсолютно счастливый в окружавшем его мире дворянской усадьбы, всеми любимый и беззаботный, встретается со своей дальней родственницей – прекрасной Софьей Вишневской. Эта встреча стала роковой и перевернула не только представления о счастье юного гимназиста, но и всю его жизнь. Успешно учась в Нежинской гимназии, Яков мечтает продолжить обучение в Петербурге, заниматься наукой. Мечтам не суждено было сбыться, они рассеялись, как только он понял, что влюблен. В тот же миг приходит решение как можно быстрее сменить свой студенческий костюм на офицерский мундир, который поможет ему завоевать девушку. Романтически настроенный юноша все свои тайны, связанные с переживанием любовного чувства, поверяет своему дневнику, перо и бумага становятся его неизменными спутниками. Он пишет: "Я до сих пор не жил. Я не знал жизни. Не знал что такое благополучие... Да! Всё это заключает в себе любовь... Как бы я хотел прочесть один из тех романов, где

так много о любви!" [2, с. 222]. Чувство к Софье будет набирать силу, и Якова вскоре посетит "горделивая мысль", он захочет писать повесть: "Я чувствую, как это безрассудно, как смешно! Но что же? Я буду писать для самого себя" [2, с. 239]. Мы не можем с уверенностью сказать, была ли она написана, в рукописном сборнике повестей её нет. О главном герое задуманной повести "Ричард" он напишет так: "... у моего героя должно быть сердце, готовое переносить все горести, сердце мужественное. И он сам должен быть истинный герой – неустрашимый, благородный – бич врагов своего отечества, верный до гроба своим чувствам, гордый, презирающий низкое соперничество и несчастный. Да, я изображу человека, каким бы я желал быть" [2, с. 240]. Начинающий писатель в дальнейшем ни разу не изменил своему герою-двойнику. Каждый из главных персонажей всех его повестей один и тот же тип романтического героя-энтузиаста, презирающего всё низкое, любящего и страдающего. Встреча с С.Г. Вишневской ускорила процесс формирования романтического мировосприятия чувствительного юноши, тянувшегося ко всему прекрасному. Дух романтизма нашёл в его душе благодатную почву. Романтичными были не только его произведения, но и его жизнь, и его смерть.

Софья Вишневская отвечала Якову де Бальмену взаимностью, но красота девушки привлекала многих, что приносило ему страдания. Призываемое в строках дневника несчастье не заставило себя долго ждать. В отсутствии Якова (он начинал военную карьеру) Софье подыскивали жениха, о том,

что девушку принуждали выйти замуж, Бальмен узнает спустя полтора года. Получив юнкерские погоны, он спешит к Софье, строит планы на будущее: "Все желания мои исполнились... отчаду думать, что ты уже человек, слуга царю и отечеству, что эта разлука доведёт до той степени, до того чина, в котором смело скажешь всему свету: "Я люблю Софью, и она должна быть моей и, брякнув саблей, подать ей руку, и она будет гордиться своим выбором" [2, с. 262]. Известие о возможном замужестве Софьи потрясло его, он обвиняет её в измене: "Нет, не верю ничему! Все чувства – ложь! Все надежды – обман!" [2, с. 268]. Бальмен возвращается в Белгородский полк, на место службы, где начнёт писать свои романтические произведения, которые объединит в цикл и назовёт "Собрание повестей, одна другой глупее". Софья Вишневская станет его добрым и злым гением, без неё невозможно представить творчество писателя. Софья прямо или косвенно присутствует во всех его повестях, зачастую в своём облике, под своим именем.

Повесть "Мщение", как и все повести Я.П. де Бальмена, имеет свой личностно-интимный подтекст, в героях нетрудно узнать Софью Вишневскую, гусарского офицера, намеченного ей в женихи, и самого Я.П. де Бальмена, его эмоциональное состояние в период испытываемой ревности. "Мщение" – произведение одной страсти, одного всепоглощающего переживания, переполняющего героя и ищущего выхода: "Я проклинал её и себя, и весь свет... Вернитесь слёзы! Задушите меня, но не показывайтесь" [2, с. 266]. Любовная тема становится ведущей в его творчестве, другие темы и мотивы вплетаются в неё, дополняют, разнообразят, являются сюжетным фоном. Любовь многократно усиливает творческий энтузиазм начинающего писателя. Повесть "Мщение" создаётся из "подручного материала" жизненного опыта автора и литературного опыта Бальмена-читателя. Цель нашей работы проследить творческий замысел начинающего автора, выявить источники его формирования, рассмотреть указанную повесть как произведение, в котором наметились стабильные черты поэтики, круг идей и тем, которые проходят сквозь всё творчество Я.П. де Бальмена.

Ранняя повесть "Мщение" явилась началом романтизации мироощущения и творчества автора, в ней он находит самое радикальное решение любовного конфликта. Гармоничный мир юноши осветило солнце любви, но ревность, подозрения в непостоянстве и предательстве любимой разрушили наивную веру в счастье, поселили в душе боль, страданье, превратили трепетное и нежное чувство в любовь-вражду. Так возникает тема мщения за любовь: за неверность, за оскорблённое чувство. Об автобиографичности повести свидетельствует, в частности, тот факт, что Яков де Бальмен посвятит её той, которая заставила его страдать: "Посвящено С.Г. В.....ой" [3]. В основе повести душевная драма автора, обманутого, всё ещё любящего, но уже вынашивающего план мести за отвергнутую любовь. Сюжетом повести станет история их отношений, его герой будет

мстить, но не только ей и её избраннику, а и всем женщинам как существам неверным, приносящим страдания. Никто не увидит слёз героя, душивших некогда самого автора. Нет, его герой будет таким же гордым и страшным в своей безудержной мести, как герои его кумира Байрона. Он будет настоящим Падшим Ангелом, совершающим возмездие, карающим демоном, восставшим против законов земных и небесных, и пусть свершится высшая справедливость: "Смерть! Уничтожение! И я, и они!"

Ярко окрашенная личным чувством писателя, его болью, гневом, любовью и враждой повесть отмечена печатью ученичества. Её главный герой Адольф списан с демонических героев Байрона, безудержных индивидуалистов и разрушителей, чувствующих себя "сверхлюдьми, которые взяли себе право карать других, как судья и палач одновременно. Они переступают через чужие судьбы и жизни без сочувствия и сомнений. Почти каждый из них имеет на своей совести одно или много убийств, или, по крайней мере, стремится кого-то убить, то есть каждый из этих персонажей – носитель зла, правда, обречённый на гибель" [4, с. 292]. Адольф решает мстить всем женщинам, смеяться над их гибелью, но как ни старается автор придать герою демонический размах, его персонаж ощущает некую раздвоенность, понимая, что жертвы его невинны, а он совершает преступление. Тем ожесточённее обрушивает он свой гнев на Софью и её супруга. Как и герои Байрона, герой де Бальмена вызывает двойное чувство: ведь он не только приносит страдание другим, но и страдает сам. Бальмен изображает героя великим в добре и зле, в любви и ненависти, исполненным жгучей страстью, Дон Жуаном поневоле – искушение для него лишь форма мести женскому роду. Все элементы, составляющие этот образ, типично романтические. Хорошо знакомы нам черты портрета: "чёрные глаза", "чёрные брови", "язвительное лицо" с "ужасным диким выраженьем" и т.п., такая черта как "едва показывающиеся чёрные усы" предательски выдаёт "грозного" автора недавно вышедшего из детской, а вместе с предыдущими определениями производит противоположный тому, которого добивается автор. Повесть поражает наивным ученичеством и наивной чистотой первого чувства, юношеским максимализмом и романтическим энтузиазмом. Для автора важна не мысль, а всепоглощающее чувство, которому подчиняется писатель и его герой-двойник, которое увлекает читателя своей искренностью.

Автор изображает сильную, безудержную страсть, переходящую в поглотившую героя жажду мести. Его внутреннее состояние дисгармонично: он мстит кроваво и страшно, но в то же время страдает, понимая свою преступность. Это месть за потерянную гармонию, ведь ранее герой был счастлив, добр, великодушен, злодеяния, которые он совершает, явились результатом его глубокого разочарования. Герой одинок: он не думает ни о родных, ни о друзьях, земляках. Месть виновным переходит в месть всему миру. Процесс отчуждения героя от человеческой, гуманистической сущности необратим. В последней сцене автор так

сгущает краски, что превосходит в этом многих своих учителей-романтиков. Если романтический герой Вестушева-Марлинского обычно убивает своего врага, то в финале повести де Бальмена сразу три мертвеца: героиня, герой и его соперник (неизвестной остаётся судьба ребёнка Софьи и её мужа, в любом случае трагическая). Главный персонаж повести "Мщенье" Адольф лишает других права выбора, а его понимание человеческой жизни как высшей ценности, которое появится в более поздних повестях де Бальмена, лишь сквозит в сожалении героя о невинных жертвах, но не предотвращает нового преступления. Человек одной страсти, герой убеждён в неизбежности и необходимости гибели и поэтому не ценит ни своей, ни чужой жизни, считая её бессмысленной с потерей надежды на счастье. Критическое отношение к собственному поведению у него вызывает ещё большую озлобленность к виновникам всех несчастий: "Проклятая!.. Фурия! А он! он! Ад! Поглоти меня! Я долго, я много мстил на невинных, а эта чета... Должна ли она жить, чтобы смеяться над моим бешенством, над всей кровью, которую я пролил! Нет! нет! нет! Смерть! Уничтожьё! И я, и они!" [1, с. 215]. Несмотря на постоянно нагнетаемый демонизм главного героя и всю серьёзность, с которой автор пишет произведение, остаётся ощущение "мести" разбушевавшегося юноши-ребёнка, обиженного и страдающего, который грозит самыми страшными карами своим обидчикам. Но это вовсе не страшно, а вызывает улыбку сочувствия к трепетному юноше, открытому и честному.

Счастье героя было разрушено коварством Софьи. Мсть Адольфа – это борьба со злом и обезвреживание порока в лице всех женщин и конкретных виновников его несчастья. В романтическом конфликте всё пережитое главным персонажем явилось знаком его душевного превосходства над окружающими, над пошлостью всенедневной жизни. У героя счёт особый. Ведь то, что для других было мимолётной страстью, лёгким увлечением, для него становится вопросом жизни и смерти. Безудержный в любви и ненависти он забывает о милосердии и сострадании, новое отношение к действительности реализуется в его поведении. Бальмен изображает гипертрофированного злодея с ангельским лицом и измученной душой. Время персонажа делится на "до" и "после", "тогда" и "сейчас". В прошлом для него остались счастье, надежды, любовь, жизнь. В настоящем – страданье, любовь-вражда, мщенье, смерть. Ю.Манн пишет о романтическом герое: "Романтическое переживание любви заключалось в крайнем повышении её идеального значения... Герой романтического произведения любит один раз: память сердца у него сильнее самой жизни. Непрочное и непродолжительное счастье представляется обычно мгновением на фоне долгих лет одиночества" [5, с. 36]. Любовь выступает фатальной силой, несущей страдание. Однонаправленность героя приводит его к гибели.

Другим персонажам писатель уделяет гораздо меньше внимания. Образ Софьи не содержит конкретно-индивидуальных черт, построен на кон-

трастном отношении героя, испытывающего к ней то любовь, то вражду. Софья и очаровательна, и демоничная злая фурия. Более выразителен образ мужа Софьи – соперника Адольфа. Он формируется через поступок и речь героя, носителя комплекса черт недостойных мужчины: нерешительности, трусости, неумения защитить свою семью (жену и ребёнка). Речь его индивидуализирована. Образы соблазненных Адольфом девушек в общих чертах схожи, хотя автор и разграничивает их в своей характеристике. Одна из них натура мечтательная и романтическая, другая – простая наивная девушка. Все герои наделены доминирующей чертой, в конечном итоге, определяющей их судьбу: Софья – коварством, супруг Софьи – малодушием, девушки соответственно – мечтательным романтизмом и простодушием. Жертвами мщения становятся не только второстепенные персонажи, но и главный герой, он гибнет, как и его жертвы.

В произведении имеет место конфликт нравственного порядка. Девушка, которую герой любил всем сердцем, оказалась простой кокеткой. Она ловко обманывала героя, а когда обман открылся, то смеялась над его чувствами. Если в романтической поэме байронического типа конфликт был достаточно туманен как в предистории главного героя, так и в течение событий, то в повествовательном произведении происходит конкретизация конфликта. В повести де Бальмена есть несоответствие между фигурой, "адовыми муками" демонического героя и тривиальной конфликтной ситуацией, они совершенно несоизмеримы по своим масштабам. Основой конфликта становится имевшая место в жизни писателя ситуация, перенесённая им в произведение. В повести две сюжетные опоры. Первая – тема мести за любовь, она имеет две развязки: гибель соблазненных девушек (объектов мести) и финальная гибель участников любовного треугольника; вторая – тема поединка, отображённая не только в сцене дуэли, но и пронизывающая всю повесть. Именно в поединке с соперником герой самоутверждается, демонстрируя своё превосходство. Так в соревнованиях наездников Адольф лучший, на балу, в девичьих грёзах он самый неотразимый и желанный, даже в страдании и преступлении он красив, как Ангел, но Ангел Падший. Дуэль с противником – апофеоз превосходства Адольфа. Его соперник жалок и не достоин называться мужчиной.

Две главные темы присутствуют во всех произведениях Якова де Бальмена – любовь и смерть. Любовь в творчестве писателя связана со страданием влюблённого, вызванным невозможностью быть вместе с любимой. Причины всегда две: неверность девушки или действия людей, желающих разлучить влюблённых. Конфликт, как правило, завершается смертью, или же она призывается героем как желанная развязка трагического узла, как освобождение от страданий, как избавление. Эрос и Тонатос в творчестве де Бальмена идут рука об руку. Не последнюю роль в том, что тема смерти притягивала писателя, сыграла романтическая мода на страдание и смерть как наивысшее

её проявление, а также характерная театральность эпохи, культивировавшая отношение к смерти как пятому акту и яркому завершению пьесы жизни. Романтик моделировал не только свою жизнь, но и смерть. По этой причине финальные сцены повестей де Бальмена часто разыгрываются как эффектные концовки театральных пьес.

Творчество Я.П. де Бальмена начиналось в русле третьего течения в романтической литературе, которое определяют как "байроническое", так как яркое, законченное выражение оно нашло в творчестве Байрона с присущими ему характерными особенностями поэтики и стиля, типом героя. "Сердцевину этого стиля, – пишет Д.С.Наливайко, – составляет ментально-эмоциональная установка, которую можно обозначить как идеализацию отрицания" [4, с. 19]. Негативные эмоции, порождённые разладом с действительностью, "приобретают абсолютную художественную ценность" [4, с. 19]. То, что в их основе лежит страдание, ощутил начинающий романтический писатель Яков де Бальмен. В своём дневнике, размышляя о первой повести "Ричард", он скажет, что его герой должен быть "неустрашимый", "благородный" и "несчастный": "Да, я изображу человека, каким бы я желал быть" [2, с. 240]. Романтический культ страдания пронизывает ведущие мотивы, атмосферу произведений романтиков. Поэт А.В.Тимофеев в своём лирическом сборнике "Песни" в названиях стихов демонстрирует ироническое отношение к мотивам романтических пристрастий: "Отверженный", "Мизантроп", "Неудачник", "Злодей", "Одиночество", "Мертвец". Названия повестей де Бальмена демонстрируют, но без романтической иронии, эту же тенденцию: "Изгнанник", "Пустыня", "Мщение", "Самоубийца". В основе романтического культа страдания лежит мысль, что без страдания не может быть полноценной человеческой личности. Чувствам приписывались космические масштабы, а главными героями становились "бывшие небожители": "Падшие Ангелы", "демоны", "титаны", носители нечеловеческих страстей, тотального пессимизма и "мировой скорби".

Повесть Я.П. де Бальмена "Мщение" можно отнести к явлению "неистового романтизма", распространённому в 20–30-е годы XIX века, генетически связанному с "готическим романом", интенсивно проявившемся в художественной системе французского романтизма. Юный автор планировал своё произведение как "ужасную" любовную повесть, с "ужасными" сценами мести. Его герой Адольф – традиционный образ "ужасного" мстителя, отвергнутого возлюбленной. Существует не только очевидная связь главного персонажа де Бальмена с героями Байрона и "готического романа", но и, на наш взгляд, хотя и отдалённая, с героем романа Б.Констана "Адольф". Центральный персонаж повести носит такое же имя, ставшее популярным, благодаря известному роману, в 10–20-е годы XIX века. Можно соотносить с романом Констан, в частности, историю любви Адольфа, его метания между двумя женщинами, душевную раздвоенность. Герой повести, чтобы совершить месть, также должен притворяться, играть чувствами. Обоим героям присуща презрительная

отчуждённость от общества, людей, сосредоточенность на себе, эгоцентризм. Следует отметить, что своей одержимостью местью герой де Бальмена схож с героями-мстителями повестей А.Бестужева-Марлинского, в частности, "Замок Ведын", "Замок Нейгаузен", "Замок Эйзен", схожи сюжетные ходы "Мщенья", речи главных героев, поочередно обращаемые то к небу, то к аду, то к богу мщенья. Яков де Бальмен изображает самые "неистовые страсти и неистовые положения" как бы намереваясь превзойти самого "зачинателя русской повести" (Белинский), который первый разработал жанр романтической прозаической повести в русской литературе, дал образцы стиля. Язык де Бальмена беднее и не может соперничать с "узорчатым" стилем Бестужева-Марлинского. К тому же Бальмен использует уже устаревающий арсенал образной речи, его поэтические выражения неоригинальны: "блаженный смертный", "вечерний зефир", "пламенеющие глаза", "светило ночи", "небесная твердь" и т.п., стиль грешит искусственностью и напыщенностью. Лучшие места в повести те, где он пишет "без всякого фантовства" (Бальмен). Тогда его проза становится простой и ясной, достигает реалистичности изображения, живости в ведении диалогов. Особенно ему удаётся вольная разговорная манера изложения материала. Рассказ де Бальмена органичный и живой там, где речь не идёт на романтические идеальные темы и неизменно сбивается на устаревавшую книжную патетику с экспрессивными восклицаниями и гипертрофированными чувствами в изображении чувствительных сцен. В описаниях обычной жизни автор не лишён лёгкого юмора, речь его героев (особенно людей из народа) индивидуально окрашена, меняется в зависимости от обстоятельств. Проза Бальмена пластична, предметно точна, несколькими штрихами ему удаётся создавать зримые картины. Таким образом, в прозе писателя естественное соседствует с неестественным. В.Г.Белинский, критикуя искусственность стиля Бестужева-Марлинского, говорил, что его поэзия – это "поэзия не мысли, а блестящих слов, не чувства, но лихорадочной страсти" [6, с. 152]. О Бальмене можно было бы сказать, что его творчество – это поэзия не мысли и не блестящих слов, а романтического чувства, создающего и лихорадочную страсть, и нежную грёзу, и неподдельность искреннего чувства, и его героя.

Демонический герой "Мщенья", уничтожающий себя и своё окружение, показателен для современника Я.П. де Бальмена писателя-романтика М.Ю.Лермонтова (Вадим, Арбенин, Печорин). В этом сходстве есть веянье времени, но автор "Мщенья" идёт своим путём. С каждой новой повестью он отходит от концепции разрушения, постепенно переходит к позициям человеколюбия и альтруизма. Несомненно, это было велением сердца писателя, но вместе с тем подобная тенденция уже намечалась, в частности, во французской литературе (творчество Ж.Санд). В прозе де Бальмена можно найти много свойственного произведениям европейских романтиков: идеализация главного героя, мелодраматизм, экспрессивная сентиментальность, напряжённо-динамичный характер повествования, контрастность

изображения, ступение тёмных красок, изображение стихийных сил природы и пр. По жанровому содержанию "Мщение" – тип романтического рассказа, более всего соответствовавший "воле художника, формируемой личностно-психологическими факторами", произведение абсолютно лирическое – "видение и слышание себя изнутри эмоциональными глазами и в эмоциональном голосе другого" [7, с. 158]. Действие, авторские описания, характеры подчинены страстной эмоции, рождённой острой жадой, необходимостью разделить с любимой (с читателем) романтическое чувство, обрести гармонию.

Жизненный материал писатель переплавляет в духе романтической эстетики. Любовь к Софье Вишневецкой дала ему тот жизненный импульс, то эмоциональное переживание, которое было необходимо писателю-романтику. Повесть "Мщение" – трансформация реальных событий и образов, их эстетическое осмысление. Движущей силой интриги произведения является любовь, ревность, обида, жажда мести и самоутверждения. Динамичные события не главное, главное – посредством сюжета избавиться от жгучего чувства. Структура повести, принципы построения образов, сюжетные узлы, лексика – типично романтические. Эмоциональная напряжённость, мелодраматизм, приподнятый тон, эффектные положения, безудержные страсти – всё это сближает повесть де Бальмена с романтической поэмой. Экзальтированность самого автора, ощущающего себя романтическим героем, порождает искусственность и условность сюжетных ситуаций, гиперболизацию и идеализацию в изображении героев и положений. Это ещё романтизм "крайностей", созвучный юношескому максимализму, исполненный душевного напряжения и бунтарства.

В ранней повести Я.П. де Бальмена "Мщение" прослеживается процесс зарождения характерных для писателя тем и мотивов, особенностей поэтики и стиля. Любовная тема станет главной в его творчестве и будет варьироваться на разные лады в повестях, которые вошли в сборник ("Собрание повестей, одна другой глупее"), а возвышенная романтика сильных любовных чувств станет ярчайшей особенностью прозы писателя. В рассматри-

ваемой повести намечены основные мотивы творчества Якова де Бальмена: любви и смерти, коварства зла, поединка, обманутых надежд, одиночества, неумолимого чередования счастья и потери. Автор сохраняет верность своему высокому романтическому герою: честному, смелому, любящему, страдающему, искреннему, благородному; движение образа осуществляется от демонического Адольфа до героев-альтруистов последующих его повестей ("Мыза", "Солдат", "Окно и рассвет"). Главный герой де Бальмена – литературный двойник писателя. Самооценка героя и повествователя совпадают, их мироощущение однотипно, наблюдается параллелизм судеб писателя и персонажа, присущий романтическому произведению. Рассматриваемая повесть может быть воспринята как начало пути, по которому пойдёт автор, произведение, в котором проявились крут идей и тем, характерные черты повествовательной манеры писателя-романтика, начавшего работать в жанре повести. В дальнейшем появится психологизм и философичность, углубятся мысли о человеческой жизни, судьбе, любви, появятся острые социальные темы, критика бездуховности, меркантильности, возникнут новые романтические символы. От повести к повести возрастает писательское мастерство Я.П. де Бальмена. Он пробует себя в многочисленных разновидностях прозы, черпает материал не только из опыта своей молодости, но и из собственной художественной фантазии, поднимается к философским обобщениям, растёт его мастерство психолога, очерчивается социальная позиция.

Непременная черта романтической повести – исповедь центрального персонажа. Ю.Манн пишет: "Как и в романтической поэме на исповедь падает главная роль в раскрытии духовного мира героя, мира, который не может раскрыть стороннее слово повествователя" [5, с. 243]. Повесть жизни рассказывает сам герой, его исповедь – своего рода движение во времени, переход от прошлого к настоящему, от настоящего к прошлому. Все произведения "Собрания повестей..." Я.П. де Бальмена по сути являются частями единого монолога-исповеди писателя, его лирическим дневником, повесть "Мщение" – одна из них.

Литература

1. Література та культура Полісся. – Ніжин, 2011. – Вип. 61. – С. 208–217.
2. Бальмен Я. П. Повести / Я. П. Бальмен. – Х. : Прапор, 1988. – С. 358.
3. Бальмен Я. П. Мщение. Рукописный сборник повестей. Хранится в Полтавском государственном архиве. Ф. 181, оп. 1, ед. хр. 38, с. 427.
4. Наливайко Д. С. Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Тернопіль, 2008. – С. 415.
5. Манн Ю. В. Поэтика русского романтизма / Ю. В. Манн. – М. : Наука, 1976. – С. 372.
6. Велинский В. Г. Полн. собр. соч. / В. Г. Велинский – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. V.
7. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – С. 444.

УДК 821.161.1.09Пушкин

**ОБРАЗ ЕВГЕНИЯ ОНЕГИНА В ОДНОИМЕННОМ РОМАНЕ
А. С. ПУШКИНА. ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОЙ
ИНТЕРПРЕТАЦИИ**

Жаркевич Н. М.

У статті розглядаються проблеми сучасної інтерпретації образу головного героя пушкінського роману. Аналізуються та оцінюються концепції, пов'язані з психоаналізом, православним та академічним літературознавством. Висловлюються полемічні зауваження.

Ключові слова: герой, середовище, драма, культурно-історична непотрібність, світосприйняття, матеріалістична філософія, християнські цінності, психоаналіз, сексуальні потреби.

В статье затрагиваются проблемы современной интерпретации образа главного героя пушкинского романа. Анализируются и оцениваются концепции, связанные с психоанализом, православным, а также академическим литературоведением. Делаются полемические замечания.

Ключевые слова: герой, среда, драма, культурно-историческая ненужность, миропонимание, материалистическая философия, христианские ценности, психоанализ, сексуальные потребности.

The article touches on the problem of modern interpretation of the main character of Pushkin's 'Eugene Onegin'. The analysis concerns psychoanalysis, Orthodox Church and academic literary studies. Polemic remarks are made.

Key words: main character, environment, cultural-historical unwantedness, world outlook, materialistic philosophy, Christian values, psychoanalysis, sexual needs.

История изучения пушкинского романа "Евгений Онегин" стремительно приближается к своему 200-летию. Количество исследований, ему посвященных, давно уже исчисляется тысячами. Этапными вехами среди них стали работы А.Н.Пыпина, Д.Н.Овсяннико-Куликовского, Б.В.Томашевского, С.М.Бонди, Д.Д.Благого, Г.А.Гуковского, Б.С.Мейлаха, Г.П.Макогоненко, Ю.М.Лотмана, др. Беспрецедентным событием отечественной пушкинистики явился выход "Онегинской энциклопедии" (М., 1999-2004) под общей редакцией Н.М.Михайловой.

Тем не менее исследовательский интерес к пушкинскому роману не уменьшается и сегодня, убедительно подтверждая известные слова В.Г.Беллинского о том, что творчество автора "Евгения Онегина" "принадлежит к вечно живым и движущимся явлениям, не останавливающимся на той точке, на которой застала их смерть, но продолжающим развиваться в сознании общества. Каждая эпоха произносит о них свое суждение, и как бы ни верно поняла она их, но всегда оставит следующей за нею эпохе сказать что-нибудь новое и более верное, и ни одна не выскажет всего" (1,

т. IV, с. 307]. В этом контексте рубеж XX-XXI века стал новым важным этапом в осмыслении пушкинского романа. Его отличительными особенностями можно считать полный отказ от идеологических приоритетов, появление новых методов и методик анализа, привлечение данных смежных наук - философии, психологии, культурологии, социолингвистики и пр. Правда, на этом пути, с нашей точки зрения, есть свои успехи и свои поражения.

Проблемный диапазон современных исследований, посвященных роману А.С.Пушкина "Евгений Онегин", поистине безграничен. Поэтому мы сосредоточим наше внимание лишь на одной, для пушкиноведения отнюдь не новой, но в современных условиях получившей довольно оригинальное осмысление, проблеме, а именно: проблеме интерпретации образа главного героя пушкинского романа.

Общеизвестно, что в пушкиноведении XIX-XX вв. о Евгении Онегине сложилось устойчивое представление как о "лишнем человеке". При этом главным виновником его драмы провозглашалась

среда, т.е. светское общество, в котором вращался пушкинский герой, – лицемерная и безнравственная. Эта традиция, напомним, была заложена В.Г.Белинским, который писал: “Зло не в человеке, – но в обществе. ... Мы думаем, что в самой действительности бывают... существования без цели, существа неопределенные... И эти существа... обещают много, исполняют мало или ничего не исполняют. Это зависит не от них самих; тут есть *fatum*, заключающийся в действительности, которою они окружены, как воздухом, и из которой не в силах и не во власти человека освободиться” [1, т. VI, с. 393, 396]. Его определения “страдающий эгоист”, “эгоист по неволе” [1, с. VI, с. 386, 387] станут доминирующими в характеристике Евгения Онегина.

Современные исследователи активно пытаются преодолеть сложившуюся традицию. В этом контексте одной из наиболее интересных и созвучных нынешней эпохе работ, на наш взгляд, является работа В.А.Кошелева, опубликованная в конце 90-х – начале 2000-х гг. в журнале “Литература в школе” под названием “Онегина воздушная громада...”. В ней среди довольно широкого круга проблем автор затрагивает и названную. Но, в отличие от многих предшественников, исследователь увидел свою основную задачу в том, чтобы выявить национальные истоки характера пушкинского героя, главной и определяющей чертой которого стало разочарование, поскольку и в сознании читателей-современников творца романа, и в сознании не одного поколения пушкинистов Евгений Онегин ассоциировался с разочарованными героями Байрона и прежде всего Чайльд Гарольдом. Между тем, по справедливому замечанию исследователя, Пушкин, открыто сближая своего и байроновского героев, упомянул о русской хандре Онегина.

В основу своей концепции В.А.Кошелев положил наблюдения В.О.Ключевского, который в статье “Евгений Онегин и его предки” (1887) проанализировал судьбы четырех поколений русского дворянства. Ссылаясь на известного историка, автор пишет: “Жизнь Онегина-прадеда пришла на время петровских реформ и сближения с Западом. Он учился в монастырской школе и послушно учил польско-латинские вокабулы, которые, сформировав его характер, никак, однако, ему негодились на службе и в регулярной петровской армии... Онегин-дед, в отличие от предка, прошел уже “навигационную” выучку в Голландии – но жить ему пришлось уже в другую эпоху. А в период “бионовщины” эта голландская выучка оказалась не только не нужна, но даже и вредна...”

“Отцы Онегиных начинали свое воспитание при императрице Елизавете, кончали его при Екатерине II и доживали свой век при Александре I”. В их воспитании “вольтерьянство” причудливо смешалось с “тонким вкусом” и “нежной чувствительностью” – “усвоенные им манеры, привычки, симпатии, понятия, самый язык – все было чужое, привозное, все влекло его в заграничную даль, а дома у него не было никакой органической связи с окружающим, не было никакого житейского дела, которое бы он считал серьезным”... Эта культурная “межеумочность” еще не осознавалась трагичес-

кой и безысходной: “Заурядный екатерининский вольнодумец оставался добр и весел, не скучал и не тосковал. Тосковать будет его сын при Александре I...” [2, с. 14-15].

Иными словами, драма Онегина, сделавшая его “лишним человеком”, по мысли В.А.Кошелева, была связана не только и не столько с безнравственностью окружавшей его светской среды. Драма – в его полной культурно-исторической (выделено нами. – Н.Ж.) не востребованности. “Поколение Онегиных, – проницательно отмечает исследователь, – пришло к полной нравственной растерянности, выражавшейся в одном правиле: ничего сделать нельзя и не нужно делать. И соответственно “хандра” стала неким знаком, некой эмблемой этого поколения... Та потенциальная возможность деятельности, которую пушкинский герой несет в себе... , наталкивается на наложенную на нее несколькими поколениями и генетически отложившуюся роль “культурной ненужности”. Эта историческая роль и образует описанную Пушкиным неизлечимую болезнь, преследующую Онегина...” [2, с. 15].

На наш взгляд, интересно и еще одно соображение В.А.Кошелева. Состояние скуки, “хандры” переживали многие современники А.С.Пушкина, в том числе и сам поэт, который как одно из действующих лиц входит в число друзей Онегина. Но, в отличие от своего героя, Автор романа – поэт. И на страницах “Евгения Онегина”, и в других произведениях Пушкина можно не раз встретить признание, что спасением для него от такого состояния всегда становилась поэзия (“Прошла любовь, явилась муза, // И прояснился темный ум...”). “Онегину не дано такого “утишения”, – пишет В.А.Кошелев. По его словам, он обречен на положение “искреннего не-деятеля”. Но, как предполагает исследователь, Онегин вполне способен воспринимать поэзию как “высокое дело, действительно достойное того чтобы посвятить ему свою единственную жизнь”. В силу этого он “в своем общении тянется именно к поэтам – Автору и Ленскому” [2, с. 16].

В отличие от В.А.Кошелева, В.С.Непомнящий, один из наиболее последовательных приверженцев православного пушкиноведения, направления, выразительно заявившего о себе в последние два десятилетия, в своей работе “Книга, обращенная к нам. “Евгений Онегин” как проблемный роман” пытается проанализировать образ пушкинского героя с позиций христианских (конкретно: православных) ценностей и морали. С точки зрения исследователя, драма Онегина вытекает не из его противостояния со средой (по В.Г.Белинскому) и не из его культурно-исторической ненужности (по В.О.Ключевскому и В.А.Кошелеву), а из его атеистического мировоззрения. Обоснованию этого тезиса в основном и посвящена работа В.С.Непомнящего, опирающаяся на очень интересный (хотя, по-своему, в чем-то и спорный) текстуральный анализ романа.

Осмысливая характер пушкинского героя, автор обстоятельно анализирует такие его составляющие, как эмоциональное состояние (“хандра”), жизненная философия, идеалы (*homo usurpator*), и поступки.

Разочарование и хандра Онегина, по мысли В.С.Непомнящего, обусловлены прежде всего его образом жизни, символом которого становится потребление. Его знаковой эмблемой в романе является мотив стола. Причем вначале это только обеденный стол ("Пред ним rost-beef окровавленный..."). Затем балет, который посещает Онегин, "тоже оказывается своего рода аппетитным блюдом – наряду с ростбифом, страсбургским паштетом и котлетами. После театра – еще один стол, на этот раз – туалетный ("Янтарь на трубках Цареграда // Фарфор и бронза на столе..."). Новое "блюдо" – бал, развлечения, любовные похождения... Выходит, – подытоживает свои наблюдения исследователь, – стол и в самом деле символ того образа жизни (который ведет Онегин. – Н.Ж.), который описывается в первой главе. ... Потребляется весь мир ("Все, чем для прихоти обильной // торгует Лондон шепетильный..."). Потребляется искусство: театр, балет; потребляется нежная страсть, которую называют любовью; потребляются самые простые человеческие отношения" [5, с. 9–10].

Но Евгений Онегин, – пишет В.С.Непомнящий, – "натура высокая", поэтому, "он постепенно начинает интуитивно чувствовать, что с ним происходит что-то не то, что в его жизни что-то не так. Тут и нападает на него тоска, хандра, равнодушие – и наконец, презрение к самой жизни, к этому дурному, неправильно устроенному миру" [5, с. 10]. В этом, по мнению исследователя, и заключается главная ошибка героя, поскольку "дурен не мир – дурно миропонимание, которое герой усвоил с детства и которое определило его образ жизни – такой, как у множества образованных людей того времени" [5, с. 11].

Между тем основой этого миропонимания, – подчеркивает В.С.Непомнящий, – стала материалистическая философия Просвещения. Суть ее он определяет как "перетолкование христианского учения о человеке". Общеизвестно, что, согласно христианской доктрине, человек создан по образу и подобию Бога, согласно просветительским теориям, он равен Богу (выделено нами. – Н.Ж.). Отсюда, – настаивает исследователь, – представление о том, что человек является "хозяином вселенной" и "имеет право ставить себе любые цели, достигать их всеми доступными средствами, приспособить весь мир к своим потребностям" [5, с. 11]. Вследствие этого, по его мнению, "возник удивительный парадокс". Материалистическое мировоззрение, – убежден исследователь, "начало с того, что приравнило человека Богу, ... по существу подменило Бога человеком, а кончилось тем, что на практике приравнило человека к животному. Ведь именно животные руководствуются в своем поведении элементарными потребностями, то есть – желаниями, хотениями (курсив В.С.Непомнящего. – Н.Ж.): есть, пить, размножаться, играть, отдыхать и пр. Если все эти потребности удовлетворяются – животное довольно..." [5, с. 12]. Эта-то философия потребления, философия удовольствия, – считает автор, – и определяет жизнь Онегина: он ест, пьет, развлекается, обольщает женщин. "Человек, воспитанный в таком миропонимании, – пишет В.С.Непомнящий, – озабочен

только тем, чтобы взять от жизни как можно больше для себя" [5, с. 12].

Дальнейший ход анализа пушкинского героя в работе В.С.Непомнящего организуется вопросом: что же такое человек – подобие Бога или животное? При материалистическом подходе этот вопрос, с точки зрения исследователя, неразрешим, потому что, хотя в человеке и много черт, свойственных зверю, но его сущность этими чертами не исчерпывается. Главное же отличие между животным и человеком заключается в способности последнего мыслить. В.С.Непомнящий цитирует фразу Д.Лидро: "Человек – это животное, которое рассуждает" [5, с. 12].

Такое понимание человека автор считает одним из наиболее кардинальных пороков и ошибок французской материалистической философии, потому что, с его точки зрения, "способность рассуждать ни к чему не обязывает", во-первых, а, во-вторых, она часто приводит к оправданию самых неблагоприятных своих поступков [5, с. 12]. В качестве аргумента В.С.Непомнящий ссылается на поведение Онегина и во время объяснения с Татьяной в саду, когда он отвергнул ее любовь, но в то же время зародил искру надежды ("Я вас люблю любовью брата..."), и в истории с Ленским, когда, получив вызов юноши, он без всякого раздумья принял его, а потом, понимая, что это поступок ужасный, благородный оправдывает себя (путем рассуждения), что изменить уже ничего нельзя, и "шепот, хохотня глупцов" оказываются для него важнее совести [5, с. 12].

В этом плане не случайно, – считает исследователь, – в романе возникает имя Наполеона ("Мы все глядим в Наполеоны..."). Наполеон – это гениальное дитя Великой французской революции, подготовленной идеологическими и интеллектуальными усилиями философов-просветителей. Но в Европе его часто называли узурпатором. "Uzurpo" в переводе с латинского – потребляю, т.е. узурпатор – это потребитель. Иными словами, Наполеон и стал "символом человечества, подменившего Бога человеком, узурпировавшим власть над миром, который Богом, – а не человеком сотворен, символом человека-потребителя" [5, с. 13–14].

Онегин, по мнению В.С.Непомнящего, усвоил наполеоновский взгляд на мир. Но в конце концов начинает им тяготиться. Он страдает, потому что ему кажется, что жизнь дурна сама по себе. Между тем, – настаивает исследователь, – он страдает потому, что истина подлинно человеческой жизни (т.е. регламентированной Богом, а не человеком) ему не известна [5, с. 14].

Миропонимание, – показывает исследователь, – определяют поступки: Онегин их совершает немного. Но все они его недостойны. И все они на уровне рефлекса, вызванного эгоистическим стремлением охранить себя, свой интерес, свое удобство и покой, и, в конечном итоге, оборачиваются тем, что он не может уже ничего изменить. Особенно выразительно это обнаруживается в сцене дуэли:

Вот пистолеты уж блеснули,
Гремит о шомпол молоток,

В граненый ствол уходят пули,
И шелкнул первый раз курок,
Вот порох струйкой сероватой
На полку сыплется. Зубчатый,
Надежно взвинченный кремень
Взведен еще...

“Парадоксальным образом, – пишет В.С.Непомнящий, – воля человека, живущего по своей воле, по своему хотению, уважающего только себя, сводится к нулю, исчезает. И, хотя Онегину не чужды “души высокие порывы” и угрызения совести, хотя он не злодей, не бесчестный человек – его миропонимание ... делает из него убийцу” [5, с. 16]. И далее: “Жизнь, в которой нет нравственных идеалов (читай христианских. – Н.Ж.) нет веры в высокое предназначение человека... – такая жизнь превращается в условность... Евгений не понимает этого, потому что слишком любит себя таким, каким он есть. Только два человека ... понимают Онегина: автор и Татьяна, потому что они любят его таким, каков он должен и мог бы быть; иначе говоря, каким его Бог замыслил. Именно Татьяна суждено открыть Онегину глаза; правда доступна только любящему взгляду” [5, с. 16–17].

Попутно отметим: последнее замечание автора вызывает некоторое недоумение. Любящий взгляд действительно способен увидеть многое. Но в тексте пушкинского романа нет ни одного, прямого или косвенного упоминания о том, что в своем общении Татьяна и Онегин обсуждали христианские ценности.

Заметным явлением в современной пушкинистике стало и еще одно направление. Это психоанализ. В конце 90-х – в начале 2000-х гг. в печати появилась серия публикаций, в которых была предпринята попытка прочитать роман А.С.Пушкина и осмыслить судьбы его героев по Фрейдю. Среди них отметим как наиболее оригинальные, частично, на наш взгляд, спорные статьи Ф.М.Штейнбука, Л.Н.Щетиной, А.А.Слюсаря.

Оговоримся сразу же: вообще-то психоанализ как способ анализа литературы отнюдь не является изобретением современности. Своими истоками он восходит к 20-м гг. XX в. к работам И.Д.Ермакова “Этюды по психологии творчества А.С.Пушкина” (1923), “Очерки по анализу творчества Н.В.Гоголя” (1924) и др. Но как тогда, так и сейчас психоанализ вызывает к себе неоднозначное отношение. В этом плане наиболее дискуссионной является статья Ф.М.Штейнбука “Щекотливая тема. Опыт постижения художественного произведения с помощью психоанализа (на примере русской литературы XIX века)”, опубликованная в 1995 году в методическом журнале “Відродження” в качестве практических рекомендаций для учителя-словесника.

Исходным моментом наблюдений автора является утверждение: “... тема секса присутствует в каждом произведении, определяя характер и поведение героев, причем определяет в степени гораздо большей, нежели их национальный, социальный, имущественный или какой-либо другой статус” [8, с. 8]. Следовательно Онегин становится “лишним” опять-таки не из-за своих взаимоотношений со “средой”, не из-за культурно-исторической ненужности, и даже не из-за того, что ему

неведомы христианские ценности. Все дело в нереализованном “либидо”. Отстаивая свою позицию, Ф.М.Штейнбук пишет: “Начнем с Евгения. “В чем он истинный был гений, // Что знал он тверже всех наук...”? Да, конечно же, “науку страсти нежной...”. И речь, заметим, шла не только о платонических изнываниях, а о том, что Онегин рано или поздно добивался “... тайного свидания... // И после... наедине” давал “уроки в тишине”, а поскольку количество “рогоносцев величавых” после этих “уроков” неизменно увеличивалось (? – Н.Ж.) то, стало быть, Пушкин совершенно однозначно подразумевал под “тайными свиданиями” не что иное, как плотские утехи!” [8, с. 8].

Думаем, что последний вывод о “плотских утехах” более, чем смел. Однако его нельзя ни доказать, ни опровергнуть. Ведь в самом романе никаких упоминаний об этом нет. А исследователь в первую очередь все же работает с текстом.

Более убедительными, хотя и не в полной мере, представляются наблюдения Ф.М.Штейнбука, связанные со сценой свидания Татьяны и Онегина в саду. Разделяя иронию А.С.Пушкина относительно поведения его героя, автор замечает: “... не благородство двигало им... . Его не устраивала роль господина положения. ... Вот если бы Татьяна повела себя в деревне так, как позднее в Петербурге, Онегин бы “перед нею в муках замирал, бледнел и гаснул” и почитал бы это за “блаженство”. Но приходится ждать, когда они поменяются ролями, когда Онегин впадет в пароксизм рабской страсти” [8, с. 8]. Согласно З.Фрейдю, заметим, такая коллизия в отношениях мужчины и женщины вполне возможна. “На женщину, – читаем в его “Психологии сексуальности”, – сначала не обращают никакого внимания, пока она никому не принадлежит, или она даже отвергается; но человек такого типа тотчас влюбляется в ту же самую женщину, как только она вступит в одно из указанных отношений к мужчине” [6, с. 125]. Но можно ли высказанное Онегиным в письме желание “обнять колени” возлюбленной и, рыдая “излить мольбы” принять, как считает Ф.М.Штейнбук, за сексуальную страсть, думаем, остается вопросом. При всей его экстравагантности вывод автора, что в пушкинском романе между героями “разыгрывается, в сущности, не столько душевная драма, сколько драма нереализованных потенций плоти”, на наш взгляд, мало убедителен [8, с. 9].

Статья Ф.М.Штейнбука сразу же привлекла внимание и вызвала полемику. В ней приняли участие одесский литературовед А.А.Слюсарь и философ из Николаева Л.Н.Щетинина. Их отклики были напечатаны в том же журнале “Відродження” в 1996 году. Как следует из содержания этих публикаций, оба автора довольно по-разному относятся к применению психоанализа в литературоведении. Но оба согласны в том, что их оппонент слишком примитивизировал учение З.Фрейда, сведя, как подчеркивает Л.Н.Щетинина, “всю сложную, многогранную и многофакторную структуру личности ... исключительно к либидинозному влечению... к требованию Оно (страсти и инстинкты)”, совершенно игнорируя “другую доминанту личности – Сверх-Я (совесть)”. Между тем, по ее словам, “обе эти подструктуры

вливают на линию поведения человека". Стремление все в поведении литературных персонажей свести лишь к удовлетворению сексуальной потребности, – убеждена исследовательница, – "не только не помогает понять героев, но и искажает замыслы их авторов" [4, с. 19].

В этом контексте позиция А.А.Слюсаря близка к позиции Л.А.Щетиной. Подобно исследовательнице, он видит главное заблуждение Ф.М.Штейнбука в стремлении представить литературный персонаж как реальную личность и мотивировать все его поведение нереализованными (или наоборот!) сексуальными потребностями, так сказать "показать героев в "истинном" свете, как они того заслуживают" [3, с. 17]. "Наивный реализм", без которого невозможно читательское сопереживание, по его мнению, не может быть единственно достаточным основанием для интерпретации произведения [3, с. 17].

"Да, – соглашается А.А.Слюсарь со своим оппонентом, – "щекотливая тема", безусловно, присутствует в "Евгении Онегине", но не ей отводится главенствующее положение". "На первом месте, – солидаризируется исследователь с В.Г.Белинским, – пробуждение самосознания в русском обществе, рождение в нем духовности" [3, с. 17].

Что же касается области бессознательного, открытой З.Фрейдом, то, по мнению А.А.Слюсаря, в литературе она чаще всего заявляет о себе через сны, забывания, механические ошибки, произвольные поступки, т.п. и в этом контексте, действительно, заслуживает внимания (заметим, что Ф.М.Штейнбук, подробно комментируя сексуальные проблемы пушкинских героев, даже не упоминает о сне Татьяны). Но "психоанализ", примененный З.Фрейдом, – обращает внимание исследователь, – "имел другое целевое назначение. Его суть – в излечении больных неврозом посредством припоминания вытесненной в подсознательное "забытой" ситуации, с которой связана душевная травма" [3, с. 18]. Поэтому механическое перенесение метода З.Фрейда в литературу не вполне корректно. Ссылаясь на признание самого великого психиатра о том, что "сущность художественной деятельности... недоступна для психоанализа", А.А.Слюсарь приходит к выводу (и мы полностью

разделяем его): "психоанализ может рассматриваться как одно из вспомогательных средств (выделено автором. – Н.Ж.), применяемых при изучении литературного произведения, но не в качестве метода, обладающего действительно научным значением" (Слюсарь, с.18). Этим его позиция и отличается от позиции Л.Н.Щетиной.

К слову заметим, что свой полемический отклик Л.Н.Щетина положила в основу более поздней статьи "Эрос и Танатос литературоведения. "Евгений Онегин" сквозь призму психоанализа", опубликованной в третьем выпуске четвертого тома в сборнике "Мова і культура" в 2001 году. Поскольку основной пафос ее исследования связан с интерпретацией образа Татьяны, мы не будем его комментировать. Скажем только, что, подобно предыдущему автору, исследовательнице, с нашей точки зрения, также не удалось избежать натяжек и неточностей, несмотря на совершенно другие установки при использовании методики З.Фрейда. В частности: Татьяна, подобно своей матери, конечно же, несчастливая женщина. Но девушкой, которой "романы заменяли все" была сама Татьяна, а не ее мать, о Грандисоне знавшая о слов своей московской кузины [7, с. 310]. Согласны, что, начитавшись романов, "в Онегине Татьяна видит человека, который может дать ей все" [7, с. 311]. Но на чем выстраивается заключение, что пушкинская героиня испытывает бессознательное желание "жить в столице"? Разумеется, что, уезжая против своей воли в Москву, полная страхов, "с Онегиным она бы сделала это без колебаний" [7, с. 311]. Но тогда как расценить ее желание вернуться в деревню: "Сейчас отдам я рада // всю эту ветошь маскарада, // ... За наше бедное жилище, // За те места, где в первый раз, // Онегин видела я вас..." – как сознательное лицемерие?

Подводя итоги, отметим: современное изучение романа А.С.Пушкина "Евгений Онегин", связанное, в частности, с образом его заглавного героя, отличается довольно широким спектром интерпретаций. Каждая из них, безусловно, имеет право на существование. Но, к сожалению, далеко не все авторы, предлагая свое прочтение пушкинского романа, соотносят его с авторским замыслом, вне которого работа любого исследователя теряет смысл.

Литература

1. Белинский В. Г. Собр. соч. : в 9 т. / В. Г. Белинский – М., 1976–1982. В дальнейшем вся цитация приводится по настоящему изданию, поэтому в тексте будем указывать порядковый номер источника (арабской цифрой), номер тома (римской цифрой) и страницу.
2. Кошелев В. А. "Онегина воздушная громада..." / В. А. Кошелев // Литература в школе. – 1999. – № 1.
3. Слюсарь А. А. "... психоанализ может рассматриваться как одно из вспомогательных средств..." / А. А. Слюсарь // Відродження. – 1996. – № 3.
4. Щетина Л. Н. "... попытка проникновения в дебри бессознательного заслуживает интереса..." / Л. Н. Щетина // Відродження. – 1996. – № 3.
5. Непомнящий В. С. Книга, обращенная к нам. "Евгений Онегин" как проблемный роман / В. С. Непомнящий // Литература в школе. – 2000. – № 1.
6. Фрейд З. Психология сексуальности / З. Фрейд. – Минск, 1993.
7. Щетина Л. Н. Эрос и Танатос литературоведения. "Евгений Онегин" сквозь призму психоанализа / Л. Н. Щетина // Мова і культура. – Т. IV. – Вип. 3. – К., 2001.
8. Штейнбук Ф. М. Щекотливая тема. Опыт постижения художественного произведения с помощью психоанализа (на примере русской литературы XIX века) / Ф. М. Штейнбук // Відродження. – 1995. – № 1.

УДК 821.163.2"19"

ТРИЛОГІЯ ПРО "НІЩО" МІЛАНА АСАДУРОВА ЯК ФАНТАСТИКА ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Сайковська О.Ю.

Стаття присвячена проблемі визначення місця та ролі сучасного болгарського фантастичного роману в епоху постмодернізму. Автор робить спробу окреслити ті риси, які відносять роман сучасного болгарського письменника Мілана Асадурова до постмодерного фантастичного роману, та розкрити нові тенденції розвитку романного жанру. Аналізуються важливі сегменти поетики твору. Особлива увага присвячена поняттю фантастичного у романі.

Ключові слова: Мілан Асадуров, болгарська література, фантастичний роман, постмодернізм, поетика твору.

Статья посвящена проблеме определения места и роли современного болгарского фантастического романа в эпоху постмодернизма. Автор делает попытку отметить те черты, которые относят роман современного болгарского писателя Милана Асадурова к постмодернистскому фантастическому роману, и раскрыть новые тенденции развития романного жанра. Анализируются важные сегменты поэтики произведения. Отдельное внимание посвящено понятию фантастического в романе. Ключевые слова: Милан Асадуров, болгарская литература, фантастический роман, постмодернизм, поэтика произведения.

This article is dedicated to the problem of defining the place and role of modern Bulgarian fiction novel in the era of postmodernism. The author attempts to identify those features which assign a novel of contemporary Bulgarian writer Milan Asadurov to postmodern novel, and to reveal new trends in novelistic genre. Important segments of the poetics of the novel are analyzed. Special attention is devoted to the concept of the fantastic in the novel.

Key words: Milan Asadurov, Bulgarian literature, science fiction novel, postmodernism, poeticity of a work of art.

Постмодернізм як літературне явище не так давно став історією, тому його вивчення досі позначається особливою актуальністю. Існує дуже багато історико-та теоретико-літературних досліджень, присвячених окремим питанням поетики постмодернізму, творчості авторів-постмодерністів, філософії постмодернізму, проте не можна говорити про вичерпність його вивчення. Як зазначає дослідниця Лілія Лавринович, у літературознавстві існує "стійка тенденція визначати дискурс постмодернізму передусім як теоретичний, найвагоміша частина якого пов'язана з визначенням меж, обґрунтуванням якісних характеристик цього явища, введенням у науковий обіг парадигми постмодерністських дефініцій, реінтерпретацією попередніх культурних епох та сучасності з постмодерністських світоглядних позицій і т.ін." [13, с. 39].

Постмодернізм зародився у західних культурах як результат пошуків якісно нових шляхів

подолання кризи суспільних та цивілізаційних цінностей. Теоретичне осмислення найплідніше відбувалось на західноєвропейському та північно-американському ґрунті. Провідне місце дослідження теорії, естетики, поетики цього літературного явища належить працям Дж.Барта, Р.Барта, Ж.Бодріяра, В.Вельша, Ж.Дерріди, Ж.Женетта, У.Еко, С.Коннора, Ю.Крістевой, Ж.-Ф.Ліотара, Ж.Лякана, М.Епштейна, Д.Затонського, І.Ільїна, Т.Денисової, Т.Гундорової, А.Мережинської, І.Набитовича та ін.

Постмодерністська література носить як транснаціональний, так і яскраво національний характер (вона беззаперечно пов'язана з національною традицією). Алла Татаренко слушно зауважує, що "для теорії літератури розгляд конкретної реалізації постмодерністської поетики в межах тієї чи іншої літератури може дати цікаві результати, оскільки

йдеться про "лабораторний експеримент" у визначених умовах. Аналіз функціонування постмодерністської моделі має відбуватися... не лише в зіставленні з (переважно запозиченою) теорією, а передовсім орієнтуючись на літературну практику, яка дає матеріал для теоретичних висновків" [21, с. 9].

Слов'янський постмодернізм як окреме літературне явище яскраво представлений монографіями українських вчених Галини Сиваченко (словацька література) [19], Тамари Гундорової (українська література) [5], Алли Татаренко (сербська література) [21], Наталії Ведзир (російська проза у східно- та західнослов'янському контексті) [4]. Окремі питання болгарського постмодернізму висвітлювали Вікторія Захаржевська, Олексій Зарицький, Остап Сливинський. У Болгарії значного резонансу здобула монографія Розалії Лікової "Літературні пошуки 90-х років. Проблеми постмодернізму" (Софія, 2001) [14].

Фантастична література виявилася вельми чутливою до постмодернізму, адже його головний естетичний принцип – моделювання світу на основі синтезу реальності, що оточує автора, і світу, створеного людською уявою, причому межа між ними майже абсолютно стерта. "Фантастичні світи переконливо і емко втілюють філософію постмодернізму: для них абсолютно природна "хаотичність" буття, алогізми, рефлексія, приховане цитування (покидане переконати в реальності "нового" світу за рахунок включення в текст елементів вже існуючих текстів) і т.п." – цілком слушно зазначає Вікторія Милославська [16].

З виходом на літературну арену такого явища, як постмодернізм, почався новий етап у розвитку фантастичної літератури: з "володарки дум" інтелегентів вона перетворилася на "своєрідний літературний клуб для вузького кола шанувальників" [12, с. 505].

Отже, фантастика в епоху постмодернізму є досить складним і неоднозначним явищем, хоча саме вона змогла надати "випробувальний полігон" для втілення в життя найрізноманітніших філософських концепцій, а один з основних принципів постмодернізму – синтезування вигаданих конструкцій із включенням у них як світу реального, так і світу, створеного людською уявою – є основою всієї фантастичної літератури.

Постмодернізм як напрям у культурі "характеризується, перш за все, як певний світоглядний комплекс специфічним чином емоційно забарвлених уявлень на рівні художнього тексту" [20, с. 187]. До основних формально-змістовних принципів постмодерністської літератури належать: інтертекстуальність, еkleктизм, дискретність, ігрова стратегія постмодерністського письма, полістилізм, цитатність, деконструкція художнього простору, руйнування просторово-часових і смислових координат, дифузія жанрів, зникнення реальності, смерть автора, крах раціоналізму, постмодерністська іронія, колаж і монтаж, використання алюзій, тяжіння до прози ускладненої форми, зокрема, з вільною композицією, бриколаж (непряме досягнення авторського задуму). Серед інших характеристик постмодернізму виокремлюють невизначеність, деканонізацію, карнавалізацію, театральність,

співтворчість читача, насиченість культурними реаліями, "розчинення характеру" (повна деструкція персонажа як психологічно й соціально детермінованого характеру), ставлення до літератури як до "першої реальності" (текст не відображає дійсність, а творить нову реальність, навіть багато реальностей, часто незалежних одна від одної).

Вивчаючи трилогію Мілана Асадурова про "Ніщо" ("Немає хик-мик. Перша книга історій про Ніщо", "Друга Бібліотека або наступна книга історії про Ніщо" та "Словник "Ніщо") варто зосередити свою увагу на питаннях формотворчого характеру поезики його творів. Власне цей аспект аналізу є провідним під час розгляду романної творчості письменника, оскільки саме він дає змогу говорити про внесок Асадурова-постмодерніста у зміну жанрової картини болгарської фантастики.

Романи про "Ніщо" ("Няма хък-мък. Първа книга от историите за Нищото", 1987; "Втората Библиотека или следваща книга от историите за Нищото" та "Речник на Нищото или трета книга от историите за Нищото", 1988) можна розглядати як цілком новий шлях у розвитку болгарської фантастики ХХ ст. Ці романи позначені гіпертекстуальністю. За визначенням російського дослідника Вадима Руднева, "гіпертекст – це нелінійний лабіринт, своєрідна картина світу, і вийти з нього, увійшовши один раз, важче, ніж може видатися на перший погляд" [18]. У першому романі "Немає хик-мик..." автор проголошує подібну думку, звертаючись до питання множинності прочитання, виходів зі своїх романів [2].

Романи побудовані як енциклопедії, до яких наприкінці подається словник, де розтлумачуються назви та основні дати, важливі для розуміння творів: "Цей енциклопедичний словник, – пише автор, – містить 999, на перший погляд, непотрібних тлумачень понять і постатей Енциклопедії Ніщо... Словник охоплює період від 7634111р. до н.е. до 2164 н.е. за офіційним літочисленням на Землі" [2, с. 203]. Обравши жанр роману-енциклопедії, автор наголошує на формальній структурі творів. Вони і справді читаються, як підручники, де кожен новий розділ розкриває іншу грань в історії людства та природі всесвіту, про що яскраво свідчать розділи роману: "Ельдорадо", "Мертві душі", "Майстер і Маргарита", "Парадокс дзеркала", "Одкровення Іоанна", "Апокаліпсис", "Книга творіння", "Друга Бібліотека" тощо. Авторське визначення творів – "енциклопедії", "хроніки"; науковці визначають фантастичну трилогію як "науково-фантастично-міфологічну модель-хроніку" (Євген Харитонов) [22].

У трилогії про "Ніщо" М.Асадуров поєднує жанрові характеристики двох типів прозового тексту, піддаючи їх радикальній трансформації: романи втрачають свою лінійність і тяглість, а словник позбавлений достовірності викладених фактів. Друга частина двокомпонентної жанрової дефініції дає змогу авторові наблизити свої твори до енциклопедії як нелінійного зразка, який допускає варіативність читання. Особливістю цього словника як носія знань є те, що він також несе знання про чудесне та містичне, фіксує те, що історично не задокументовано. Текст роману складається з фрагментів, які можуть бути скомпоновані в багато різних способів, і передбачених автором (за сюжетною лінією), і від-

критих самим читачем. Романи постають своєрідним колажем, де нанизуються літературні та історичні постаті різних часів і народів (у творах зустрічаються такі персоналії, як Кафка, Софокл, Санчо Панса, М.О.Берліоз, якого вбив М.Булгаков у своєму романі, д-р Шмідт, Фауст, Мефістофель, Хитрий Петро, двоглова Гідра, Джером К.Джером, Чичиков, Воланд, Бегемот, мадам Грицацуева тощо; у розділі "Шлях і його сила" – Лао-дзи, Платон, Гегель, Конфуцій, Аристотель, Кант) згідно з логікою сюжету.

Своєрідне переосмислення історії подається у ключі існування однієї людини – старого Хогбена, життя якого пов'язує між собою основні біблійні та міфологічні події, вибудовує ланцюжок зміни людської свідомості і, врешті, приводить до ХХІІ ст., коли відбувається процес осягнення Ніщо. Старий Хогбен створив Землю тяжкою працею, потім і помилками як живу Бібліотеку його власного нематеріального світу – Ніщо. Він створив і все на Землі. Пародіювання та іронія, характерні для постмодерної традиції, є основою фантастичних творів Асадурова (зокрема, боржесівська модель). Так, у "Словнику..." подано наступне тлумачення Книги Книг: "Біблія – хроніка ранніх пригод старого Хогбена і народження, дивовижного життя та смерті його першого сина Ісуса Христа" [1, с. 211]. Християнська символіка розкривається через життя родини Хогбена. Навіть Священний Грааль у романі – "легендарна смагдадова чаша із сімейного сервізу Хогбена, з якої Ісус Христос пив протягом Таємної вечері, а після Йосиф Ариматейський збирав у неї кров з розп'яття" [1, с. 242]. Опис функціонування тексту роману як гіпертексту вказує на спорідненість авторської моделі з Біблією. Постмодерні літературознавці дедалі частіше розглядають Книгу Книг як гіпертекст, який відзначається великою кількістю взаємних відсилань до різних частин і рядків, а також множинністю перспективи опису. В основі твору лежить Біблія. Її символіка – нумерологічний код романів (передовсім, це символіка трійці), але не менше значення для побудови цього твору має дуалістичний поділ, характерний і для барокової, і для постмодерної парадигм. Це дихотомія небесного і земного, сакрального і профанного, жіночого і чоловічого, божественного і диявольського.

Важливим сегментом формотворчої поетики Асадурова є стратегія читання, закладена в його творах. Вона інтенційно відділяється від стратегії письма, але її засади також формує письменник. На початку твору письменник дає вказівки щодо можливих шляхів його прочитання, що є авторським орієнтиром: "Цей енциклопедичний словник, – пише автор, – містить 999, на перший погляд, непотрібних тлумачень понять і постатей енциклопедії Ніщо, що призначені для покоління, чие невігластво пояснюється часовою віддаленістю від подій, про які йдеться у хроніках, проте життя показує, що без цих пояснень важко розібратися у перших двох книгах історій про Ніщо. Словник охоплює період від 7634111р. до н.е. і до 2164 н.е. за офіційним літочисленням на Землі. Незвісне датування вірогідне певні труднощі у читача, але що робити, коли оригінальні хроніки відраховують час саме з моменту короткого життя Ісуса Христа" [2, с. 203].

Цікавою видається топоніміка роману. Розкриваються два світи – матеріальний (Земний) та нематеріальний, а з'єднує їх Бібліотека, що є своєрідним "топонімом планети Земля в Ніщо" [1, с. 209]. Важливе значення для розуміння організації світів мають "Дерево життя", "Плоджача пустеля", "Канал", "Ніщо", "Бібліотека".

Дерево життя тлумачиться як "природна діаграма Хогбенової думки, маскована в матеріальному всесвіті під гігантське дерево пізнання." [1, с. 227]. Тут триває вічний процес народження.

Плоджача пустеля – "передостання невдала спроба старого Хогбена створити матеріальний всесвіт" [1, с. 237] населена злими істотами, нечестю і поганю, стражданням і мукою.

Ніщо – це абсолютне. У розмові з голографічним чудовиськом дракон Трифон намагається з'ясувати його природу:

"– Чи є щось вище за Ніщо?

– Вищий розум Ніщо...

– Що є розум?

– Слово, тотожне Ніщо...

– Що є істина?

– Ідея, тожона Ніщо" [1, с. 169].

Інший топос, заголовний у романі, – Бібліотка (традиційний для постмодерної традиції), або Друга Бібліотека, як її називають на Землі.

"– Бібліотека – це паралельний Землі світ?

– Ні.

– Ми знаходимось далеко від нього?

– Все відносно.

– Чи є люди у Бібліотечі?

– Ні.

– Навіщо брешеш? Я ж бачив кількох.

– Дурниці! То були не люди, а деякі вигадані ними герої.

– Які герої?

– Як які? З оповідей, легенд, їхніх книг. Навіть з фільмів жахів" [1, с. 88].

Аналізуючи трилогію про "Ніщо", можна говорити про неї як певну романну модель світу. При цьому в полі зацікавлення перебувають переважно філософські засади письменника, онтологічне або метафізичне наповнення роману, співвідношення в ньому фантастичного та реалістичного. Свій твір автор побудував на засадах постмодерністського міметизму – його романний світ є відповідником реального, але в інших, відмінних від міметичних, літературних формах.

Бібліотека – своєрідний постійний інформаційний ресурс, який зберігає всі коди, колишні закладені у те чи інше явище. Тут відбуваються й осмислення філософсько-моральних засад людства: "Кожна людина носить рай і пекло у своїй душі... Свій рай і своє пекло" [1, с. 13], "Для людей істина є ніщо інше як їх точка зору у сутність явища на відстані часу" [1, с. 47], "Філософія є ніщо інше як спроба побудувати греблю, сподіваючись затримати оновлення речей, щоб їх пізнати" [1, с. 47], "Досконалість можна осягнути, але саме наближення до неї – благодать, а осягнення досконалості – мука" [1, с. 47], "Людина є людиною, коли вона на шляху" [1, с. 127].

У фантастиці М.Асадурова стерті просторові межі. Як Земля співвідноситься з Всесвітом, так Бібліотека співвідноситься з Ніщо, але вона виступає

граничною одиницею, це перехід матеріального світу у нематеріальний світ Ніщо, з якого постало Все. У матеріальному світі два додати два буде чотири, а у світі Ніщо – скільки забажаєш. Чорне ніколи не може стати істинно білим, але постійно до нього наближається, а наближення є сутністю всіх речей. Бібліотека і є таким наближенням.

До моделі існування простору роману як позачасової можна додати, що простір у романі позначений також непевністю. Це стосується передовсім простору книжки, простору самих романів. Питання кореляцій між простором і часом неодноразово тематизовано в романі, і ніколи модель його часопростору не є остаточною.

Для Асадурова не існує меж часу, для нього не існує істини, не існує причинно-наслідкового зв'язку, все залежить від суб'єкта, його поглядів на світ і стану його душі. Істини поза суб'єктом не існує. Таке розуміння істини відкриває шлях поєднанню фантастики та історії як новому типу антиміметизму. Людина у світі Ніщо безсмертна, час стерто, а пралюдиною виступає старий Хогбен.

У романі Асадурова немає чітко зафіксованих часових меж: час реверсивний, тече в обох напрямках. Минуле входить у сьогодення, а герої вільно гуляють між явою і сном. Проте точкою відліку береться 12 846 997 931, число "цілком випадкове". Далі автор пояснює, що тоді відбувся перший дослід Хогбена створити матеріальний всесвіт (на Землі це отримало назву "Великого вибуху").

Хронологічно час зафіксований на 'позначці' XXII ст. Але всередині цієї позначки часу немає – ми перестрибуємо з однієї культури до іншої. Процес читання тут пов'язаний з комбінуванням фрагментів, він дає змогу говорити про зміну "хронології" читання на "картографію". Час тут стає різновидом простору. XX та XXI ст. вважаються критичними у земному літочисленні і проявляються у війнах, голоді, наркотиках та природних катаклізмах, проте XXII ст. названо "світлішим періодом" земного існування, хоча невідомо, як він завершиться. Неважко помітити, що автор використовує часо-просторову концепцію Хорхе Луїса Борхеса. Тим більше у передмові автор визнає його (поряд з іншими – братами Стругацькими, Дж.К.Джеромом, М.Булгаковим, Р.Чандлером, А.Платоновим, Р.Бредбері, А.Азимовим, А.Кларком, Р.Шеклі) своїм батьком.

Трилогія про "Ніщо" є своєрідним синтезом різноманітного фантастичного досвіду болгарської постмодерної прози. У творах немає чіткої межі між фантастичним та поетичним і алегоричним. Фантастичні, алегоричні, поетичні, наукові та прозово-жанрові дискурси всі відначально неміметично побудовані, перебувають у продуктивному зв'язку. Крім того, саме фантастичне, через ерудитську гру різними мистецькими та цивілізаційними конвенціями та фактами, часто перебирає на себе функцію простору, який породжує алегоричне, метафоричне, символічне та інші переносні значення (тобто саме такий напрям рецепції).

Фантастичне з'являється вже у підслуханій розмові у Бібліотеці Ніщо, своєрідному епіграфі, що переує кожній книзі: "Позбавлена бажання, людина може осягнути таємниче" [1, с. 6]. З перших

сторінок постає фантастична постать Хика Хогбена, його батька старого Хогбена, дружини-левиці Анни-Марії, брата Ісуса Христа, голографічного чудовиська, дракона, "реальних подій на Землі" та аналогів у родині Хогбенів тощо. Фантастичним постає народження Хика Хогбена та його брата Ісуса Христа з пробірки, водночас подається іронічна інтерпретація детективного сюжету про пошуки цієї пробірки і, врешті, викриття її місцезнаходження – у холодильнику старого Хогбена.

У творах наявний яскравий парадокс. Пастисуючи енциклопедичну модель, поєднуючи інтертекстуальні вставки з наукових праць, біблійні алюзії, цитати, Асадуров створює твір, який кожного разу читається по-іншому. Оскільки він не має зафіксованого ні початку, ні кінця, його можна вважати безконечним, а матеріал, уведений до нього, позначений фантастичністю й онтологічною непевністю. Серед героїв твору є історичні особи (наприклад, Гегель, Платон), літературні та міфологічні герої (Санчо Панса, Берліоз, мадам Грицацуєва, Гідра та ін.), фіктивні герої (Хик Хогбен, Трифун тощо), а також представники потойбіччя (Фауст, Мефістофель, Воланд).

Релігія, філософія, історія переплітаються з оніричними картинами і самі набувають логіки сновидіння і його непевності. Заснована на цьому хисткому ґрунті побудова словника не може бути певною й однозначною. Близькість сну і постмодерного твору підсилена розмиванням меж між сном і явою в романі Асадурова. Сон часто зустрічається у першому романі, рідше – у другому, він є не тільки поштовхом до прийняття рішень, але й розгадкою, ключем до нематеріального світу. Через сон Хик Хогбен розгадає плани свого батька старого Хогбена. Через сон він осягає історію Землі.

Серед письменників, які вагомо вплинули на формування творчого методу автора трилогії про "Ніщо" і нарративні техніки яких є джерелом інтертекстуального використання, одне з провідних місць належить Хорхе Луїсу Борхесу. Між творчими принципами прозаїків можна провести паралелі, що вказують на спільні риси їхньої поезики, як творення на базі вже створеного, стирання меж між фактом і фікцією, переконання у співавторській ролі читача. Серед новаторських ідей Борхеса, що їх підхопив і розвинув Асадуров можна назвати ерудитську містифікацію, концепцію літератури як гри, лабіринту, створення абсолютно оригінальної мови і системи символів. Борхес, нагадає Йоківич, "висунув на перший план чотири головні характеристики сюрреалістичного розуміння літератури та світу, які можна знайти й у творчості М.Асадурова: а) художній твір, який міститься в художньому творі; б) присутність снів у дійсності; в) подорож крізь час; г) подвоєння, тема двійника (цит. за [21]).

Надзвичайно схожим за нарративною стратегією та формальними особливостям є роман сербського письменника Милорада Павича "Хозарський словник", детально проаналізований у монографії Алли Татаренко. Прикладами інтертекстуальних зв'язків на рівні поезики є також паралельне використання справжніх і фіктивних документів, травестія літературних жанрів і використання образів-символів бібліотеки, пустелі, каналу тощо.

Спираючись на історичні факти, легенди і власну фантазію, М.Асадуров будує абсолютно нову картину світобудови, життя на Землі, історії планети. Письменник пропонує читачеві не відповіді, а запитання, спонукаючи читача до самостійного пошуку відповідей у багатоплановому, полівалентному тексті. Релігія, філософія, історія, мистецтво – ці Великі Оповіді незмінно тематизуються в романах Асадурова. У письменника вони

перетворюються на літературну фікцію або піддаються іронічному трактуванню.

Використання прийому "подвійного кодування", створення "роману" і "словника", "твору" і "тексту", поєднання високого і низького, моделей елітарної і масової літератури допомогли письменникові подолати герметичність роману, не відмовляючись водночас від надзвичайно складних експериментів на рівні організації твору і його ідейно-художньої реалізації.

Література

1. Асадуров М. Втората библиотека и Речник на Нищо, или Още две книги от историите за Нищото / М.Асадуров. – Варна : Сталкер, 1998. – 256 с.
2. Асадуров М. Няма хък-мък. Първа книга от историите за Нищото / М. Асадуров. – Бургас, 1997. – 208 с.
3. Барт Р. Від твору до тексту / Ролан Барт ; пер. Юрія Гудзя // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – Львів : Центр гуманіт. досліджень ЛДУ ім. І. Франка, НТШ. – Львів : Літопис, 1996. – С. 378–384.
4. Бедзир Н. П. Русская постмодернистская проза в восточно- и западнославянском литературном контексте : монографія / Н. П. Бедзир. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2007. – 472 с.
5. Гундорова Т. Післячорнобилька бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
6. Гундорова Т. Постмодернізм і постструктуралізм: питання текстуальності / Тамара Гундорова // Світовид. – 1996. – № 1. – С. 126–133.
7. Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Т. Н. Денисова. – К. : Довіра, 2002. – 318 с.
8. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири / Т. Денисова // Слово і час. – 1995. – № 2. – С. 18–27.
9. Еко У. Поетика відкритого твору / Умберто Еко ; пер. Уляни Головацької // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – Львів : Центр гуманіт. досліджень ЛДУ ім. І. Франка, НТШ. – Львів : Літопис, 1996. – С. 406–419.
10. Затонський Д. В. Модернізм і постмодернізм: Мисли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. (От починений Умберто Эко до пророка Экклезиаста) / Д. В. Затонский. – Харьков : Фоли, 2000. – 256 с.
11. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 255 с.
12. Ковтун Е. Н. Фантастика в эру постмодернизма: русская и восточноевропейская фантастическая проза последней трети ХХ столетия / Ковтун Елена Николаевна // Славянский вестник. – М. : МАКС Пресс, 2004. – Вып. 2. – С. 498–512.
13. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – Напрямок? Стиль? Метод? / Лілія Лавринович // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 39–46.
14. Ликова Р. Літературні твірства през 90-те години. Проблеми на постмодернізма / Розалія Ликова. – София : Академічно издателство "Проф. Мири Дринов", 2001. – 375 с.
15. Мережинская А. Русская постмодернистская литература : учеб. для студ. вузов / Анна Юрьевна Мережинская ; Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко. – К. : ВПЦ "Київський ун-т", 2007. – 335 с.
16. Милославская Виктория Владимировна. Творчество А. и Б. Стругацких в контексте эстетических стратегий постмодернизма : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 / Милославская Виктория Владимировна ; Место защиты: Ставроп. гос. ун-т. – Ставрополь, 2008. – 184 с. : ил. РГБ ОД, 61 09-10/187.
17. Набитович І. Універсум *sacrum'* у художній прозі (від модерну до постмодерну) : монографія / Ігор Набитович. – Дрогобич ; Львів : Посвіт, 2008. – 600 с.
18. Руднев В. Словарь культуры ХХ века [Электронный ресурс] / Вадим Руднев. – М. : Аграф, 1997. – 384 с. – Режим доступа:
<http://lib.ru/CULTURE/RUDNEW/slower.txt>. – Название с экрана.
19. Сиваченко Г. Парадокси словацького роману (Номо Scribens – Номо Ludens) / Галина Миколаївна Сиваченко. – К. : Наук. думка, 1993. – 174 с.
20. Санькова А. А. Картина мира постмодернистской литературы: типология массового и элитарного : дисс. ... канд. филол. наук / Санькова А. А. – Ставрополь, 2007.
21. Татаренко А. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури) : монографія / Алла Татаренко. – Львів : ПАІС, 2010. – 544 с.
22. Харитонов Е. Детские ладошки. Фантастика в болгарской литературе (Наброски истории) : фрагменты [Электронный ресурс] / Е. Харитонов. – Режим доступа:
<http://academia-f.narod.ru/BULGARIAsf.htm> (зчитано 09.12.2009). – Название с экрана.

УДК 821.163.4 – 3.09:323.1 (=411.16)

ЄВРЕЙСЬКЕ ПИТАННЯ У ПРОЗІ ДАНИЛА КІША

Гоголя М. П.

Стаття розглядає єврейське питання та образ єврея в прозі видатного сербського письменника др. пол. ХХ ст. Данила Кіша. Єврейське питання в його текстах є вираженням трагічного світовідчуття і стоїть поряд із проблемою антисемітизму. В дослідженні розглянуто образ безталанного єврея і суспільного аутсайдера, стереотип "вбивці Христа", образ єврея-майстра, винахідника, інтелектуала і космополіта, а також очільника історичного поступу.

Ключові слова: єврей, ідентичність, антисемітизм, "безталанний єврей", майстер, інтелектуал, подвійна ідентичність, космополіт.

Статья рассматривает еврейский вопрос и образ еврея в прозе известного сербского писателя второй половины XX века Данила Киша. Еврейский вопрос в его текстах выражается как трагическое мироощущение и близок к проблеме антисемитизма. В исследовании рассмотрен образ неудачливого еврея и общественного аутсайдера, стереотип "убийцы Христа", образ еврея-мастера, изобретательного человека, интеллектуала и космополита, а также управляющего историческим прогрессом.

Ключевые слова: еврей, идентичность, антисемитизм, "неудачливый еврей", мастер, интеллект, двойная идентичность, космополит.

The article deals with the Jewish issue and the character of Jew in the prose of the well-known Serbian writer of the 2nd half of the XX century Danilo Kish. In his texts the Jewish issue is an expression of the tragic sensation of the world and close to the problem of anti-Semitism. The paper examines the image of an unfortunate Jew who is also a social outsider, the stereotype of the "murderer of Christ", the image of master, inventor, intellectual, and cosmopolite as well as the leader of historical progress.

Key words: Jewi, identity, anti-Semitism, "unfortunate Jewi", master, intellectual, double identity, cosmopolite.

Єврейське питання у прозі Данила Кіша – одне з найменш досліджуваних, попри те, що письменник-деміург художніх універсумів у своїх текстах роздав чільні ролі саме персонажам єврейської національності, сам мав єврейське походження, а в якості матеріалу для творів часто використовував власне життя. Більшість літературознавців, що писали про Кіша і його прозу (як-от: Йован Деліч, Михайло Пантич, Слободанка Владів-Гловер, Вікторія Радич, Петар Піянович), згадують проблему єврейства в ключі самоідентифікації письменника, звертаючи увагу радше на літературно-критичні тексти, ніж на художні. Мета цієї статті – визначити місце єврейського питання в прозі Кіша, відтворити цілісний образ єврея на основі аналізу його художніх текстів.

Єврейство в Європі визначалося у багатьох моментах через відмінність і перебувало у постійному протистоянні з образом єврея, створеним

не євреями, тому конфлікти були тут неминучими, – стверджує український літературознавець Петро Рихло у монографії "Шібболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини" [7, с. 13]. Негативні стереотипи євреїв переросли в антисемітизм, що проявився у різні часи через репресії і знищення, наймасовішим із яких вважається Голокост. Цю тему порушував і Данило Кіш, назвавши антисемітизм "сухопутним потопом" і художньо оформивши її в романі "Псалом 44" (1962) та "Родинній трилогії", до якої увійшли збірка оповідань "Ранні печалі" (1969), романи "Сад, попіл" (1965), "Клепсида" (1972).

Кішів єврей серед жаху й есхатологізму доби постає безталанним: "Єврейство у моєму випадку, і не лише в моєму, у психологічному чи метафізичному плані є постійним відчуттям (...) "родинної безталанності", Familienunglück, і я би свої книги

назвав тим єдиним заголовком: "Родинна безталанність" (переклад мій. – М.Г.) [8, с. 52]. Тому "Родинну трилогію" можна назвати творами про єврейську долю зокрема, єврейськими текстами (на кшталт персональних, міських текстів у літературі).

Ідея безталанності обґрунтована в "Трактаті про картоплину" з роману "Клепсидра", який хронологічно передує загибелі Е.С. в Аушвіці. Тут митець усвідомлює та передчуває особисту трагедію і трагедію єврейства – "картопля більш довговічна (ніж євреї – М.Г.), бо переживе той великий катаклізм" (переклад мій. – М.Г.) [4, с. 392]. Метафорою народу є рослина, що росте в землі і темряві – народ цей, "ніби нещасна картопля, що вишов із далеких мороків історії, з далеких мороків землі" (переклад мій. – М.Г.), але загартований для несприятливих умов, розповсюджений по всіх континентах. "Трактат" розповідає в міфологічно-апокрифічному дусі про "нечистий" народ, аргументуючи його безталанність: "Картопля не повстала з волі Бога-Творця, але є справою ялово-плодового шамана, плодом ялової алхімії, (...) може, звідти її молодість і стійкість (...), нагадає людину без костей і душі, з якої вигнано Бога" (переклад мій. – М.Г.) [4, с. 392-393]. Позиція головного героя щодо навколишніх подій – не трагедійно-меланхолічна, а іронічно-споглядальна, характерна для постмодерністського розуміння світу: "І бачиш, зараз, коли жebraчу картоплю, не можу забути про її дивовижну схожість до людини, а з іншого боку, якщо дозволиш, – до єврея" (переклад мій. – М.Г.) [4, с. 392]. Непримітна рослина, з якою ототожнює єврейство Е.С., вказує на його архетипне аутсайдерство [10, с. 58].

Питання расової дискримінації, приниження етнічної групи до рівня тварини висвітлюється і в романі "Псалом 44". В центрі твору – розмова двох лікарів: адепта фашизму і єврея, які представляють нацистську та гуманістичну позиції щодо гуманності медичних дослідів над в'язнями концтабору на благо "арійського світу". Нацист відстоює фахову і наукову користь власних експериментів, у разі поразки гітлерівської Німеччини просить порятувати колекцію єврейських черепів і скелетів; єврей Яків – на боці рівності і права вибору для всіх людей. Письменник не оминає Біблію, мотивуючи безталанність прокляттям убивць Христа: "Твій батько розіп'яв Христа, а ти подавала цвяжі" [9, с. 73] – аргументує свою ненависть до головної героїні Марії школярка Ілонка Кутай, візник, керуючись ворожістю до "боговбивць", намагається ошукати Е.С.

Критика антисемітизму в "Псалмі 44" постає в черговому трактаті, який так само, як і в "Клепсидрі", належить персонажу-батькові, що розуміє феномен як потяг до деструкції ("пристрасть до знущання і приниження (...) ближнього"), домінування тваринного в людині і брак людяності ("атавізм гурту і тварини задля підкорення і знищення всіх інших форм буття"), створення негативних образів пригнобленої групи людей ("Треба один із загальних людських пороків або недоліків (...) приписати (...) одній малій і слабкій етнічній, релігійній чи національній групі" [9, с. 82], які мотиваційно живитимуть їхній геноцид (це "людська нетерпи-

мість, що шукає виправдання у кольорі шкіри, у звичаях, чи ще в чомусь, відмінному", "аргумент "не толерувати (...) якісь расові і національні принципи і упередження") [9, с. 81], втеча від відповідальності ("ідіотське питання про колір шкіри чи віру, якими хочуть обійти чи зовсім забути про відповідальність") (переклад мій. – М.Г.) [9, с. 81]. Риторичні питання роману – чому євреї стоять на рівні тварин, зі шкіри яких можна робити рукавички, чому Ілонка Кутай "може їздити трамваем, а я ні" (дилема для школярки, яка натрапила на надпис на трамваї "Für Juden verboten" ("Євреям заборонено"), чому говорять "вбита одна негритянська чи єврейська дитина", а не "вбита одна дитина" – дискваліфікують антисемітизм перед історією.

Отже, образ єврея несе семантику людини постійно переслідуваної, що не може спокутувати вину "боговбивці". "Єврейський інтелектуал не звільниться від свого тягара, поки не відмовиться від єврейства" [1, с. 37], "це людина, яку інші люди вважають за єврея (...). Його життя – лиш довге втікання від інших і від нього самого" [1, с. 37] – каже Кіш, цитуючи Жана Поля Сартра. Євреї постійно потерпають від негативного образу неєврейського походження "диявола з довгим гачкуватим носом, вилупкуватими очима, великим тулубом, маленькими ніжками і загребущими руками" [6], який зосереджує в собі зло, від стереотипу боговбивць, – так Марія змушена доводити німкені, що Біблія не звинувачує у всіх бідах євреїв.

Єврейство – вроджене, засвоєне в генах, становить ідентичність персонажу, є відповіддю на питання "Хто я?". Ідея незнищенності єврейського народу підкріплена у "Псалмі 44" біблійними текстами – ремінісценціями, прихованим цитуванням, алюзіями. Кіш трансформує в романі біблійну історію про народження Ісуса. Матір дитини носить ім'я Богородиці. Ян народився на солоні в бараці Аушвіцу, ніби Месія в яслах. Немовля стало "вифлемським чудом" – життям посеред смерті. Вночі втікає від смерті в Освенцимі і Марія з дитиною, як Йосип і Марія зі Спасителем, рятуючись від Вифлемської різни.

У творах присутній мотив крові, носія національної самоідентичності, "Кров – вічна як вода", – констатує батько Марії у "Псалмі 44" [9, с. 92]. Малий Анді Сам, граючись, копіює свого дідуся, якого ніколи не знав – продавця лебединою пір'я, несвідомо рефлексуючи архетипне для євреїв ремесло.

Кіш використовує циклічне розуміння історії, яка повторюється. З генами передається прокляття безталанного єврея: колись народ вели в полон, ще в минулому поколінні рідні Марії жили в гетто, втікали від погромів, її батька виключили з університету, а її генерацію спіткав Аушвіц. У перспективі тілесності Е.С. в "Записках божевільного" пише про юдаїзм, що кровоточить – помирає і відроджується подібно організму жінки.

Реакція євреїв на гоніння – внутрішній бунт: "Юдаїзм (...) Е.С. і Б.Д.Новського, як і в моєму власному випадку, має дещо від тої сильної і таємничої ефектної привабливості (...), певні прерогативи юдаїзму, (...) є формою латентного бунту" [8, с. 51]. В умовах знищення євреїв не відрікається від свого

походження: батько наставляє Марію – “те, що в твоїх жилах тече єврейська кров нізашо не смієш забувати”; Е.С. не соромиться пришити на пальто зірки Давида.

Образ єврея також наділений предикатом “майстер”. “Євреї завжди посідали місце в культурі Європи і представляють її вершинні досягнення”, – констатує Кіш в автопоетичному тексті “Гіркий осад досвіду” [3, с. 206], а в прозі створює образ обдарованої і перспективної людини. Мікша із оповідання “Ніж із трояндового дерева” – досконалий кравець і різник, Новський – винахідник вибухівки. В образі останнього знаходимо і таку ментальну характеристику як підприємливість: починаючи з прізвиська, похідного від сербського слова “новац” – гроші, до безкінечної реалізації в різних професіях і з новими прізвиськами. Герой проходить через постійні перевтілення і перемагає у випробуваннях, що робить його постать легендарною.

Єврей – це той, хто володіє знаннями, мудрістю, вмє критично мислити, здатний сумніватися. Однак, інтелект є згубним серед розлюченого натовпу “людей без облич”, “Пастирів, озброєних незнанням тупим, як палиця, із ненавистю, гострою, як ніж” [5, с. 218]. Євреї постійно вчаться – над читанням і письмом їх застають у момент розправи. В “Гробниці для Бориса Давидовича” батька Новського схоплено під час читання Талмуду, катовано і насильно охрещено. Замучено і Баруха Ноймана з оповідання “Пси та книжки” за звинуваченням у читанні “Книги нечестивого” – Талмуду, і багатьох інших книжок. Першим кроком до ліквідації Новського є конфіскація всіх його креслень. В оповіданні “Пси та книжки” євреї, неохочі хреститися, опиняються у в’язниці разом із вченими. Універсалістське віросповідання інтелектуала – сумнів, що допомагає не зрадити собі під тиском панівної ідеології.

Пізнші твори менш прив’язані до єврейства як такого, натомість питання космополітизму постає в них дедалі частіше. Єврейська свідомість персонажів позначена подвійною ідентичністю – єврей і

європеець. Знаковими є оповідання зі збірки “Лютня і шрами”, деякі персонажі яких розсіялися по всій землі, а в кінці життя шукають власну ідентичність. Значення євреїв для культури Центральної Європи, на думку одного із дослідників – позитивне і креативне, адже саме вони, інтелектуали, представляють її головні досягнення [2, с. 195]. Єврейство – це “один інтегративний фактор між культурами, що опановує своїм космополітизмом швидкий потік ідей”, “динамічна сила, що сформувала націоналістичні союзи і демократичні інтернаціоналістичні феномени” [3, с. 206]. Тож єврейство у випадку космополітизму характеризується прерогативою керувати ходом історії та поступу, керуючись Божою волею. Однак вікове пригноблення все-таки вирізило, “позначило” народ у мультикультурному середовищі: “російські імена (...) не пасували їхній ході”, бо “три тисячі років рабства і довга традиція погромів створили ходу, виплекану у гетто” [5, с. 190].

На Балканах, звідки родом Кіш, євреї були національною меншиною із досить закритою культурою, що зуміла зберегти своєрідність наперекір загрозам асиміляції. Однак культурне вираження єврейства в творах Кіша – зазвичай, уламкове, фіксоване в тексті єврейськими іменами, титулами, релігійними реаліями, – бо літературні смаки Кіша тяжіли до універсалізму з тенденцією зображати людську долю як таку, оминаючи національні питання. Наприклад, Е.С. в “Клепсидрі” не прив’язаний до юдейства, він – універсаліст і просить поховати його за самостійно вигаданим синкретичним обрядом, як і батьки Марії із “Псалма 44” що “не марять обрядами” [9, с. 91].

Отже, єврейське питання є вираженням трагічного світовідчуття і стоїть поряд із проблемою антисемітизму у прозі Кіша. Письменник створив образ безталанного єврея і суспільного аутсайдера, що потерпає від стереотипу “вбивці Христа”, єврей-майстра і винахідника, інтелектуала і космополіта, а також того, хто керує історією і поступом. Однак єврейське питання в прозі Кіша входить у контекст загальнолюдського, а не національного, з притаманним письменнику тяжінням до універсалізму.

Література

1. Градац. – 1987. – № 76-77. – т. 13-14, мај-август, 1987. – С. 37.
2. Делић Ј. Книжевни погледи Данила Киша: ка поетици Кишове прозе / Јован Делић. – Београд : Просвета, 1995. – 337 с. – (Библиотека Книжевни свет).
3. Киш Д. Горки талог искуства / Данило Киш ; приредила је Мирјана Миочинови'. – Београд : БИПЗ – СКЗ – Народна книга, 1990. – 325 с.
4. Киш Д. ПОРОДИЧНИ ЦИРКУС: Рани јади. – Башта, пепео. – Пешчаник / Данило Киш. – Београд : Просвета, 2001. – 660 стр. – (Библиотека великих романа. Нова серија. Пето коло, књ. бр. 3).
5. Киш Д. Книга любви и смерти: Трикнижја оповідань / Данило Киш ; пер. з серб. А. Татаренко. – Львів : ЈА “Піраміда”, 2008. – 300 с. – (Серія “Майстри Українського Перекладу”).
6. Кременецкий И. О еврейском менталитете и развитии еврейского народа : [Електрон. ресурс] / И. Кременецкий. – Режим доступу: <http://www.usfamily.net/web/joseph/mentalitet.htm>. – Назва з екрану.
7. Рихло П. Шіболет. Пошуки єврейської ідентичності в німецькомовній поезії Буковини / Петро Рихло. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – 304 с.
8. Кіш Д. as anatomije / Danilo Kіsh. – Beograd : Nolit, 1979. – 344 s.
9. Кіш Д. Psalam 44 / Danilo Kіsh. – Beograd : BIGZ, 1995. – 131 str. – (Sabrana dela Danila Kіsha).
10. Vladiv-Glover S. Postmodernizam od Kіsha do danas / Slobodanka Vladiv-Glover. – Београд : Филип Вишњи, 2000. – 271 с.

УДК 821.111(73)

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В РОМАНІСТИЦІ Р.П.УОРРЕНА ТА Е.Л.ДОКТОРОУ

Яковенко І.В.

У статті здійснюється порівняльний аналіз композиційних особливостей, хронологів та провідних міфологем у романах Е.Л.Доктороу "Марш" та Р.П.Уоррена "Воїнство ангелів", "Хаші". У фокусі уваги – репрезентація концепту Громадянської війни в історичних реконструкціях американських письменників. Ключові слова: концепт війни, агоністичні/неагоністичні форми збройного протистояння, Громадянська війна в США, расовий конфлікт, міфологема гріха і спокутування, міфологема призначення, маскулінізація жінки.

Статья представляет сравнительный анализ композиционных особенностей, хронологов и основных мифологем в романах Э.Л.Доктороу "Марш" и Р.П.Уоррена "Воинство ангелов", "Дебри". В фокусе внимания – репрезентация концепта Гражданской войны в исторических реконструкциях американских писателей. Ключевые слова: концепт войны, агонистические/неагонистические формы вооруженного противостояния, Гражданская война в США, расовый конфликт, мифологема греха и искупления, мифологема предназначения, маскулинизация женщины.

The article addresses the representation of the Civil war concept in the novels "Band of Angels", "Wilderness" by R.P.Warren and "The March" by E.L.Doctorow. Key words: the concept of war, Civil War in the USA, racial conflict, the mytheme of sin and redemption, the mytheme of mission, masculinization of a woman.

Американська критика вказує на одну з ключових невдач літератури США – неспроможність, незважаючи на численні зусилля, витворити "велику книгу", ґрунтуючись на переломній події в історії нації – Громадянській війні [9]. Все ж таки варто згадати численні твори в літературі США, що опрацьовують тему Громадянської війни, серед яких: "Батальні сцени" ("Battle Pieces") та "Аспекти війни" ("Aspects of the War") Г.Мелвілла, "Барабани" ("Drum-Taps") У.Уілмена, воєнну новелістику А.Бірса, "Доктор Сейв'єр" ("Dr. Sevier") Дж.В.Кейбла, "Червоний знак доблесті" ("The Red Badge of Courage") С.Крейна, "Поле бою" ("The Battle-Ground") Е.Глазгоу, "Розвіяні вітром" ("Gone with the Wind") М.Мітчелл, "Не озирайся" ("None Shall Look Back") К.Гордон тощо. Літературні інтерпретації подій Громадянської війни продовжуються і донині. Прикладом цього є роман Едгара Лоуренса Доктороу "Марш" ("The March"), що вийшов друком у 2005 р. (в українському перекладі – "Марш до моря", 2009). У цьому контексті хотілося б також згадати два романи славетного американського письменника Роберта Пенна Уоррена – "Воїнство ангелів" ("Band of Angels", 1955) та "Хаші" ("Wilderness", 1961).

Попри те, що Р.П.Уоррен не вважає свої романи історичними, його проза виростала на ґрунті історичних подій. Романи "Нічний вершник", "Біля воріт раю", "Усе королівське військо", "Воїнство ангелів", "Хаші" потлумачують різні періоди американської історії. Ключовою подією для своєї країни письменник вважав Громадянську війну: "До Громадянської війни в нас не було історії в повному її розумінні. Через сто років після падіння форту Самтер війна все ще живе в нашій свідомості" (цит. за [8]).

Е.Л.Доктороу також відомий "реконструкціями не книжкової, "суб'єктивної" історії США. Історичні персонажі в його романістиці стають тлом для ретельного вилісування персонажів вигаданих" [4, с. 10]. Центральною подією роману Е.Л.Доктороу "Марш" та романів Р.П.Уоррена "Воїнство ангелів" та "Хаші" стає Громадянська війна у США 1861-1865 рр.

Композиційно роман Е.Л.Доктороу "Марш" організований як низка стислих епізодів, діалогів. Така скетчевість та мультиперспективність є авторською інтенцією – спробою досягти об'єктивності шляхом якомога більшої кількості свідків. У романах Р.П.Уоррена зберігається традиційна

композиція і на протилежності мультиперспективності маємо "точку зору" головного персонажа – Аманті Старр ("Воїнство ангелів") чи Адама Розенцвейга ("Хаші"). У Р.П.Уоррена – спроба подивитися на події Громадянської війни очима маргінала (і у такий спосіб теж досягти об'єктивності), якими по суті є як Аманта – біла негритянка, позашлюбна дочка плантатора і негритянки, так і єврей-емігрант з Німеччини – Адам.

У романі Доктороу "Марш" головний персонаж у традиційному сенсі – відсутній, адже герої твору є не більше ніж "колісатками організму війни" [4, с. 10], і по суті головним героєм стає власне марш, рух війська. Та знаковим для роману "Марш" є введення історичних персонажів. На відміну від романістики Уоррена, в якій історичні персонажі (генерал Грант, Генерал Хукер, генерал Лі) не включені в сюжетний розвиток, про них лише побіжно згадують герої твору, у Доктороу генерал Шерман стає дійовою особою роману.

Романи Р.П.Уоррена та Е.Л.Доктороу відрізняються топосами: у "Воїнстві ангелів" Уоррена зображуються лише штати Кентуккі та Луїзіана, в романі "Марш" Доктороу – всі південні штати із Заходу на Схід, які перетинає армія Шермана. Таким чином однією з визначальних рис "Маршу" стає динамізм, рухливість.

У романістиці Р.П.Уоррена в канву твору вплетені згадки та спомини про битви, і лише побіжно письменник згадує події весни 1862 – битву біля Нового Орлеану, Антіетам – місце битви 17 вересня 1862 р., коли військо конфедератів очолив генерал Лі, а армію Півночі – генерал Маклеллан. У творі також згадується битва біля містечка Віксберг (24 червня – 4 липня 1862 р.), коли перемога північан сприяла розколу Конфедерації південних штатів, та битва неподалік Вайлдернессу (4-8 травня 1864 р.) між Потомакською армією генерала Канта і військами конфедератів під командуванням генерала Лі.

Спільним для обох романістів є прагнення порозмірковувати не над історичними подіями, а про місце людини в історичному контексті, їх цікавить не сама історія як така, а наскільки життя людини визначається рухом історії. Так, у романістиці Р.П.Уоррена окреслюється коло проблем, які проявляє певна історична подія, а саме – Громадянська війна. У романі "Воїнство ангелів" письменник ставить проблему самоідентифікації, пошуків ідентичності. Перед героїнею Амантою Старр постає болюче питання "Хто я?" Пошуки відповіді на це питання і рухають героїнею, яка дізнавшись про своє "нечистокровне" походження віднині має усвідомити себе як "світлошкірого негра", таким чином, змінюється не лише її місце у суспільній ієрархії, а й внутрішній світ, її свідомість – від усвідомлення себе як повновласної господині, спадкоємиці білого плантатора, до усвідомлення свого безправного, рабського становища. Більш згубною для Аманті стає не зміна соціального статусу, а її внутрішня криза, неможливість дати відповідь на питання "Хто я?". Ця проблема дотична і до проблеми усвідомлення себе у світі. Пошуки себе відбуваються у світі, охопленому катастрофою, по суті героїня знаходиться у межовому стані. Звідси

в Аманті і виникає сприйняття світу як безмежного, в якому "людина губиться, розчиняється як піщинка, а її ім'я тає у повітрі" [6, с. 21].

Знаковими для літератури США є міфологеми гріха і спокутування, та міфологема призначення людини. Своїм призначенням Адам Розенцвейг ("Хаші") вважає виконання завіту батька, який загинув за свободу. Адам пригадує його слова: "Я пам'ятаю, як батько сказав, що потрібно буде ще не одне століття, щоб людина зрештою стала людиною, але хоч хтось має дожити до цього дня, і він взяв микет і став на барикади, і помер би заради того, щоб допомогти їм наблизити цей день" [7, с. 13]. Метою сина стає "боротьба за свободу". Для Адама стимулом стає моральний імператив, і незважаючи на свою кульгавість, він через океан вирушає до США, щоб брати участь у баталіях. Він також несе "тягар" морального сумління, бо занадто чутливо реагує на те, що "чесно – нечесно", "справедливо – несправедливо". Коли Адам бачить тіло повішеного чорношкірого, єдине відчуття, що заповнило його, – "досвід спокутуючого болю страждання" [7, с. 42]. Один із персонажів роману Е.Л.Доктороу "Марш" – безіменний фотограф – бачить своє призначення в тому, щоб зафіксувати війну для нащадків: "Я увічнюю цей жажливий конфлікт у картинах. Ось для чого я тут. Це мій вклад. Я зображаю переможний похід генерала Шермана для наступних поколінь" [3, с. 18].

Міфологема гріха у Р.П.Уоррена екстраполюється на расовий конфлікт. Письменник розвиває ідею отців-засновників, що рабство є еквівалентом першородного гріха для Америки. У романі "Воїнство ангелів" расовий конфлікт переноситься у морально-етичну площину і проявляється в історії зради Амантою старого негра Шедді. Аманта зводить наклеп батьку, що Шедді нібито "вчинив з нею негарні речі", зазіхав на її цноту. Своїми поневір'ями Аманта має спокутувати свій гріх перед старим негром Шедді, який у відповідь на свою щирю любов до "білої" дівчинки Аманті поплатився життям за її наклеп.

Етичний компонент стає визначальним у романі "Хаші" і проявляється навіть на рівні назви. Топонім Wilderness – Вайлдернесс – назва місцевості, де проходила битва північан та армії Півдня, винесений у заголовок, але для Р.П.Уоррена Wilderness набуває метафоричного значення – це хаші людської душі, дичавина людських прихованих і оприявлених первісних інстинктів, які беруть гору в людині, якщо моральний компонент притлумлюється, та ведуть до руйнівних наслідків чи вибухають Громадянською війною.

Ключовою темою представлених романів стає війна. Тож розглянемо соціокультурні та психологічні аспекти концепту "війна" та проаналізуємо його репрезентацію в романах Уоррена та Доктороу. Стосовно архаїчної філософії війни дослідники виділяють такий аспект, як наявність лицарського або регульованого елемента. Війна уклала союз з духом гри та змагання і сприйняла повагу до супротивника, визначила використання складного церемоніалу [5, с. 225]. В архаїчну добу збройний конфлікт був таким самим способом з'ясування справедливості, як гадання чи судова процедура [1, с. 107]. Й.Гейзінга розглядає архаїчну війну як

продовження агону, виокремлюючи при цьому низку форм, які називає неагоністичними – раптовий напад, засідку, розбійний напад, каральну експедицію та загальне винищення населення [1, с. 106]. Як і війна-завоювання, поневолення, панування над іншим народом, так і громадянська війна, знаходяться поза безпосередньою сферою змагання. На противагу архаїчній добі, війна є справжнім пароксизмом в існуванні сучасних суспільств. Це фаза крайнього напруження колективного життя, великого зібрання людських мас та концентрації їхніх зусиль. Війна брутально руйнує коло свободи. Не лишається нічого приватного, ані творчості, ані насолоди [5, с. 214].

Період війни – це час, коли суспільство раптом перестає бути толерантним. Тепер воно заволодає майном, вимагає часу, втоми і самої крові громадян: "Вдягнена кожним уніформа наочно засвідчує, що він полишає все те, що відрізняло його від інших, щоб служити спільному [...] відповідно до того, як йому наказує це робити уніформа" [5, с. 215]. Війна започатковує період інтенсивної соціалізації, передавання у спільне володіння знарядь, ресурсів, сил. Індивіди набагато більше залежать один від одного: "У сучасних суспільствах війна є унікальним моментом концентрації та інтенсивної абсорбції до купи всього того, що зазвичай прагне утримати стосовно себе певну зону незалежності" [Там само, с. 215].

Війна – це час експесу, жорстокості і втрати. Під час війни виникають нові норми: тепер славі та престижу сприяють дії, які в час мирного життя заборонені. Це стосується не лише вбивства ворога, яке шанує війна, а й сукупності дій та поведінок, які засуджуються мораллю цивільного життя: "Закон вулиці та брехня поцінуються. Коли треба здобути щось потрібне, не дуже рахуються із засобами, більше цінується винахідливість, ніж докори сумління. Що ж до вбивства, – до нього змушують, за це винагороджують" [5, с. 216].

Ще один аспект війни – радість руйнування. Під час війни "звідусіль б'є ключем довго стримувана радість руйнування, задоволення від того, щоб зробити предмет безформним і непізнаним" [5, с. 217]. В епізоді роману "Хаші", коли армія змінює дислокацію, Р.П.Уоррен подає картину тотального руйнування і нищення місця стоянки: "У деяких чоловіків виникла потреба хоч якось понівечити, осквернити або залишити якийсь слід свого перебування на місці, що слугувало їм пристанищем. Деякі солдати, нехтуючи правилами санітарії, справляли нужду у своїх кинутих будинках. Іноді вони після цього самі не розуміли, що спонукало їх так вчинити" [7, с. 151].

Вбивство під час війни є актом із релігійним резонансом. Воно походить від принесення людини в жертву. Саме через це людська свідомість відрізняє його від кримінального вбивства. Той самий закон, що вимагає від воїна жертвувати своїм життям, наказує йому принести в жертву свого супротивника. У романі "Хаші" жінка, що прихистила Адама, вловлює суть війни та абсолютно не сприймає відповіді Адама, що він бореться за свободу. Для неї очевидно, що "Вбивство, – гірко сказала вона. – Ось заради чого вони воюють. У всіх

це увійшло у звичку. Вбивство заради вбивства. А про інше всі давно забули" [7, с. 189]. Таким чином, війна дає змогу задовольнити інстинкти, відкинуті цивілізацією; реванш полягає в самознищенні та в знищенні всього навкруги.

Війна тягне за собою граничну фамільярність щодо останків убитих людей, яких іще не випало нагоди поховати, навпаки, спричиняє щодо них безцеремонність. [...] Ці нікчемні останки штурхають ногою, їх зневажають словом чи жестом, щоб не боятися, або щоб уникнути нав'язливої думки про них. Настав час, коли можна безкарно грабувати і плондрувати цей об'єкт високого шанування, – останки мертвої людини [5, с. 218-219]. Таке нешанобливе ставлення до загиблих представлене в епізоді роману "Марш", коли Арлі, що тягне на собі тіло вбитого Уїла "принагідно" починає фотографуватися, посадивши поряд тіло вбитого. Фотограф, дізнавшись, що товариш мертвий, аж ніяк не змінює своїх намірів, натомість вбачає в цьому навіть більш вигідну, кращу ситуацію для себе [3, с. 17-18].

Започатковане американським письменником С.Крейном "оживлення" війни та її уподібнення до пурпурного звіра, "бога, що роздувся від крові", продовжується і в романах Р.П.Уоррена та Е.Л.Доктороу. В романі "Хаші" війна, бій подається через метафору "звір". Так само у романі "Марш" марш-похід, армія представлені як автономний організм, "як велике сегментоване тіло, що рухається шляхом скорочення і розширення. [...] Ця трубчаста істота присмоктується до доріг і мостів. [...] Вона поглинає все на своєму шляху. Це величезний організм, це армія з маленьким мозком, яким є генерал Шерман" (цит. за: [4, с. 10]).

На противагу новоромантичній традиції кін. ХІХ – поч. ХХ ст., коли у воєнній прозі герой несамо-вито протистояв війні-фатуму, кидав виклик смерті, своїй долі, проза Уоррена сер. ХХ ст. та Доктороу поч. ХХІ ст. цілковито позбулася романтичної героїзації війни, позбавлена воєнного романтизму.

Ще одна риса, що позначає психологію війни, – війна посягає на статус сімейного вогнища як сакрального, освяченого, такого, що надає сил мешканцям, та змінює роль і статус жінки. Ця зміна проявляється у процесі маскулінізації, коли жінка нарівні з чоловіком прагне брати участь у баталіях. Цей процес маскулінізації суспільства воєнного часу відобразила американська письменниця Луїза Мей Олкотт у романах "Нариси з госпіталю" ("Hospital Sketches", 1863) та "Маленькі жінки" ("Little Women", 1868), в яких жінка-протагоніст по суті виступає як чоловік – відбувається трансформація головної героїні в маскуліну жінку. В романі Е.Л.Доктороу ця ідея представлена в епізоді перевдягання дівчини Перл в уніформу барабанщика, коли сама героїня та оточуючі вже не сприймають її особою жіночої статі. Сестра Анна-Марія, ігуменія монастирської школи для дівчат у романі "Марш", вимагаючи охоронну грамоту від Шермана, примусила генерала "зайняти невласливу йому оборонну позицію" [3, с. 19]. Монахиня стає по-чоловічому наполегливою і непохитною і таки добивається від Шермана письмового підтвердження.

Аналізуючи містику війни, потрібно вказати на те, що війна хоч і перериває життя народів, але щоразу відкриває нову еру; з її початком завершується певний час. Коли закінчується війна, починається новий час, який відрізняється від попередньої епохи своїми найпомітнішими властивостями. Тому чітко розрізняють періоди до війни та після неї [5, с. 220]. Акцентуація "нового, іншого часу", часу після війни, представлена у фіналі роману "Марш", коли світлошкіра негритянка Перл має визначитися щодо змін у своєму житті – чи поїхати до Нью-Йорку, як вона про це мріяла, чи стати дружиною врятованого солдата Стівена Уолша. Лейтмотивом в останньому епізоді звучать її слова: "Відчуваю себе вільною, як ніколи раніше" [3, с. 103] та питання Перл: "Якщо я буду жити як біла,

чи буду я вільна?" [3, с. 104]. Та вкрай песимістично звучать роздуми генерала Шермана про Громадянську війну: "Ця безтямна нелюдська планета потребуватиме наших воєн, аби надали їй змісту, і що наша громадянська війна, ота спустошлива фабрика з виробництва кісток наших синів, – це лишень війна після війни та війна перед війною" [3, с. 102]. Таким чином, свідомість полководця, на противагу почуванням і логіці пересічної людини, постає "зараженою" ідеєю війни і розглядає останню як невідворотність та закон історії.

Назагал як Р.П.Уоррен, так і Е.Л.Доктороу представляють війну як абсурдну і злочинну катастрофу, від якої людська гідність прагне відмовитися, мета її зусилля – уникнути війни.

Література

1. Гейзінга Й. Гра та війна / Й. Гейзінга // Гейзінга Й. Homo Ludens. – К. : Основи, 1994. – С. 105-122.
2. Доктороу Е. Л. Марш до моря / Е. Л. Доктороу // Всесвіт. – 2009. – № 9-10. – С. 11-84.
3. Доктороу Е. Л. Марш до моря / Е. Л. Доктороу // Всесвіт. – 2009. – № 11-12. – С. 15-104.
4. Дьоміна Н. Кілька слів про "Марш до моря" Е.Л.Доктороу / Н. Дьоміна // Всесвіт. – 2009. – № 9-10. – С. 9-10.
5. Кака Р. Війна і сакральне / Р. Кака // Кака Р. Людина та сакральне. – К. : Ваклер, 2003. – С. 211-232.
6. Уоррен Р. П. Воїнство ангелів / Р. П. Уоррен. – М. : Б.С.Г.- ПРЕСС, НФ "Пушкинская библиотека", 2001. – 461 с.
7. Уоррен Р. П. Дебри. Цирк на чердаку / Р. П. Уоррен. – М. : Б.С.Г.- ПРЕСС, НФ "Пушкинская библиотека", 2001. – 478 с.
8. A Companion to the Literature and Culture of the American South [Електронний ресурс] / Edited by: Richard Gray and Owen Robinson. – N.Y., 2004. – Режим доступу: <http://www.blackwellreference.com/public/>. – Назва з екрану.
9. Encyclopedia of Southern Culture [Електронний ресурс] / ed. by Wilson, Charles Reagan, William Ferris. – Chapel Hill, N.C. : University of North Carolina Press, 1989. – Режим доступу: <http://docsouth.unc.edu/southlit/civilwar.html>. – Назва з екрану.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 821.161.1.09

ЖЕНЩИНА В РУССКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦАХ И ПОГОВОРКАХ

Арват Н.М.

У статті розглядається роль жінки в мовній картині світу, що представлена в російських приказках та прислів'ях. Зазначаються її функції в сім'ї та суспільстві. Ключові слова: національно-культурна семантика, мовна картина світу, прислів'я, приказки, тематична група слів з домінантою "жінка".

В статье рассматривается роль женщины в языковой картине мира, представленной в русских пословицах и поговорках. Отмечаются функции женщины в семье и обществе.

Ключевые слова: национально-культурная семантика, языковая картина мира, пословицы, поговорки, тематическая группа слов с доминантой "женщина".

The article deals with the role of a woman in the outlook of Russian people as it is represented by Russian proverbs and sayings. Special attention is given to the functions of a woman in the family and society.

Key words: national-cultural semantics, language picture of the world, proverbs, sayings, the topical group with the dominance of the word "woman".

Русские народные пословицы и поговорки отражают в основном общечеловеческие принципы жизни и модели взаимоотношений людей в семье и обществе. Вместе с тем в этих устойчивых выражениях закреплена национальная картина мира, в том числе и тот ее аспект, который отражает особенности русского быта, семейно-брачных отношений, социальной, этической, психологической роли каждого члена семьи как малой социальной группы людей. Выполняя кумулятивную функцию, "любой афоризм (пословица, крылатое выражение, лозунг, формула) прежде всего фиксирует коллективный опыт людей" [2, с. 94], а потому заслуживает пристального внимания исследователей национально-культурной семантики фразеологического (в широком смысле этого термина) фонда того или иного языка.

Цель данной статьи – показать, как в русских пословицах и поговорках отразилась роль женщины в семье и обществе. Правда, говоря о женщине как члене социума, сразу приходится отметить то, что сфера ее деятельности ограничена исключительно рамками малой социальной группы, то есть семьи. Подтверждением этого факта служат многочисленные пословицы и поговорки, посвященные женщине, способу ее жизни, который

и определял в прошлом статус и место женщины в семейной иерархии.

Показательно, что в русском языке для наименования женщины имеется весьма многочисленная тематическая группа слов, дифференцирующихся по разным признакам:

– по возрасту: девочка, девушка, девица, молодца, старуха, бабушка;

– по социальному положению: крестьянка, дворянка, купчиха, баба;

– по семейному положению: невеста, жена, вдова, бобылка, молодуха, свекровь, теща, невестка.

В качестве дифференцирующего признака могла выступать и эмоциональная оценка (ср. старуха и старушечка; бабка и бабуля, бабуся; красавица и красотка).

Выбор лексемы для наименования женщины в пословицах и поговорках значим в том смысле, что в нем так или иначе отразилась "народная оценка жизни, наблюдение народного ума" [4, с. 3].

Наш анализ пословиц и поговорок показывает, что наиболее употребительным является простонародное слово баба, используемое в качестве нейтрального, без каких-либо эмоциональных оттенков. Оно широко употребляется в контекстах различного содержания как в сочетании с ситу-

ативными компонентами положительного, так и отрицательного значения. – Баба с возу – кобыле легче [3, с. 15]; баба и черта пережит [3, с. 17]; бабий ум – лучше всяких дум [3, с. 147] (государственного органа); где баба гладка, там нет воды в кадке [3, с. 58] (т.е. толстая, ленивая); Бог с милостью, а баба с руками [3, с. 15]; баба в избу – мужи вон [3, с. 15]; бойкую бабу в ступе пестом не изловишь [3, с. 15]; где сам черт не смыслит, там бабу пошлет [3, с. 60] и др. Пословицы и поговорки со словом-доминантой баба реализуют полисемантическую данную лексемы. Согласно словарю В.И.Даля: “баба – замужняя женщина низших сословий...” [1, с. 32].

Социальное различие женщин нашло отражение в противопоставлении баба (“простолудинка”) и дама, а также баба и боярыня (ср. зафиксированное в словаре В.И.Даля выражение “по бабе и брага, по боярыне и говядина”).

Второе значение слова баба – “мать отца или матерна, жена деда...” [1, с. 32]. Нередко в пословицах употребляется сопоставление “баба – дед”, при этом отмечается их функциональное различие в семье, быту, труде, склонностях. – Бил дед жабу, грозясь на бабу [3, с. 15]; баба пляшет, а дед плачет [3, с. 15], баба с кашей, а дед с ложкой [3, с. 15]; дед погибает, а бабе смех [1, с. 32] и др.

Третье значение лексемы баба – “жена”, причем В.И.Даль замечает, что “крестьянин редко иначе назовет в глаза жену свою, разве хозяйкою” [1, с. 32]. В этом значении в пословицах и поговорках находим противопоставление баба – мужик: баба краса, а мужику соха; мужик да собака на дворе, баба да кошка в избе; мужик без бабы пуще малых деток; мужик того не разносит мешком, что баба растрясет рукавом [1, с. 32].

В пословицах выражается также сопоставление пожилой женщины с молодыми, неопытными девушками. – Бабы каются, а девки замуж собираются [3, с. 10]. Отмечается и большая практическая занятость женщины. – Бабу в ступе пестом не изловишь [3, с. 24]. В пословицах высказывается также сочувствие замужней женщине, погруженной в бесконечный труд, а также сожаление о прошедшей, относительно свободной молодости. – Вспомнила баба свой девишник, да и заплакала [3, с. 53].

Довольно часто в русских пословицах и поговорках встречается лексема бабушка, которая является изначально эмоционально окрашенной и выражает своей формой и содержанием вежливое и ласковое отношение к пожилой женщине, заслуживающей уважение по возрасту и жизненному опыту (аналогично дед – дедушка). – Бабушка еще надвое сказала: либо будет, либо нет [3, с. 15]; бабушке только дедушка не внук [3, с. 17]; вот тебе, бабушка, и Юрьев день [3, с. 80] и др. Синонимичное указанной лексеме старуха менее употребительно (ср. – Бывает и на старуху проруха) [3, с. 68].

Немало пословиц о родной матери, мачехе, тетке. В пословицах о матери и мачехе подчеркивается их различие. – Все детки, да не одной матки [3, с. 51]; когда дитя не плачет, мать не слышит [3, с. 130]; грозил матка сыну ножом, а на ноже – то

блин [3, с. 70]; горько пасынку от мачехи, да не сладко и мачехе от пасынка [3, с. 68].

Небезынтересно выражение значимости продукта (или предмета в широком смысле) в метафорическом сопоставлении со значением человека. – Гречневая каша – матушка наша, а хлебец ржаной – отец наш родной [3, с. 69]. Встречается употребление наименований отвлеченного понятия при выражении чего-либо необходимого и полезного в жизни. – Варвара мне тетка, а правда – сестра [3, с. 24]; голод не тетка, а брюхо не лукошко [3, с. 65]; голод не тетка, а душа не сосед [3, с. 65]. В данном случае понятие тетка связано с чем-то неприятным, отдаленным, менее близким по родству. Понятия правда, душа и сосед неадекватны по своей ценности, но важно, что понятие брюхо стоит в конце этого ряда.

Созданы пословицы и о поведении людей. – В гостях хороша девка, а дома лучше того [3, с. 35]; в семье любовь да совет, так и нужды нет [3, с. 119]; Аринушка Маринушки не хуже [3, с. 14]; видать сову по полету, а девушку по походке [3, с. 45].

Значительными лицами в семейных отношениях являются кум и кума, люди, которые принимают участие в крещении ребенка (крестный отец и крестная мать). О них также сложены пословицы, ставшие популярными в народе. – Поехала кума, да неведомо куда [3, с. 138]; Ананья да Маланья, Фома да кума и место заняли [3, с. 14]; какое тебе дело, что кума с кумом сидела [3, с. 131]; водиться с кумою – волочиться с сумою [3, с. 47]; кому до чего, а куме до всего [3, с. 138] и др. Пословицы показывают, что отношения с кумой могли быть сложными. Видимо, кума не всегда была желанным помощником, у нее отмечается излишнее любопытство (нежелательное), свобода в общении, возможны излишние материальные расходы, неодобрительные отношения.

В состав семьи входили также сваты (сват и сватья), люди, почитавшиеся родителями и детьми, занимавшиеся сватовством и хлопотание о свадьбе. Ими могли быть родственники родителей. – Свата первая чарка и первая палка [3, с. 280]; сваты с правдою не ездят [3, с. 280]; сваха чужбину нахваливает, а сама в нее ни ногой [3, с. 280]; сваха чужие грехи на душу принимает [3, с. 280].

Немало пословиц о муже и жене. – Молода жена годами, да стара норовом [3, с. 68]; молода жена плачет до росы утренней, сестрица – до золота венца, а мать – до веку [3, с. 180]; молодые бранятся – только тешатся [3, с. 184]; молодца у старика – ни девка, ни баба, ни вдова [3, с. 188]; всякому мужу своя жена мила [3, с. 56]; как хороша жена да жирные ши, так другого добра не ищи [3, с. 128]; выбирай жену не в хороводе, а в огороде [3, с. 56]; жена без мужа вдовы хуже [3, с. 128]; когда семья вместе, то и сердце на месте [3, с. 135]. Отмечается и вдовья судьба, горькая, одинокая. – Вдове в каждом мужике седьмая доля [3, с. 42]; вольно было Фомушке жениться на вдовушке [3, с. 48].

В жизни семьи возможны сложные ситуации, непростые отношения, особенно между людьми разного возраста и поколения. Они также отмечены в пословицах. – Брюзжит, как свекровь на невестку [3, с. 27]; был у тещи, рад убевши [3, с. 30]; бывает

и на старуху проруха [3, с. 29]; велика Федура, да дура [3, с. 43]; велика Федора, да под угол подпора [3, с. 43]; когда муж с женой бранится, тогда и горшок не варится [3, с. 134]; в чужую жену черт меда кладет, а в свою уксусу подливает [3, с. 134]; ваша Катерина да нашей Орине двоюродная Прасковья [3, с. 42]; выданная дочь – отрезанный ломоть [3, с. 56].

Представлены и сложные ситуации, возможные в семье, и отрицательные характеристики при отсутствии лада. – В людях – ангел, не жена, а дома с мужем сатана [3, с. 35]; выкормил змейку на свою шейку [3, с. 56]; в доме не хозяйка, в людях не гостя [3, с. 35].

Отмечаются обязанности членов семьи. – Где баба ни бери, а внука корми [3, с. 58]; где старик ни бери, а старуху корми [3, с. 58]; когда в детях лад, не надо и клад [3, с. 133].

Отмечена подражательность старшему поколению – Кобыла брык, и жеребенок брык [3, с. 138] и необходимость соответствия – Князю княгиня, боярину Марина, а всякому своя Катерина [3, с. 133].

Приведенный материал показывает, что семья и ее состояние являются в фольклоре предметом наблюдения и анализа. В пословицах и поговорках обобщается реальный жизненный опыт и высказывается оценка различных жизненных ситуаций.

Особенную живучесть пословицам и поговоркам придает органическое единство их содержания и отточенной художественной формы, которая часто является поэтическим сравнением двух явлений, развернутой метафорой, антитезой. Важную

роль играет в пословице художественная деталь, на которой и строится иногда все произведение.

Популярности пословиц и поговорок, их усвоению и запоминанию способствует четкость композиции, часто симметричность двухчастного построения, которое включает рифма. Большую роль в действенности, меткости пословиц и поговорок играет ирония. Художественные средства в них кажутся особенно эффективными, поскольку в других фольклорных жанрах они являются лишь определенными элементами структуры произведения, а здесь они сами воплощают содержание. Метафоры, гиперболы, символы, синтаксические параллелизмы усиливают эмоциональность суждений, выраженных в пословицах и поговорках.

В последние десятилетия пословицы и поговорки изучаются достаточно интенсивно, в частности в таких аспектах, как определение жанра, соотношения пословиц и поговорок между собой и с другими жанрами, природа и художественная форма произведений пословичного жанра, его происхождение и историческое развитие, пословичный фонд и современность, отражение народного мировоззрения в пословицах и поговорках, использование их в художественных произведениях русскими писателями и других аспектах. Изучение пословиц и поговорок имеет практическую и методическую ценность, так как они обладают национально-культурной семантикой и поэтому представляют интерес как для реконструкции социума в прошлом, так и для определения особенностей функционирования этих устойчивых выражений в современном русском языке.

Литература

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : Т. 1–4 / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1978.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1983.
3. Русские пословицы и поговорки. – М. : Художественная литература, 1988.
4. Словарь русских пословиц и поговорок / сост. П. И. Жуков. – М. : Советская энциклопедия, 1967.

УДК 811.161.2'367.333

УЧЕННЯ А.П.ГРИЩЕНКА ПРО ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Хомич В.І., Кайдаш А.М.

У статті розглядаються погляди академіка А.П.Грищенко про другорядні члени речення, характеризуються особливості додатка й обставини, визначаються граматичний і загальносемантичний чинники аналізованих другорядних членів у структурі речення, а також підкреслюється цінність наукового доробку видатного мовознавця.

Ключові слова: другорядний член речення, додаток, обставина, формально-граматичний показник, загальносемантичний фактор.

В статье рассматриваются взгляды академика А.П.Грищенко на второстепенные члены предложения, характеризуются особенности дополнения и обстоятельства, определяются грамматический и общесемантический факторы анализированных второстепенных членов в структуре предложения, а также подчеркивается ценность научного наследия выдающегося языковеда.

Ключевые слова: второстепенный член предложения, дополнение, обстоятельство, формально-грамматический показатель, общесемантический фактор.

The article analyses the views of Academician A.P. Gryshchenko about the secondary parts of the sentence, characterizes peculiar features of object and adverbial modifier defines grammatical and general semantic factors of analyzed secondary parts in the sentence structure, emphasizes the value of the scientific heritage of the outstanding linguist.

Key words: a secondary parts of the sentence, the object, the adverbial modifier, the formal-grammar index, the general semantic factor.

Визначення слова або прийменниково-відмінкової форми як другорядного члена речення іноді буває складним, адже в реченні одна й та ж мовна одиниця може виступати в різних синтаксичних функціях. Скажімо, у контексті *Учасники з Москви прибудуть на конференцію завтра* можлива подвійна інтерпретація функції прийменниково-відмінкової форми з *Москви*: 1) як атрибутивної (*учасники з Москви* → *московські учасники*); 2) як обставинної (*учасники прибудуть із Москви*).

До висвітлення цієї проблеми мовознавці підходять із різних позицій: або аналізують функцію члена речення у формально-синтаксичній структурі речення (традиційний), або як компонента семантико-синтаксичної структури. Із формально-синтаксичного погляду досліджується внутрішньо-синтаксична структура речення, з'ясовуються зв'язки, у які вступають у межах словосполучень компоненти, виражені прийменниково-відмінковими формами, та виділювані на їх основі другорядні члени речення [2, с. 54]. У семантико-синтаксичному аспекті прийменникові конструкції

кваліфікуються за відповідними диференційними ознаками як синтаксеми, які поєднують у собі синтаксичну семантику й формальні ознаки відповідних елементів [1, с. 7]. Семантико-синтаксичний підхід ґрунтується на принципах аналізу формально-синтаксичної структури речення, оскільки прийменниково-відмінкові форми як субстанціальні (локативні) чи вторинні предикатні (адвербіальні, атрибутивні) синтаксеми "визначаються з урахуванням синтаксичних зв'язків, зокрема формально-синтаксичної ознаки" [3, с. 42]. Фундаментальна відмінність полягає в тому, що семантико-синтаксичний аналіз базується на семантичній природі характеризованих ним елементів.

Розмежування другорядних членів у формально-синтаксичній структурі в морфолого-синтаксичному плані веде до заміни синтаксичних понять морфологічними, члени речення визначаються за частиномовною належністю. Унаслідок того, що в реченні можуть функціонувати омонімічні конструкції, може бути неоднозначна функціональна інтерпретація їх.

На матеріалі української мови до проблеми функцій словоформ як реалізаторів другорядних членів речення зверталися Є.К.Тимченко, А.С.Колодяжний, І.Р.Вихованець, М.Я.Плющ, К.Г.Городенська та ін. Зокрема, позначення прийменниковими конструкціями локативності на зразках текстів українських авторів розглянули З.І.Іваненко, Г.М.Шелемеха, Т.Є.Масицька, М.І.Степаненко та ін. Вираження прийменниково-відмінковими формами темпоральної семантики висвітлено в наукових розвідках З.І.Іваненко, П.С.Каньоси, Р.А.Куцової та ін. Фінальні значення прийменникових конструкцій проаналізовано в працях А.І.Йови, А.П.Грищенка та ін. Каузальним функціям словоформ присвячені роботи А.М.Фінкеля, Н.М.Бурдаківської, З.І.Іваненко, О.В.Халчанської та ін. Наукові дослідження У.В.Кубської, В.В.Моренця, Я.М.Чоплика позначені увагою до питання значеннєвого синкретизму у сфері атрибутивних відношень. Також тема другорядних членів речення стала провідною в дослідженнях Арнольда Панасовича Грищенка. Колеги та учні видатного академіка вивчають науковий доробок мовознавця. Ми ж зробимо спробу проаналізувати погляди професора про другорядні члени в структурі речення. Актуальність аналізу творчої спадщини видатного викладача є беззаперечною, адже, окрім наукової цінності, яку вона становить для сучасної української лінгвістики, важливими для практичної діяльності, викладання в середніх та вищих навчальних закладах, удосконалення знань, умінь і навичок філолога залишається чіткість, глибина, доступність положень, які сформулював видатний академік.

Розглядаючи принципи класифікації частин мови, академік зазначає про синтаксичні особливості повнозначних слів. Він виділяє типові синтаксичні ролі самостійних частин мови: "вживання іменника найтісніше пов'язане з вираженням підмета або додатка" [4, с. 318], "прикметник і числівник спеціалізуються на означальній функції" [4, с. 318], дієслово найчастіше виступає присудком, а "синтаксичне функціонування прислівника пов'язане з первинною обставинною функцією" [4, с. 318], займенник же може виконувати роль як головного (підмета), так і другорядного члена речення (дodatка й означення), оскільки "синтаксична роль його як члена речення зумовлюється конкретним характером вказівної функції, співвідношенням зі словом тієї або іншої частини мови" [4, с. 318].

У колективній праці "Сучасна українська літературна мова: Синтаксис" за загальною редакцією академіка І.К.Білодіда (у якій А.П.Грищенко працював, зокрема, над темами "Додаток" та "Обставина") другорядні члени речення кваліфіковано як повнозначні лексичні компоненти простого речення, що синтаксично залежать від головних членів [5, с.179]. Розрізняється три загальні типи другорядних членів речення – додаток, означення та обставина.

Належність слова до певного типу другорядних членів речення ґрунтується на визначенні трьох мовних факторів: 1) морфологічної природи аналізованого другорядного члена; 2) морфологічної природи тієї лексеми, від якої він синтаксично залежить; 3) типу синтаксичного зв'язку між обома

членами речення [5, с.180]. Ураховуючи всі ці три чинники, можливо точно визначити синтаксичну функцію кожного повнозначного слова в мовному контексті, оскільки іноді з'ясування синтаксичної ролі члена речення викликає певні труднощі.

В академічному виданні із сучасної української літературної мови А.П.Грищенко ґрунтовно проаналізував додаток та обставину, визначивши граматичну й загальносемантичну специфіку цих другорядних членів речення.

Розглядаючи додаток, академік чітко виділяє його граматичні характеристики: 1) залежність у складі підрядного словосполучення; 2) підпорядкованість дієслову або іншій частині мови, яка вимагає від додатка відповіді на питання непрямого відмінка; 3) реалізація керування або прилягання; 4) вираження додатка іменником у непрямому відмінку, займенником, будь-яким субстантивованим лексичним компонентом і цілим словосполученням як нерозкладним членом речення (під час керування); 5) вираження інфінітивом під час прилягання.

Загальносемантичною ознакою додатка професор визначає "об'єкт (предмет, особу, поняття, явище тощо), безпосередньо або опосередковано охоплюваний відповідною дією, станом чи ознакою" [5, с. 182].

Додаток, на думку філолога, "виступає як необхідний елемент структурної завершеності речення", яка "впливає з потенціальної потреби ядра підрядного словосполучення (найчастіше дієслова) мати при собі залежний член з об'єктивним значенням, який конкретизує, поширює семантику ядра" [5, с. 207].

Значну частину розділу академік присвячує ретельному аналізу двох різновидів додатка – прямому і непрямому, а також досліджує особливості інфінітивного додатка.

Обставина трактується як "невідмінкований другорядний член речення – прислівник або дієприслівник, синтаксично залежний від дієслівної, прикметникової або прислівникової форми" [5, с.180]. "Але обставини, – акцентує далі професор, – можуть синтаксично залежати й від представників інших частин мови, які в даному контексті вимагають відповіді на питання обставин; роль обставини можуть виконувати й керовані іменні форми або інфінітиви, коли вони залежать від членів речення, які потребують відповіді на питання обставин" [5, с.180]. Основне завдання обставин полягає в тому, щоб якнайповніше охарактеризувати дію щодо способу, часу, місця, причини, умови, міри та ступеня її протікання [5, с. 207]. Лінгвіст вирізняє такі різновиди обставин із значеннєвого погляду: способу дії, міри та ступеня, часу, місця, мети, причини, умови й уступки. А.П.Грищенко детально аналізує всі типи обставин, зазначаючи основні засоби вираження обставин способу дії, обставин причини, мети, умови й уступки, диференціює обставини способу дії та обставини ситуації, вивчає підгрупи обставин міри та ступеня, обставин місця, часу.

У працях А.П.Грищенка знаходимо слушні поради щодо розрізнення другорядних членів речення. Наприклад, одним з ефективних засобів диференціації другорядних членів за їх типами є, на думку

професора, "заміна іменникових додатків з прийменниками відповідними особовими займенниками при тих самих прийменниках (з ним, над ним і т.ін.), а іменникових обставин – займенниковими обставинами без прийменників (там, тоді, так, так довго і т.ін.)" [5, с.192].

Отже, А.П.Грищенко, чітко виділивши дві складові другорядних членів речення (граматичний (вияв формально-граматичних показників) і загальносемантичний (відображення відповідних моментів позамовної дійсності)) [5, с.181], глибоко проаналізував мовну специфіку додатків та обставин.

Мовознавчі погляди видатного лінгвіста сучасності становлять цілісну, глибоку й науково виважену систему синтаксичних досліджень, яка характеризується стрункістю, умотивованістю наукових висновків, ґрунтовністю, чіткістю, доступністю. На розроблені професором положення можуть спиратися як викладачі, так і студенти у своїх наукових пошуках; як учителі, так і учні у своїй практичній діяльності. Творча спадщина видатного лінгвіста, становлячи величезну цінність для сучасного українського мовознавства, потребує ґрунтовних досліджень і глибокого вивчення.

Література

1. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К., 1983.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К., 1993.
3. Синтаксис словосполучення і простого речення. – К., 1975.
4. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / А. П. Грищенко та ін. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. ак. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 181–197, 207–224.

УДК 811.161.2'367.332

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТИПОЛОГІЇ ПРЕДИКАТИВ

Краснова Л.М.

У статті розглянуто різні концепції класифікації предикатів у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві. Охарактеризовано класифікаційні критерії створення типології предикатів.

Ключові слова: предикати, семантична класифікація, семантичний компонент.

В статье рассмотрены разные концепции классификации предикатов в зарубежном и отечественном языковедении. Проведена характеристика классификационных критериев образования типологии предикатов.

Ключевые слова: предикаты, семантическая классификация, семантический компонент.

The article reveals different conceptions of predicate classifications in foreign and home Language Studies. The classification criteria of predicate type creation are characterised.
Key words: predicates, semantic classification, semantic component.

У лінгвістичній науці, починаючи з др. пол. XX ст., простежується процес семантизації синтаксису, зосереджений на дослідженнях за концептом "від значення до форми". У семантичному підході до виділення синтаксичних одиниць (синтаксем) є значні переваги перед формально-граматичним: "Він досить виразно показує, що основною сферою синтаксичних одиниць є сфера значення, що заради висловлення думки приводиться в дію весь складний механізм мови" [5, с. 3].

Предикат – термін логіки і мовознавства, який позначає конститутивний член судження – те, що висловлюється (стверджується або заперечується) про суб'єкт. Т.Ломтев вважає, що предикатом є "спосіб прогнозувати деякий інформаційний зміст. Предикат – це сума предикатних предметів, пов'язаних певними відношеннями" [8, с. 202]. У витлумаченні Ю.Степанова, предикати – це особливі семантичні сутності мови, що типізовані мовою не у формі словникових одиниць, а у формі "структурних схем речень" [13, с. 312].

Речення – це надзвичайно складне утворення, що об'єднує кілька рівнів своєї організації. Й.Андерш визначає три рівні: денотативний, логіко-семантичний і мовно-семантичний. "Денотативний рівень пов'язаний з реальними ситуаціями та відношеннями між ними, логіко-семантичний – логічними структурами, тобто поняттями і відношеннями між ними, мовно-семантичний – з семантико-синтаксичними структурами, тобто лексичними компонентами та відношеннями між ними" [1, с. 8].

Найбільшого поширення набула денотативна (референційна) концепція вивчення речення, мета якої полягає у встановленні зв'язку між вислов-

ленням і позначуваною ним ситуацією. Найменування можуть дві сутності – денотат і сигніфікат, що залежить від логіко-змістовної природи того, що іменують. Денотат – перший рівень предметного сприймання, рівень узагальнення, уявлення про цілісний предмет на основі регулярних типових ознак, виділених певним колективом. Денотативний підхід до вивчення змісту речення використовували російські мовознавці: В.Гак (1969), В.Храковський (1972), Г.Сильницький (1972), І.Распопов (1973; 1981), Н.Арутюнова (1976), Т.Алісова (1970), І.Сусов (1973). Денотативний принцип широко реалізовано у практичному описі дієслівних значень (1981). В україністиці активно утверджується цей напрям у працях В.Русанівського (1983), Й.Андерша (1987), І.Вихованця (1983), Н.Арват (1984), К.Городенської (1991), Н.Іваницької (1985) та ін.

Система семантичних компонентів синтаксичної одиниці у найзагальнішому вигляді представлена предикатом, суб'єктом, об'єктом, конкретизатором, атрибуттом.

Широке використання наукових розробок логіки та семантики у сучасних синтаксичних дослідженнях дає змогу представити речення з погляду розкриття природи логічних структур, що переносяться або нашаровуються на граматичні структури. Одним із таких можливих варіантів дослідження речень вважають класифікацію за семантичними типами предикатів.

Цікавим є те, що сучасна наука не змогла виробити єдиних переконливих засад семантичної типології предикатів, і тому лінгвісти змушені користуватися універсальними розробками логіки. Звертаючись до десяти логічних категорій Аристотеля, сучасні науковці

розглядають їх як "універсальні предикати, які можуть слугувати основою для пропозиціональних функцій, або структурних схем речення, конкретних мов" [12, с. 134].

Предикат у мовознавчій літературі представлений, як правило, дієсловом. Дієслово, на відміну від інших морфологічних класів слів, має надзвичайно складну смислову структуру: "Дієслівні лексеми є такими словесними знаками, у номінації яких фіксуються і закріплюються різні семантичні ознаки, різні ракурси зв'язків дієслівної дії, процесу, стану з предметами і особами, що виконують ці дії чи зазнають їх" [14, с. 117]. Особливий характер та своєрідність дієслів найвиразніше виявляється в багатокомпонентності та високому ступені ієрархічності їх семної структури. Дієслову притаманна синтаксична зумовленість окремих аспектів його значення, оскільки воно обов'язково включає до своєї семантики не тільки парадигматичні, але й синтагматичні компоненти змісту [7, с. 8]. Дієслівні предикати з-поміж усіх частиномовних предикатів найбільш чітко диференційовані за семантичними функціями, граматичними категоріями і синтаксичними позиціями в реченні [4, с. 86].

Проблемі семантичної класифікації предикатів приділяли увагу як зарубіжні мовознавці: З.Вендлер, У.Чейф, Дж.Лайонз, Л.Шерба, В.Прокопов, Т.Ломтев, Т.Булигіна, О.Селіверстова, Г.Сильницький, Т.Алісова, Г.Золотова, Л.Васильєв, Ю.Апресян, Н.Авілова, В.Богданов, Ю.Степанов, так і вітчизняні: В.Русанівський, І.Вихованець, О.Леута, А.Загнітко, Т.Масицька, М.Мірченко, Г.Ситар, В.Тимкова та ін.

Загальноприйнятим у лінгвістиці є поділ предикатів на два класи: "дії" та "стану". Дж.Лайонз виділяє основні пари ознак, які дозволяють кваліфікувати предикати: статичність/динамічність ситуації, тривалість/миттєвість ситуації, контрольованість/неконтрольованість ситуації. За такою класифікацією дієслівна лексика поділяється на статичну та динамічну: "У граматиках скрізь робиться спроба показати відмінність значень дієслів, що виражають "дію", від тих, що означають "стан" (механічного руху й стану, в якому може перебувати особа чи предмет)" [6, с. 322].

У мовознавчій літературі представлені різні рівні класифікації предикатів: від більш широких до звужених. Ч.Філмор для класифікації предикатів за основу визначає відмінкову рамку. Дієслово набуває статусу глибинних категорій, а потім встановлюються конкретні дієслівні супровідники, або актанти. Актанти є глибинними відмінками та представляються як "ролі" у відношеннях стану та дії, виражені дієсловом у предикативній функції.

Класифікація предикатів, заснована на ролях аргументів у семантико-синтаксичній структурі, набула поширення у лінгвістиці і розроблялася протягом останніх десятиліть. Визначальним чинником у розмежуванні предикатних значень є характер суб'єкта, який полягає у пасивності чи активності. У.Чейф виділяє три основні типи предикатів: "стан" і "процес" (пасивність, пацієнт), "дія" (активність, агент). При цьому актуальними є такі пари ознак: наявність/відсутність агента і пацієнта; зміненість/незмінність концептуалізованої ситуації; можливість/неможливість підведення значення предиката під значення дієслів

"happen" та "do". Предикатні слова, які мають нерозчленований характер відображення буття (наприклад, *Світає. Вечоріє*), називаються "амбієнтними". Науковець виділяє і проміжний тип предикатів – "дія-процес" [15, с. 113-123].

Російський мовознавець В.Прокопов (1945) одним із перших спробував класифікувати предикати на основі їх морфологічної природи. Він виокремив 748 дієслівних лексем і на семантичній основі об'єднав їх у 14 груп. Однак у дослідженні лінгвістично не обґрунтована класифікація та характерні особливості кожної з підгруп.

Класифікації семантичних типів предиката приділяв увагу Л.Шерба (1974), виділяючи три типи предикатів: предикати дії (у формі дієслова), предикати стану (зв'язка плюс слово категорії стану), предикати якості (зв'язка плюс прикметник), але не розшифровує поняття "дії", "стану", "якості".

За якісними параметрами валентності предиката виділяють базові та небазові одиниці. Ю.Степанов пояснює базовий предикат, використовуючи позицію семантичних примітивів А.Вехбілської: "це завжди "одноактний", одномісний предикат, що означає стан чи властивість" [13, с. 312].

О.Москальська представила класифікацію предикатів, визначаючи детермінантні та реляційні одиниці, у їх межах визначаються і дрібніші значення [9, с. 42]. Предикати поділяють на первинні і вторинні [3, с. 269], матричні і нематричні [2, с. 59].

Загальну класифікацію дієслівних значень, базуючись на результатах досліджень із семантики та логіки, представили Т.Булигіна та О.Селіверстова. Науковці аргументовано довели, що мовленнєва форма і зміст тісно пов'язані навіть на рівні класифікації. Т.Булигіна та О.Селіверстова виділяють предикати дії, процесу, стану, властивості, якості, явища, класу [11, с. 86-157].

Свою класифікацію предикатів запропонував Л.Васильєв (2000), який розподілив предикатну лексику російської мови на 12 основних класів (семантичних макрополів): 1) буттєві предикати; 2) буттєво-просторові предикати (предикати просторової локалізації); 3) предикати відношення; 4) оцінні предикати; 5) предикати стану; 6) кількісні предикати; 7) предикати властивості; 8) предикати поведінки; 9) предикати звучання; 10) предикати руху; 11) акціональні предикати; 12) акціонально-процесуальні предикати.

А.Мустайокі розрізняє два рівні лінгвістичного аналізу: семантичний і формальний (на відміну від Г.Золотової, яка пропонує лише семантичний). При цьому поняття семантичної структури розуміється як "схематизоване, структуроване уявлення про те, що мовець збирається висловити" [10, с. 24]. Центральне місце у семантичній структурі посідає предикат, семантика якого визначає наявність актантів та їх ролі. Предикат і актанти складають ядерну семантичну структуру. Однак речення можуть представляти не лише ядро семантичної структури (глибинний предикат та його актанти), але й інші семантичні компоненти: модифікатор (метадієслово, визначає семантичну структуру і його актантів) і специфікатор (семантичний елемент, уточнений актантом, предикат або стан справ у цілому) [10, с. 412-413]. Мовознавець об'єднує ядерні семантичні структури у 12 категорій:

фізична дія і діяльність; переміщення і локація; соціальна дія і діяльність; інтелектуальна діяльність; існування; володіння; емоції; фізіологічний стан; фізичний стан; стан навколишнього середовища; характеристика; ідентифікація. Наведені ядерні семантичні структури не базуються, за словами А.Мустайоки, на конкретній мові та її категоріях і, таким чином, є відносно універсальними [10, с. 426].

У вітчизняному мовознавстві семантична класифікація дієслів уперше була розроблена В.Русанівським (1971), який виділив 41 функціонально-семантичну групу дієслів. За основу взято смисловий критерій класифікації та доповнено ознакою релятивного характеру: а) сполучуваність дієслів у особових формах з дієсловами у формі інфінітива; б) сполучуваність дієслів з іменниками у формі називного, родового, давального, знахідного й орудного відмінків без прийменника або з ним; в) можливість утворення від даної дієслівної лексеми пасивного дієприкметника.

Як чотириярусну структуру витлумачує речення І.Вихованець. На його думку, власне-семантичний, семантико-синтаксичний і комунікативний яруси "перебувають у різних взаємовідношеннях і мають різний стосунок до змісту і форми речення" [5, с. 125]. Власне-семантичний рівень має логічну основу й тому характеризується універсальністю, отже, екстраполюється на всі мови. Його базою виступають компоненти-семантими – предикат (зокрема, предикат зі значенням дії і предикат зі значенням стану) та аргументи (аргумент зі значенням діяча, адресата, об'єкта, результати, знаряддя, засобу, носія фізичного стану, носія всеохоплювального фізичного стану, ідентифіка-

тива, компонентива, композитива, локатива). Предикатно-аргументна структура "є найбільш глибоким ярусом і відображає логічну будову речення" [5, с. 125]. Класифікація, яку розробив І.Вихованець (1993), полягає у виділенні предикатів дії, процесу, стану, якості, кількості і локативних предикатів.

Класифікуючи предикати, зарубіжні та вітчизняні вчені беруть за основу різну кількість предикатних значень. Принцип семантичної класифікації предикатів однаковий: за наявністю загальної категорійно-граматичної семи слова об'єднуються у граматичні класи (частини мови), за спільністю лексико-граматичних сем – у лексико-граматичні класи (розряди), за єдністю категорійно-лексичних сем – у лексико-семантичні групи, в межах яких виділяють підгрупи і ряди слів, що базуються на подібності диференційних ознак. Однак можна виділити загальні аспекти: авторський підхід та особливість конкретної мови, матеріал якої був використаний у дослідженні. Погляди науковців не збігаються стосовно кількості рівнів речення, однак майже всі граматисти сходяться на тому, що логічний (денотативний, власне-семантичний) рівень є "інтернаціональним", він пов'язаний із логічно осмисленим і відображеним у свідомості людей незалежно від того, якою мовою вони володіють, значенням, а логіко-семантичний (власне-семантичний, семантико-синтаксичний) і мовно-синтаксичний (формальний, формально-синтаксичний) рівні – з конкретною мовою. Структура предиката містить значну кількість семантичних ознак, що демонструє багатогранність і складність природи предиката. Основні напрями дослідження предиката полягають у подальшому розробленні формального, логічного, семантичного, комунікативного та функціонального підходів.

Література

1. Андерш Й. Ф. Типология простых дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.
2. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во ЛПУ, 1977. – 204 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
6. Кучеренко І. Дієслово / І. Кучеренко // Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – 2-ге вид. – Вінниця : Поділля-2000, 2003. – С. 303-330.
7. Леута О. І. Проблема системного семасіологічного опису дієслівної лексики / О. І. Леута // Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. НПУ імені М.П.Драгоманова / відп. редактор А. П. Прищенко. – К. : НПУ, 2004. – 155 с. – С. 5-12.
8. Ломтев Т. П. Структура предложения и состав предикатных предметов / Т. П. Ломтев // Т. П. Ломтев Общее и русское языкознание. – М. : Наука, 1976. – С. 201-207. – Библиогр. : с. 373-379.
9. Москальская О. И. Проблемы семантических моделей в синтаксисе / О. И. Москальская // Вопросы языкознания. – 1973. – № 6. – С. 33-43.
10. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам / А. Мустайоки. – М., 2006. – 512 с.
11. Семантические типы предикатов / под ред. О. Н. Селиверстовой. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
12. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения: Семиологическая грамматика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 361 с.
13. Степанов Ю. С. К универсальной классификации предикатов / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР. – Сер. лит. и яз. – 1980. – Т. 39, № 4. – С. 311-323.
14. Уфимцева А. А. Об особенностях семантики глагольных лексем английского языка / А. А. Уфимцева // Теория языка. Англистика. Кельтология. – М., 1979.
15. Чейф У. Значение и структура языка / У. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 482 с.

УДК 811.161.2-12

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛЬОВИЙ НАПРЯМ В УКРАЇНСЬКОМУ
ТЕРМІНОЗНАВСТВІ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХІ СТ.**

Яценко Н.О.

У статті у функціонально-стильовому аспекті проаналізовано й узагальнено теоретичний доробок та практичні напрацювання українських термінологів, спрямовані на з'ясування особливостей функціонування термінів у тексті.

Ключові слова: термін, термінознавство, стиль, текст, жанр.

В статье в функционально-стилевом аспекте проанализировано и обобщено теоретические и практические наработки украинских терминологов, направленные на выяснение особенностей функционирования терминов в тексте.

Ключевые слова: термин, терминоведение, стиль, текст, жанр.

The article analyzes and generalizes from a functional-stylistic perspective the theoretical and practical works of Ukrainian specialists in terminology directed to finding out the functioning of terms in the texts.

Key words: term, terminology studies, style, text genre.

Функціональний підхід – напрям дослідження мови, що передбачає її розгляд у дії, у процесі функціонування з огляду на цілеспрямовану природу мовних одиниць і явищ. Коротко проаналізуємо й узагальнимо теоретичний доробок та практичний досвід українських термінологів з погляду саме функціонального підходу до вивчення термінології.

Функціональне термінознавство – напрям у термінознавстві, який вивчає функціонування термінів у текстах різних стилів та жанрової належності, їх комунікативне спрямування, стилістичну диференціацію та особливості перекладу.

Перші праці, у яких порушено питання функціонування терміна, датують ще XVIII ст. Так, відомий філософ і мовознавець цієї доби Г.О.Кониський підходив до з'ясування природи терміна на рівні прагматики й синтагматики. Характерно, що розділ книги "Загальна філософія", де йдеться про природу терміна, названий "Те, що стосується першої операції розуму". Дослідник вивчає термін у ракурсі інтелектуальної діяльності людини. Саме зі з'ясування значення термінів потрібно починати кожен логічну операцію: "Щоб правильно побудувати логіку, треба перед першою операцією розуму викласти три: по-перше, пояснити природу термінів; по-друге, пов'язати подібні речі, щоб вони швидше сприймалися; по-третє, розділити неподібні речі, щоб вони не зливалися" [9, с. 76]. Питання творення, контекстного вживання й розвитку термінології – одне з важливих питань науково-соціальної, а

водночас і естетичної концепції І.Я.Франка. Методологічні настанови відомого енциклопедиста ХІХ ст. щодо творення та контекстного вживання термінів знаходимо в його праці "Із секретів поетичної творчості" (1898), де влучно підкреслено специфічність терміна порівняно із загальноживаним словом. "Ясність і прецизія редукованих ідей – це перша основа наукової здібності", – писав І.Я.Франко [29, т. 31, с. 65]. Такий підхід до мовознавчої науки породжує інтерес до функціонального мовного аспекту, в тому числі й термінологічного.

Перші спостереження щодо функціонування термінів у тих чи інших жанрових різновидах стилів української мови пов'язуємо з іменами відомих українських мовознавців 70-х рр. ХХ ст. М.А.Жовтобрюха та А.П.Коваль [7; 8].

Так, М.А.Жовтобрюх відзначав, що термінологія у своєму виникненні й поступовому становленні нерозривно пов'язана з процесом стильової диференціації літературної мови, зокрема з існуванням у ній таких структурно-функціональних стилів, як: науковий, публіцистичний, науково-технічний, професійно-виробничий, офіційно-діловий, власне, вона виступає їх основним виявом і найважливішою ознакою [7, с. 183-184].

Своєю чергою А.П.Коваль зазначала, що наукові терміни, незалежно від того, чи це терміни-поняття, чи це терміни-назви, у звичному для них контексті, розрахованому на спеціаліста з цієї галузі, виконують свою основну функцію – дефінітивно-систематизувальну й саме так сприймаються обізнаним

читачем; для людини ж, яка не "прив'язує" цього терміна до певного поняття, він існує лише як лексема, що може бути знайомою із загальнолітературної мови і викликати тоді певні асоціації, або зовсім не асоціюватиме ні з чим [8, с. 272].

Вивчаючи лексичні засоби стилістики, зокрема термінологічну лексику, Г.П.Іжакевич справедливо зазначила, що більш значною є питома вага термінологічної лексики в наукових стилях української літературної мови, де навіть у науково-популярному їх різновиді термінологічна лексика, зберігаючи стилістично нейтральний колорит, залишається одним із найважливіших стилетворчих функціональних елементів цього стилю [28].

Проблему функціонування терміна в науковому стилі та власне у фаховому тексті свого часу вивчали Л.П.Гнатюк, Т.І.Панько, І.М.Кочан, Г.П.Мацюк, Е.Ф.Скороходько, Т.Г.Скопюк, Н.Ф.Непийводи, В.В.Деркач, О.Г.Масликова, Г.В.Чорновол, І.А.Синиця [4; 6; 12; 14; 16; 17; 23; 24; 25; 26; 27; 30] та ін.

Л.П.Гнатюк, досліджуючи наукову термінологію у творах Г.С.Сковороди, зазначає, що у творах мислителя зафіксовано значну кількість термінів на позначення наукових понять різних галузей знань: філософії, історії, філології, психології, криспруденції, астрономії, географії, фізики, хімії, математики. Термінолексика цих наук органічно входить у мову письменника, відбиваючи спосіб та характер його мислення. Типовим для стилю письменника є взаємопроникнення наукового, логічного мислення та мислення образного, художнього. Це зумовлено тим, що наукові терміни у Г.С.Сковороди часто вживаються як тропи – метафори, порівняння, гіперболи, персоніфікації, а в окремих випадках слугують засобом вираження іронії та сарказму [4].

Т.І.Панько у монографії "Мова і нація в естетичній концепції І.Франка" зазначає, що термінологічна лексика була предметом особливої уваги дослідника. До системи термінів І.Франка підходив як до результату діяння людської свідомості і з урахуванням того, що ті самі явища індивід може трактувати по-різному, а значить, неоднозначно й класифікувати їх [16, с. 162].

Аналізуючи теорію терміна у філософській концепції Г.Кониського, науково-естетичній концепції І.Франка та в аспекті розбудови наукового стилю української мови в працях І.Верхратського, Т.І.Панько, І.М.Кочан, Г.П.Мацюк зазначають, що вже у XVII ст. українські вчені підходять до теорії терміна. Зокрема, Г.Кониський фактично підходив до з'ясування природи терміна на рівні прагматики й синтагматики. Філософська концепція вченого стосувалася саме номінацій. І.Верхратський, урахувавши відсутність вироблених критеріїв у підході до термінотворення, вважав єдино правильним метод узагальнення існуючих у народі назв, причому постійно акцентував на обережному підході до вибору терміна з ряду синонімічних. І.Франко категорично відкидав будь-які спроби пуризму, вважаючи, що його прояви свідчать про нерозуміння вільного розвитку мови у напрямі вироблення всіх можливих стилів, у тому числі й наукового, що йде від внутрішніх імпульсів і реалізується в усіх багатограних зв'язках і взаємовпливах [19, с. 6–20].

Е.Ф.Скороходько у статті "Сіткове моделювання лексики: лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності" [25] на прикладі двох лінгвістичних експериментів показав особливості функціонування термінологічної лексики в наукових текстах. Центральне місце, на думку дослідника, займала загальнонаукова, загальнотехнічна лексика, термінологія галузей, суміжних із галузями, в яких працюють респонденти, а також спеціальна термінологія, репрезентована тлумачними словниками науково-популярного гатунку [25, с. 28].

Науковий термін, на думку дослідника, – це одиниця неоднорідна, що дає підстави розрізняти різні типи термінів, урахувати їхні системні та текстозумовлені характеристики. Серед системозумовлених характеристик терміна чільні місця належать двом градуальним ознакам – когнітивній вартості (вимірюється кількістю безпосередніх та опосередкованих семантичних дериватів) та інформаційній насиченості (вимірюється кількістю безпосередніх та опосередкованих семантичних складників) [26, с. 12].

У подальших дослідженнях, зокрема в монографії "Термін у науковому тексті" (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) [24] автор, аналізуючи функціонування термінів у тексті, вбачає їх роль в організації концептуальної та комунікативної структури тексту. Маючи справу з текстами, що належать до відносно нових галузей знань, слід пам'ятати, що на наших очах відбувається становлення термінологій. Досить часто, зауважує дослідник, фахівці вживають мовну одиницю у термінологічному значенні, не завдаючи собі клопоту сформулювати чітку дефініцію. Вона може з'явитися лише згодом, коли настане черга систематизувати термінологію. Функціонують такі свого роду прототерміни й у текстах давніших наук, адже розвиток термінології триває. Головним засобом, який дозволяє встановити термінологічний статус таких одиниць, є аналіз контексту в поєднанні з хоча б елементарним фаховим аналізом [24, с. 12]. Ідеї Е.Ф.Скороходька знайшли своє гідне продовження в дослідженнях Т.Г.Скопюк [27].

Фундаментальні положення щодо функціонування термінологічних одиниць у науково-технічній літературі знайшли відображення у монографії Н.Ф.Непийводи "Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)" [14], у якій розкрито функціональні характеристики наукового тексту, механізми його породження та сприймання. Авторка зазначає, що функціональний підхід передбачає вивчення мовних одиниць різних рівнів у процесі їхнього реального використання в певній комунікативній ситуації. Писемним об'єктом функціонального дослідження мови може бути тільки текст, оскільки тільки в тексті реалізуються всі потенційні можливості мови як системи [14, с. 76]. Серед питань, що стосуються механізмів породження і сприймання наукового тексту, – з'ясування психолінгвістичних ознак текстотвірних одиниць різних рівнів. На думку дослідниці, щоб розкрити зазначену функціональну відмінність термінів і нетермінів, треба виходити з предикації – основного поняття для будь-якої мовленнєвої діяльності (зокрема й текстової) [14, с. 95], де

предикація, за М.П.Пешак, у вузькому розумінні спирається на дієслово, а предикація в широкому розумінні – “предикація змісту” – спирається на термін. Саме в термінах конденсовано передається зміст наукового повідомлення, а дієслова є “трансформаторами” синтаксичних зв’язків між словами – своєрідними точками, від яких відношення направляються в обидва боки потоку мовлення [20, с. 263; 14, с. 97].

В.В.Деркач у дисертаційному дослідженні розглядає метамову М.П.Драгоманова, який багато зробив для розвитку історичної, суспільствознавчої, правової та філологічної термінології у період 70–90-х років XIX ст., коли йшлося про вироблення власне української термінології. Автор, зокрема, підкреслює, що драгоманівське літературознавче терміновживання не переобтяжене полісемією [6].

О.Г.Масликова, досліджуючи терміни у науковій спадщині М.Грушевського, робить висновок, що терміни в галузі поезики, наприклад, учений у більшості випадків вживає в сучасному фонетико-морфологічному оформленні і з тими значеннями, які сьогодні усталені в літературознавстві. Вживання й тлумачення семантичних значень окремих термінів, помічає дослідниця, сприяло їх утвердженню у сучасній літературознавчій термінології [12].

Класифікацію різнопланового стилістичного використання економічних термінів у сучасній публіцистиці – від класичного вживання з тлумаченням до метафоричного перенесення, коли спеціальна метафорична одиниця набуває нового емоційно-експресивного забарвлення, розроблено в дисертації Г.В.Чорновол [30]. Авторка наголошує, що економічний термін, перебуваючи поза контекстом, у типовому чи нетиповому контексті, зможе виконувати свої функції лише за умови, що буде відома його належність до економічної терміносистеми [30, с. 11].

І.А.Синиця на матеріалі праць відомого українського історика М.І.Костомарова досліджує особливості функціонування термінологічної лексики, зокрема лексико-семантичної групи етнонімів та етнопонімів, в історичних текстах ученого в період формування основ наукового стилю викладу та порушує проблему щодо їх синонімічності. Авторка доводить, що в текстах історика терміни зазначеної групи виконують не лише свою номінативну функцію, а й є засобом формування авторської концепції. Аналіз функціонування етнонімів та етнопонімів у текстах історичних розвідок М.І.Костомарова, на думку дослідниці, показав неможливість встановлення синонімічних відношень між номенами однієї спільноти на території її проживання, які називають її в різний історичний період розвитку, тобто, коли етноніми та етнопоніми відтворюють назви на різних синхронних зрізах [23].

Сьогодні у царині функціонально-стилістичного термінознавства в Україні працюють З.Б.Куделько, Е.В.Неженець, М. В.Вербенець, С.М.Рибачок, С.А.Толста, Т.А.Космеда, В.А.Бабюк, О.М.Павлова [2; 3; 10; 11; 13; 15; 21; 22] та ін.

Зокрема, З.Б.Куделько зазначає, що відношення між поняттями “термін” і “текст” вивчаються протягом відносно короткого проміжку часу, при

цьому використовують два підходи: від терміна до тексту і від тексту – до терміна. Перший підхід розглядає термін як об’єктивний факт, певну величину. Саме тут можна знайти перелік рекомендацій щодо використання терміна в різних типах текстів – термін і дефініція в наукових текстах, термін і пояснення в журналістських текстах тощо; другий – робить можливим ідентифікацію терміна та його відбір. Поняття функціонування термінів у термінознавстві, на думку авторки, є широким за обсягом і враховує умови функціонування термінів у текстах різної жанрової належності [11, с. 12].

У дисертаційному дослідженні С.М.Рибачок [21] увагу зосереджено на тому, що термін є ключовим (концептуальним, номінативним, тематичним, інформативним) когезійним компонентом текстів фахової комунікації. Когезія забезпечує передавання й обмін інформації в текстах фахової комунікації на основі цілеспрямованої взаємодії термінологічної, загальнонаукової й загально-вживаної лексики. Дискурсивну цілісність структурно-семантичної організації в першу чергу економічного тексту значною мірою забезпечує термін як функціональний елемент, що, за визначенням, здатний здійснювати когезійну функцію [Там само].

Функціонуванню власне правничої термінології в наукових, навчальних текстах та в законодавчих актах присвячені праці Е.В.Неженець, М.Б.Вербенець, Н.В.Артикуца, С.А.Толстої, Т.А.Космеди та ін.

Термінологічний аналіз спеціальних текстів проведено в дисертаційному дослідженні Е.В.Неженець, яка, вивчаючи варіантність російських термінів кріспруденції, виявила, що в субституції термінологічного знака беруть участь усі виявлені типи парадигматичних варіантів [13]. Використання варіантних засобів термінологічної номінації у сфері функціонування, на думку дослідниці, зумовлено насамперед комунікативно-прагматичною настановою спеціального тексту, де специфіка терміна та термінологій як складників спеціальних мов (метамов) зумовлює формування на базі загальної теорії варіантності окремої, *термінологічної теорії варіантності*, яка виходить з того, що необхідним і достатнім для констатації відношень варіантності між термінами є встановлення тотожності функцій між ними. Формальне та семантичне варіювання термінів правознавства, вважає Е.В.Неженець, знаходить відбиток і у сфері фіксації – спеціальних термінологічних словниках, у сфері функціонування – навчальних та наукових текстах [13, с. 17–18].

У дисертації М.Б.Вербенець “Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування” [3] дослідниця звернула увагу на юридичну терміносистему української мови, підкресливши, що вона відбиває комунікативні потреби суспільства, вербалізовано репрезентуючи комплекс правових понять [3, с. 16].

Н.В.Артикуца вважає, що термін, який створюється і функціонує у правовій науці, може не фіксуватися в законах, а мати власне науковий характер. У науковій літературі, яка віддзеркалює процес формування правового знання, такий юридичний термін може мати кілька наукових дефініцій, які презентують різні наукові підходи і школи, різні аспекти вивчення того самого правового поняття.

Юридичний термін є одиницею термінологічної системи права, через яку входить до загального термінологічного фонду національної мови [1, с. 84].

С.А.Толста зазначає, що у період удосконалення законодавства актуальним є питання введення законодавчих дефініцій у тексти нормативно-правових актів, що полегшує сприйняття й розуміння текстів цих актів. Чітких дефініцій потребують спеціальні юридичні поняття, які розроблено законодавцем і саме через законодавство входять до словникового фонду. Важливою вимогою вживання правничої термінології є єдність її використання. Єдність правничої термінології, переконана дослідниця, полягає в тому, що для позначення в нормативно-правовому акті певного поняття послідовно вживається той самий термін, а для позначення різних понять, значення яких не збігається, використовуються різні терміни. Труднощі семантичної інтерпретації юридичного тексту виникають у зв'язку з розрізненням юридичного тлумачення слів і їх щоденного значення [22, с. 14].

Т.А.Космеда вважає, що мову правових норм характеризує система юридичних термінів, які позначають певні професійні поняття, необхідні для правильного і чіткого вираження законодавчої волі. У нормативних судженнях про можливу та необхідну поведінку суб'єктів використовують терміни з юриспруденції, інших гуманітарних наук, а також суспільствознавства та техніки – залежно від предмета регулювання кожна галузь законодавства має свою термінологію [10, с. 111].

Функціонуванню радіоекологічної термінології сучасної французької мови на матеріалі текстів з радіоекології присвячено дисертаційне дослідження В.А.Бабюк [2]. Авторка акцентує свою увагу на тому, що розвиток наукової лексики в період сучасної французької мови характеризується подальшим розмежуванням наукових галузей (мікрогалузей), створенням терміносистем відповідних наук, що призвело до зародження у 50-х рр. XX ст. перспективної науки – радіоекології – і, відповідно, необхідності створення її термінологічного апарату. На семантичному рівні для лексичних одиниць, що функціонують у межах галузевих радіоекологічних текстів, характерними є такі процеси, як полісемія, розширення значень наукових термінів, спеціалізація значення термінів, детермінологізація, функціонування лексем широкої семантики. Проявом особливих семантичних трансформацій є поява оказіональних термінів, які стають підтвердженням психолінгвістичного принципу свідомих і підсвідомих інтерференцій, коли зміни у системі словозначення залежать від волі певних осіб чи груп осіб. Полісемія в термінологічній системі пов'язана, перш за все, не з дискусійним характером окремого терміна, а з особливостями контекстів його інтерпретацій. У процесі термінологізації загальноживана лексика набуває рис, притаманних термінологічним одиницям. Деякі з цих лексичних одиниць набувають характеру термінів і включаються до термінологічних словників, інші потребують опори на контекст. Такі слова, як стверджує

дослідниця, можуть утворювати синонімічні серії, у яких кожний елемент має специфічну сферу застосування, визначену контекстом [Там само].

Про функціонування музичної термінології англійської, французької, російської та української мов у спеціальних текстах ідеться в одній із праць О.М.Павлової [15]. Функційний аналіз підсистем музичної термінології у всіх типах досліджених авторкою текстів показав, що між ними немає жорстких меж. Проте разом із тим, не зважаючи на рухомість меж, кожен із них характеризується певним інвентарем термінологічних одиниць, їх частотністю і сполучуваністю. Дослідниця робить переконливі висновки: по-перше, терміни породжуються в усних чи письмових наукових текстах, а кристалізуються в терміносистемах, інакше кажучи, терміни з'являються в текстах сфери функціонування, у яких викладають теорію, концепцію, описують науковий об'єкт, а потім їх фіксують у текстах словника, стандарту, класифікатора, які належать до сфери фіксації термінів; по-друге, у вищезазначених сферах терміни зазвичай існують у багатьох варіантах. У сфері функціонування термін існує у вигляді парадигматичних і синтагматичних варіантів, у сфері фіксації – лише у вигляді парадигматичних; по-третє, головним елементом граматичної організації речень у сфері функціонування є дієслово, що підкреслює її динамічний характер, тоді як опорною категорією сфери фіксації термінів з погляду частин мови є іменник, що підкреслює статичний характер цієї сфери; по-четверте, розроблення термінознавчої теорії текстів подає надії на значні перспективи у вивченні й удосконалюванні термінів [15, с. 129].

Функціональним параметрам образності терміна в науковому стилі на матеріалі текстів природничих та технічних наук присвячена дисертація Г.М.Дядюри [5]. Дослідниця зазначає, що мова віддзеркалює позамовну дійсність: той стиль, який обслуговує пріоритетну суспільну сферу, впливає на інші стилі й на мову в цілому, тому процеси, які відбуваються в мові науково-технічної літератури, стають предметом досліджень багатьох українських мовознавців [Там само]. Г.М.Дядюра припускає, що в наукових текстах функціонують образи двох типів – і прагматичні, і синтагматичні. Спільним для них є їхнє підґрунтя: як правило, образні засоби базуються на аналогіях. Численні асоціації підтримують зближення сфер – наукової і буденної, а тому спостерігають дедалі більше взаємопроникнення стилів. Авторка стверджує, що сучасний науковий стиль розвивається шляхом, який традиційно вважався притаманним стилеві художньої літератури [Там само].

Отже, функціонально-стильовий напрям в українському термінознавстві початку ХХІ ст. представлений концепціями стильової (вивчення проблеми функціонування терміна в науковому стилі, в науковому або фаховому тексті, у художньому стилі) та стилістичної диференціації терміна (вивчення стилістичного забарвлення та різних нашарувань терміна в тому чи тому різновиді тексту).

Література

1. Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію / Н. В. Артикуца // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 84–89.
2. Бабюк В. А. Радіоекологічна термінологія сучасної французької мови: структура, семантика, функціонування особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 – германські мови / Бабюк В. А. – К., 2008. – 20 с.
3. Вербенець М. Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Вербенець М. Б. – К., 2004. – 20 с.
4. Гнатюк Л. П. Научная терминология в произведениях Г.С.Сковороды : автореф. канд. фил. наук : 10.02.02 – украинский язык / Гнатюк Л. П. – К., 1989. – 20 с.
5. Дядюра Г. М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Дядюра Г. М. – К., 2001. – 22 с.
6. Деркач В. В. Філологічна термінологія М.П.Драгоманова в системі української наукової термінології кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Деркач В. В. – К., 1999. – 16 с.
7. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.
8. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А. П. Коваль. – Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 306 с.
9. Кониський Г. Філософські твори : у 2 т. / Г. Кониський. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 494 с.
10. Космеда Т. А. Термінологія і мова закону: проблемні питання (на матеріалі Кримінального Кодексу України // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 107–111.
11. Куделько З. Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин: синтагматичні та парадигматичні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Куделько З. Б. – Л., 2003. – 20 с.
12. Масликова О. Г. Наукова термінологія М.С.Грушевського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Масликова О. Г. – К., 2003. – 19 с.
13. Неженець Е. В. Варіантність російських термінів юриспруденції в системному та комунікативно-прагматичному аспектах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – російська мова / Неженець Е. В. – Дніпропетровськ, 2003. – 23 с.
14. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) / Н. Ф. Непийвода. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 303 с.
15. Павлова О. М. Музична термінологія англійської, французької, російської та української мов у сфері функціонування / О. М. Павлова // Проблеми української термінології. – Львів, 2009. – № 648. – С. 125–130.
16. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І.Франка / Т. І. Панько. – Львів : Світ, 1992. – 192 с.
17. Панько Т. І. Теорія терміна у філософській концепції Г. Кониського / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. М. Мацюк // Українське термінознавство : підручник. – Л. : Світ, 1994. – С. 9–10.
18. Панько Т. І. І.Верхратський про термін і терміносистему в аспекті розбудови наукового стилю української мови / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк // Українське термінознавство : підручник. – Л. : Світ, 1994. – С. 11–14.
19. Панько Т. І. Теорія терміна в науково-естетичній концепції І.Франка / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк // Українське термінознавство : підручник. – Л. : Світ, 1994. – С. 14–20.
20. Пешак М. П. Стиль ділових документів XIX ст. (структура тексту) / М. П. Пешак ; відп. ред. І. П. Чепіга. – К. : Наук. думка, 1979. – 268 с.
21. Рибачок С. М. Термінологічна лексика як засіб когезії англомовного економічного тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Рибачок С. М. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.
22. Толста С. А. Правнича термінологія в законодавчих актах України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Толста С. А. – К., 2006. – 18 с.
23. Синиця І. А. Етноніми та етнопоніми як термінологічна лексика в історичних працях М. І. Костомарова / І. А. Синиця // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 333–335.
24. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміно-центричної теорії наукового дискурсу) : монографія / Е. Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.
25. Скороходько Е. Ф. Сіткове моделювання лексики лінгвістична інтерпретація параметрів семантичної складності / Е. Ф. Скороходько // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 19–28.
26. Скороходько Е. Ф. Информационная ценность термина в научном тексте (индикативные и информативные маркеры) / Е. Ф. Скороходько // Научно-техническая информация. – Сер. 2. – 1998. – № 7. – С. 13–22.
27. Скопюк Т. Г. Термін в семантичній структурі англомовного наукового тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Скопюк Т. Г. – К., 1997. – 20 с.

28. Сучасна українська літературна мова : в 5 т. / ред. акад. І. К. Білодід. - К. : Наук. думка, 1973. - Т. 5 : Стилїстика. - 588 с.
29. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. - К. : Наук. думка, 1981. - Т. 31. Літературно-критичні праці (1897-1899). - 595 с.
30. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне використання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 - українська мова / Чорновол Г. В. - К., 2004. - 23 с.

УДК 811.161.2'246.2

**МОВНА ОСОБИСТІТЬ ТА КОМПОНЕНТИ КУЛЬТУРИ
МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ**

Жук Т.В.

У статті розглядається питання українсько-російського білінгвізму в соціолінгвістичному і комунікативному аспектах, яке є гострою проблемою лінгвістів, психологів, педагогів.

Ключові слова: білінгвізм, двомовність, національна мова, мовна особистість, міжкультурна комунікація.

В статье рассматривается украинско-русский билингвизм в социолингвистическом и коммуникативном аспектах, который есть острой проблемой лингвистов, психологов, педагогов.

Ключевые слова: билингвизм, двоязычие, национальный язык, языковая личность, межкультурная коммуникация.

The article deals with some problems of the Ukrainian-Russian bilingualism in the socio-lingual and communicative aspect which present a topical problem for linguists, psychologists and educationalists.

Key words: bilingualism, national language, linguistic personality, intercultural communication.

У сучасних мовознавчих дослідженнях інтерес до проблем білінгвізму зумовлений зростанням інтересу до таких питань, як мовна культура, мовна політика, мовна компетенція, мовна екологія, мовні контакти в багатонаціональних державних утвореннях, став поштовхом до пошуку соціально детермінованих чинників формування білінгвізму. Він є найбільш потужним чинником, який визначає мовну особистість і виступає провідним у всіх соціальних перетвореннях.

Поняття "білінгвізм" походить від латинського слова *bilingua*, що означає подвійна мова. Білінгвізм або двомовність трактується як здатність до оперування кількома мовами й буває двох видів – національний (вживання декількох мов у певній суспільній спільноті) та індивідуальний (вживання індивідом декількох мов, кожна з яких обирається у відповідності до певної мовленнєвої ситуації).

На думку В.Русанівського, білінгвізм – це добре володіння як національною мовою, так і мовою міжнаціонального спілкування, це велике культурне надбання. Його розвиток аж ніяк не є перешкодою на шляху розвитку національних мов, а навпаки, як екстралінгвістичний фактор, може бути одним із найважливіших джерел подальшого розвитку національних мов [9, с. 160].

Людина, яка володіє двома мовами, називається білінгвом.

На думку А.Ребера, білінгвом називають того, хто здатен розмовляти двома мовами приблизно однаково вільно. Він виокремлює білінгва збалансованого, який однаково вільно говорить обома мовами, білінгва незбалансованого, який більш вільно говорить однією з двох мов, якими володіє, та відповідно до умов, за яких дві мови вивчаються, білінгва змішаного, який оволодіває двома мовами в однакових умовах, й білінгва узгодженого, який оволодіває кожною мовою за різних обставин [3; 9].

Оскільки у сучасній лінгвістиці немає остаточної типології двомовності, то називають дві головні її ознаки: 1) ступінь, або рівень володіння, що визначається кількісним і якісним порівнянням щодо оволодіння індивідом рідною мовою та 2) спосіб оволодіння другою мовою – природний або навчальний.

Як зазначає В.П.Белянін, природний (побутовий) білінгвізм з'являється у відповідності з мовним оточенням (завдяки радіо й телебачення та багатій мовній практиці), де усвідомлення мовної специфіки системи може не відбуватися, та штучний (навчальний) білінгвізм, коли другу мову необхідно вивчати, прикладаючи вольові зусилля та використовуючи спеціальні методи і прийоми. Разом з тим можлива така ситуація, коли іноземну мову вивчають спонтанно, і з викладачем одночасно (на курсах так званого ввімкнутого навчання в країні мови, що вивчається) [2, с. 157].

"Нечіткість меж між різними типами білінгвізму, як зазначає О.С.Дем'яненко у статті "Білінгвізм і полілінгвізм лінгвістичний, психологічний і педагогічний аспекти вивчення", легко виявляється в процесі навчання другої мови. Перехід від одного типу білінгвізму до іншого не тільки можливий, але й закономірний в умовах "навчального білінгвізму". Отже, з одного боку, двомовність визначається, як досконале володіння рідною й іноземною мовами і користування ними як повноцінними, а з іншого – як уміння користуватися другою мовою в певних сферах спілкування.

Згідно з віковими періодами, білінгвізм має поділ на ранній, зумовлений перебуванням і життєдіяльністю у двомовному культурному середовищі, та пізній, при якому оволодіння другою мовою відбувається у старшому віці, після оволодіння рідною мовою.

Науковці розрізняють індивідуальну і масову двомовність. Абсолютна більшість мовознавців трактує явище масової двомовності як перехідний етап у процесі витіснення однієї мови іншою, у нашому випадку – російською української, оскільки двомовність реально тяжіє до одномовності. В українській ситуації очевидно, що мовою потягу є російська, адже майже все доросле населення України нею володіє, хоча й на різних рівнях, але є певна група людей, які українською мовою не володіють. Як домінуюча, російська мова витісняє підкорену українську прямо пропорційно до обсягу інформації, що подається цими мовами, а генетична близькість обох мов полегшує процес поглинання останньої. "Коли серед носіїв мови не стає монолінгвів, це явна ознака її занепаду" [1, с. 128].

Двомовність є гострою проблемою лінгвістів, психологів, педагогів. Дослідження двомовності як складової мовної ситуації багатомовних соціумів спираються як на соціальні, зовнішні фактори, так і на внутрішні, так би мовити, іманентні. Детермінованість цими чинниками цілком очевидна: зовнішні фактори сприяють зміні мови, внутрішні – забезпечують засоби для реалізації цих змін.

Г.С.Костюк, розглядаючи "внутрішні умови розвитку" особистості, зазначав, що: "Становлення особистості – обумовлений і разом з тим саморозвиваючий процес. Це внутрішньо необхідний рух від нижчих рівнів до вищих..." [7, с. 13]. Під внутрішніми умовами "мається на увазі тенденція особистості до самореалізації".

Орієнтація мовної освіти на формування мовної особистості актуалізує завдання не просто навчити мовців поводитися як носії даної мови, але й розвивати в них здатність і готовність адекватно взаємодіяти з представниками інших мов. Це особливо важливо в неоднорідному з мовної точки зору середовищі.

Розвиток комунікативної культури майбутнього фахівця, формування мовної особистості в контексті міжкультурної комунікації, вимагає, насамперед, розвитку перцептивних здібностей і умінь, умінь спілкуватися в різноманітних ситуаціях, дотримуватися граматичних, лексичних, акцентологічних та інших норм професійного спілкування. Розвиток названих аспектів у формуванні мовної особистості

не може бути ізольованим від низки психічних якостей, особливостей мислення та мовлення.

Формування мовної особистості в контексті міжкультурної комунікації – це становлення її суб'єктом діяльності спілкування, власного розвитку.

Міжкультурна комунікація – особлива система діяльності, у процесі якої реалізуються потенційні можливості особистостей, відбувається їх удосконалення, реалізується здатність до персоналізації.

Мовна особистість складається з багатоконпонентного набору мовних знань, можливостей, навичок, умінь, а також з готовності до їх реалізації в мовленнєвій практиці. Період навчання у вищому навчальному закладі є одним із найважливіших періодів соціального та професійного становлення особистості.

Добре відомо, як зазначає М.З.Марціняш, що "існує тісний зв'язок між особистістю та культурою: особистість живе культурою, а культура, в свою чергу, репрезентується особистістю. Особистість бореться з культурою та захищає себе в ній як самоцілі". Сьогодні, беручи до уваги антропоцентричну спрямованість лінгвістики, ніхто не сперечатиметься з тим, що особистість є центром взаємозв'язку мови та культури, діалектикою їхнього розвитку. "Саме тому можна говорити про особистість, як про мовну особистість, як про особистість втілену в мові" [8, с. 171].

Потреба в спілкуванні властива кожному, але міра її розвиненості різна в зв'язку з соціокультурними, віковими, національними особливостями учасників спілкування, тому наслідки білінгвізму протестують практично на всіх рівнях, але найбільший інтерес для досліджень взаємодії соціальних та структурних факторів становить слововживання, оскільки лексика має тісні і розгалужені зв'язки з позамовною дійсністю. Найширше наслідки структурної взаємодії мов при білінгвізмі відбиваються в усному мовленні.

Для розвитку мовленнєвих здібностей необхідно проводити спеціальну роботу і створювати умови для їх посилення. Особливу увагу варто приділяти "емпатії – здатності розуміти інших людей, їхні думки, почуття. Особистість як суб'єкт спілкування стає реальним і ефективним лише тоді, коли комунікант має розвинену рефлексію – здатність сприймати себе як особистість, яку можна самому вдосконалювати. Найважливішим компонентом комунікативної культури міжкультурної комунікації є вільне володіння мовою" [4, с. 169-170].

Н.Шумарова вважає, що при зміні мовцем мови або періодичних кодових переключеннях відбувається зміна форм мовної свідомості. Це стосується як неспоріднених, так і споріднених, у тому числі й близькоспоріднених мов, а також віддалених у часі – форм тієї самої мови [10, с. 16].

Ю.Караулов розглядає проблему мовної особистості, як сукупність здібностей та властивостей людини, що зумовлюють творення та сприйняття мовленнєвих творів (текстів), які відрізняються за ступенем структурно-мовної складності, глибиною та точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю [6, с. 3].

Вивчення білінгвізму в певних соціальних умовах неоднорідне і містить цілий ряд конкретних дослідницьких проблем і вимог. Однією з методологічних вимог мовознавчих досліджень є урахування тісної взаємодії зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (структурних) факторів у процесі розвитку й функціонування лінгвістичних об'єктів.

Отже, на сьогоднішній день перед лінгвістами постає ряд проблем, які варто розв'язати. Це,

зокрема, проблема ситуативної реалізації знання першої та другої мов та питання кодового переключення, проблема ступеня володіння обома компонентами білінгвізму, проблема специфіки формування "образу світу" у білінгвів, проблема мовної компетенції тощо. Розв'язання цих дослідницьких проблем дає можливість чіткого теоретичного обґрунтування прикладних досліджень білінгвізму і суміжних понять.

Література

1. Ажжук В. М. Мовна єдність нації: діаспора і Україна / В. М. Ажжук. – К., 1999.
2. Белянин В. П. Психолінгвістика / В. П. Белянин. – М. : Флінта, 2008. С. 156–164.
3. Большой толковый психологический словарь / сост. А. Ребер. – М., 2000. – Т. 1. – 592 с.
4. Гладушина Р. М. Мовна особистість у контексті міжкультурної комунікації / Р. М. Гладушина // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. наук. ст. за мат. VI Міжнародної наук. конференції. – Черкаси, 2009.
5. Марціяш М. З. Моделювання міжособистісної сенситивності в процесі професійної підготовки вчителів-філологів / М. З. Марціяш // Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. праць. – Вип. 5. – К., 2001. – С. 166–171.
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М., 1987. – 263 с.
7. Костюк І. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості І. С. Костюк. – К., 1989.
8. Марціяш М. З. Мовна особистість в світлі білінгвізму / М. З. Марціяш // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. наук. стат. за мат. VI Міжнародної наук. конференції. – Черкаси, 2009.
9. Філософські питання мовознавства / відп. ред. В. М. Русанівський. – К., 1972. – 199 с.
10. Щумарова Н. Г. Мови та компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. Г. Щумарова. – К., 2000. – 283 с.
11. Щерба Л. В. Преподавание иностранных языков в средней школе: Общие вопросы методики / Л. В. Щерба. – М., 1974. – 112 с.

УДК 811.111'37

ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ

Косенко А. В.

У статті розглядається питання структури концепту як складного ментально-когнітивного явища. Виокремлюються підходи, що панують у когнітивній лінгвістиці до розгляду цього питання.

Ключові слова: концепт, структура, компонент, зона, ознака, модус.

В статье рассматривается вопрос структуры концепта как сложного ментально-когнитивного явления. Выделяются подходы, которые господствуют в когнитивной лингвистике к рассмотрению этого вопроса.

Ключевые слова: концепт, структура, компонент, зона, признак, модус.

The article examines the question of the structure of concept as complex mental-cognitive phenomenon. Approaches which dominate in cognitive linguistics to the consideration of this question are distinguished.

Keywords: concept, structure, component, zone, sign, modus.

Актуальність статті зумовлена тим, що у сучасних лінгвістичних дослідженнях простежується тенденція щодо формування структури концепту як складного явища, в якому виділяються окремі взаємообумовлені частини [16, с. 16]. Концепт має визначену структуру, хоча він і не може бути представлений як жорстка структура, подібно значенню слова. Це пов'язано з його активною динамічною роллю в процесі мислення. Він весь час функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах та аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них [18, с. 58].

Метою статті є окреслення існуючих у сучасній лінгвістиці поглядів на структуру концепту як складного ментально-когнітивного явища, що зумовлює такі завдання: 1) розгляд та аналіз поглядів науковців на вищезазначене питання та 2) підведення підсумків.

Першим підходом, який можна виокремити у питанні структури концепту є *когнітивно-епістеміологічний*. Його представники (О.В.Варзін, В.І.Карасик, В.А.Маслова, Т.В.Матвеева, М.В.Нікітін, М.М.Полужин, З.Д.Попова, О.С.Селіванова, Й.А.Стернін, О.О.Хорошун, О.С.Яковлева та ін.), розглядаючи структуру концепту, ґрунтуються на тому знанні та інформації, які він репрезентує, його будові, структурі, функціонуванні і розвитку. В.І.Карасик (2004) виділяє в структурі концепту *образно-перцептивний, понятійний* або *інформаційно-фактуальний* компоненти і *ціннісну* складову, тобто оцінку та норми поведінки [6, с. 118]. М.В.Нікітін (2004) визначає концепт як багатфакторну дискретну одиницю та виділяє в його структурі концепту *образ, поняття, інтенціонал, когнітивний імплікаціонал* та *прагматичний імплікаціонал*

[11, с. 59–60]. Інтенціонал охоплює обов'язкові ознаки в структурі концепту та формує його ядро. Імплікаціонал "вписує" концепт у глобальну структуру знання як ланку у загальній системі зв'язків, залежностей та взаємозв'язків сутностей [11, с. 53–54]. На думку О.С.Яковлевої (1998), в семантичний склад концепту входить вся прагматична інформація мовного знаку, пов'язана з його експресивною функцією. Ще одним компонентом семантики мовного концепту виступає, на думку дослідниці, когнітивна пам'ять слова, тобто смислові характеристики мовного знаку, пов'язані з його первинним призначенням і системою духовних цінностей носіїв мови [21, с. 45]. Структуру концепту досліджували З.Д.Попова та І.А.Стернін. Учені виділяють три базові структурні компоненти концепту, а саме *образ, інформаційний зміст* та *інтерпретаційне поле* [13, с. 106–115]. Т.В.Матвеева (2003) вважає, що зміст концепту складається із змісту багатьох слів, контекстів і текстів, у яких відкладається загальне розуміння деякого факту свідомості [9, с. 116]. В.А.Маслова (2004) зазначає, що організація концепту складна і включає в себе поняттєві й культурні складники, а саме *вихідну форму* (етимологія), *основні змістові ознаки, конотації* (асоціації та оцінки) [8, с. 52–55]. О.О.Хорошун (2010) доходить висновку, що концепт є оперативно-змістовою одиницею пам'яті, яка має певну, хоча і не жорстку, структуру. Він складається з компонентів, тобто концептуальних ознак, як окремих ознак об'єктивної та суб'єктивної дійсності. Ці ознаки диференційовано відображені у змісті концепту і розрізняються за ступенем абстрактності [20, с. 160]. О.В.Варзін (2003) розглядає концепт як рівневе утворення. При цьому концептуальний зміст

розвивається не від індивідуального наочного образу, а навколо первинного загального уявлення [2]. О.С.Селіванова (2000), говорячи про структуру концепту, визначає його як складну ментальну репрезентацію, утворену кількома каузально пов'язаними елементарними репрезентаціями, які, в свою чергу, формуються внаслідок первинної взаємодії людини з середовищем [14, с. 215]. М.М.Полужин (2009), досліджуючи лінгвокультурний концепт, виокремлює, що є, на його думку, оптимальними для повноти його семантичного опису, а саме: 1) *понятійна складова*, що відображає його ознакову й дефініційну структуру; 2) *образна складова*, що фіксує когнітивні метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості; 3) *значеннева складова*, що визначається місцем, яке займає ім'я концепту у лексико-граматичній системі конкретної мови, куди входять також етимологічні й асоціативні характеристики цього імені; 4) *специфічна складова для індивіда* як носія національного менталітету [12, с. 630].

Другим підходом до визначення структури концепту є *системно-ієрархічний*. Його прибічники (М.М.Болдирев, С.Г.Воркачев, В.Е.Гольдін, О.В.Головань, Т.В.Луньова, М.В.Нікітін, Ю.Є.Прохоров, О.О.Селіванова, Г.Г.Слишкін, Ю.С.Степанов, І.А.Стернін, Р.Р.Тазетдінова та ін.) вважали базовим для розгляду структури концепту розташування його частин або елементів у певному порядку від вищого до нижчого. Ю.С.Степанов (2001) зауважує, що концепт має складну структуру. З одного боку, до нього належить все, що належить будові поняття, з іншого – в структуру концепту входить все, що робить його фактом культури, а саме етимологія, історія, сучасні оцінки та інші [17, с. 43]. С.Г.Воркачев (2004) виділяє в концепті *понятійну складову*, тобто ознакову та дефініційну структуру,

образний складник, тобто когнітивні метафори, які підтримують концепт у свідомості, та *значущу складову*, тобто ті етимологічні та асоціативні характеристики концепту, які визначають його місце в лексико-граматичній системі мови [3, с. 7]. О.О.Селіванова (2006) вважає, що концепт активізується навколо ділянки свідомості, від якої відходять асоціативні ділянки. Головні асоціації становлять ядро концепту, а менш значущі утворюють периферію. Ядром концепту, на думку дослідниці, є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною мірою номінативною одиницею [15, с. 256]. М.М.Болдирев (2000) наводить класифікацію рівнів репрезентації концепту Й.А.Стерніна [Болдирев 2000, с. 15]. Для прикладу наводиться концепт, що представлений в англійській мові фразеологізмом *the idle rich* [1, с. 71]. Р.Р.Тазетдінова (2001) виділяє в структурі концепту *центральної та периферійної зони*. *Периферійна зона*, на думку дослідниці, може викликати віддалення нових похідних значень від центрального. В структурі концепту, зазначає дослідниця, завжди є базисний елемент. Для внутрішньої структури концепту він слугує основою прототипічного значення всіх слововживань даного слова, а для зовнішньої виступає моделлю категоризації всіх його значень [19, с. 3]. На думку В.Е.Гольдіна (2006), асоціативний матеріал розкриває не лише індивідуальні, але й нормативні образні компоненти концептуального змісту. Саме тому асоціативні значення конституюють психологічно реальне ядро національного концепту, його базовий прошарок [5].

О.В.Головань (2003), базуючись на сучасних психолінгвістичних дослідженнях, наводить наступну схему структури концепту [4, с. 7].

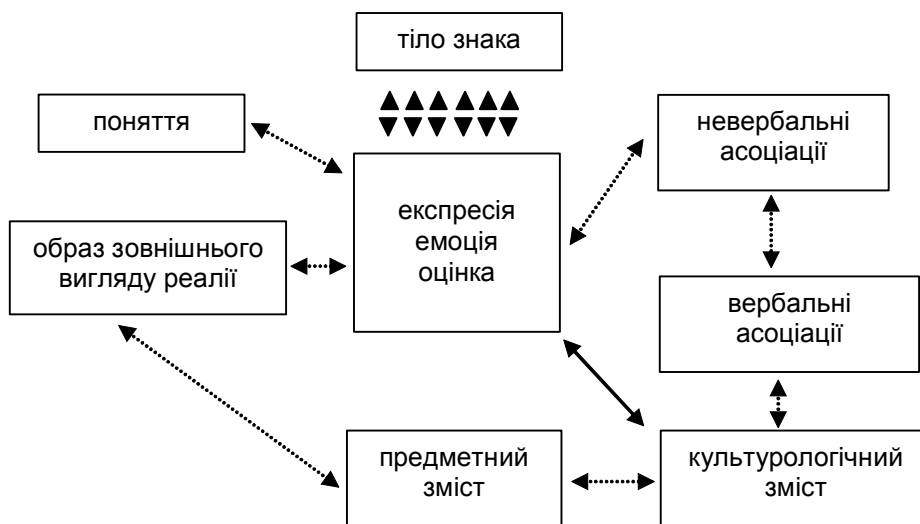

Рис. 1. Структура концепту (за О.В.Голованем)

Т.В.Луньова (2006) пропонує модель концепту, що включає ядро та п'ять модусів. Ядро конституює осердя концепту, де зберігається найістотніша інформація про той чи інший предмет, дію, якість, особу, тобто найсуттєвіше зі знань та уявлень, що складають зміст відповідного концепту. М.В.Нікітін

(1996) визначає модуси концепту, як функціональні підструктури загальної глобальної понятійної структури [10, с. 162], що розрізняються залежно від типу інформації, що в них зберігається. *Раціонально-логічний* модус пов'язаний з формуванням логічних понять про пізнаваний об'єкт чи аспект

дійсності, *картинно-образний* – з наочно-чуттєвими уявленнями про цей об'єкт/аспект дійсності. Модус *фіктивності* є впорядкованою сукупністю метафор, за допомогою яких відбувається додаткове осмислення пізнаваного. *Аксіологічний* модус містить оцінку певного фрагменту дійсності мовцями, а ціннісний охоплює утилітарно-практичну чи

культурну значущість, що приписується мовцями тому чи іншому феномену [7, с. 88–160].

Отже, розглядаючи структуру концепту мовознавці або ґрунтуються на тому знанні та інформації, які він репрезентує, його будові, структурі, функціонуванні і розвитку, або на розташуванні його частин у певному порядку від вищого до нижчого.

Література

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. – 123 с.
2. Варзин А. В. Свобода как языковой и духовный опыт: номинация и концептуализация Ф.М.Достоевского : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Варзин Алексей Владимирович. – М., 2003. – 212 с.
3. Воркачѳв С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / Сергей Григорьевич Воркачѳв. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
4. Головань О. В. Семантико-ассоциативная структура концепта "война" (на материале произведений Р. Олдингтона и В. М. Гаршина) : автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Головань О. В. – Барнаул, 2003. – 19 с.
5. Гольдин В.Е. Нормативный аспект лексических ассоциаций / В. Е. Гольдин // Русский язык сегодня. – М. : РАН, Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, 2006. – Вып. 4 : Проблемы языковой нормы. – С. 128–137.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт *гармонія* в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Луньова Тетяна Володимирівна. – К., 2006. – 348 с.
8. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Флинта ; Наука, 2004. – 296 с.
9. Матвеева Т.В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Тамара Вячеславовна Матвеева. – М. : Флинта ; Наука, 2003. – 432 с.
10. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / Михаил Васильевич Никитин. – СПб. : Научн. центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
11. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах / М. В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов : Тамб. гос. ун-т: ИЯ РАН, 2004. – № 1. – С. 53–64.
12. Полужин М. М. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии / М. М. Полужин, Н. Ф. Венжинович // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 628–641.
13. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ ; Восток – Запад, 2007. – 314 с.
14. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография / Елена Александровна Селиванова. – К. : Издательство украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
15. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.
16. Семенюк І. С. Мовні засоби відтворення концепту *злочинець* у сучасній американській художній прозі та публіцистиці : монографія / Ірина Сергіївна Семенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2008. – 256 с.
17. Степанов Ю. С. Константы : словарь русской культуры / Юрий Сергеевич Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академический Проект, 2001. – 990 с.
18. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – С. 58–65.
19. Тазетдинова Р. Р. Языковой концепт как базовый термин лингвокультурологии / Руфина Ринатовна Тазетдинова. – Уфа : Спектр, 2001. – 96 с.
20. Хорошун О. О. Концепт як основне поняття когнітивної лінгвістики / О. О. Хорошун // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 49. Філологічні науки. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 158–161.
21. Яковлева Е. С. О понятии "культурная память" в применении к семантике слова / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – М. : Наука, 1998. – № 3. – С. 43–73.

УДК 811.161.2'373.611:46

КОМПОЗИЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ПОПОВНЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ БДЖІЛЬНИЦТВА

Шматко І.В.

У статті проаналізовано терміни-композиції в українській термінології бджільництва. Виділено продуктивні моделі складних бджільницьких термінів та їх належність до різних частин мови.

Ключові слова: словотвірна модель, термін-компонент.

В статье проанализировано термины-композиции в украинской терминологии пчеловодства. Выделено продуктивные модели сложных пчеловодческих терминов, их отношение к разным частям речи.

Ключевые слова: словообразовательная модель, термин-компонент.

The article deals with the basic aspects of composite method out of word-formation in Ukrainian terminology of beekeeping and singles productive models of complicated beekeeping terms which belong to different parts of speech.

Keywords: word-formation model, term-component.

Формування бджільницької термінології сягає давнини. Воно пов'язане з освоєнням бджіл та використанням їхніх продуктів людиною. Основою сучасної української бджільницької термінології стали лексеми, що виникали разом із розвитком бджільництва як галузі народного господарства. Ядром досліджуваної термінології є лексеми *бджола*, *мед*, *вулик*, *віск* та інші, які в процесі розвитку науки та сільського господарства стали базою для творення бджільницьких термінів на позначення нових реалій.

Бджільницька термінологія впродовж віків творилася за допомогою словотворчих засобів, які "залежно від їхнього характеру поділяються на словопородження (коли в акті творення похідного слова використовують афіксацію), основоскладання і словоскладання (творення складних слів ґрунтуються на поєднанні двох або більше повнозначних одиниць)" [4, с. 575]. Словоскладання своїм корінням сягає глибокої давнини. На думку К.Вругманна, Б.Дельбрюка, Х.Якоби, основний тип індоєвропейського складного слова належить періоду, коли мові була відома основа без закінчення [1, с. 17-18].

Перші терміни-композиції досліджуваної терміносистеми були відомі в давньоруській мові. У XI-XV ст. на позначення "особи, яка займається розведенням бджіл", вживався композит **пчеловудъ** (суч. - **бджоляр**). Із XIII ст. засвідчуються пам'ятками складні терміни **медовар** і **медоварець**: "медовару пол-четвертки ржи, поселнику пол-коробби ржи" [8, с. 39]. У Матеріалах до словника

писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. Є.Тимченка терміни **медовар** і **медоварець** зафіксовані зі значенням "слуга, відповідальна особа в господарстві феодала, яка завідувала збором меду" [Мат. Тимч., I, с. 187]. У сучасній українській мові слово **медовар** змінило своє лексичне значення, про що свідчать сучасні лексикографічні джерела, зокрема в Словнику української мови **медовар** - "особа, яка займається медоварінням - варінням меду", та стало основою для низки похідних, наприклад: **медоварний**, **медоваріння** [СУМ, IV, с. 664]. Слово **медоварець** перейшло до пасивного словника української мови.

З кін. XX - поч. XXI ст. терміносистема бджільництва особливо активно поповнюється складними термінами-композиціями та юкстапозиціями. "Для сучасної мови визначальним способом творення простих слів, - зазначає Н.Ф.Клименко, - є афіксація, складних - основоскладання. Композиція є центральною при творенні складних слів із простих" [4, с. 577]. Принципова відмінність між афіксацією і основоскладанням у тому, що за афіксації лише один компонент має самостійне смислове значення, інші компоненти відіграють службову роль, а композиції утворюються об'єднанням в одну лексичну одиницю двох або більше основ повнозначних слів.

Складання, на думку О.С.Кубрякової, слугує відбиттям взаємозв'язків предметів, процесів, явищ, властивостей у навколишньому світі [7, с. 285]. Незалежно від того, із скількох основ або

слів складається складне слово, воно має одне значення. Складні найменування в досліджуваній терміносистемі утворюються за допомогою основоскладання та словоскладання.

Основоскладання – різновид морфологічного способу словотвору, що полягає у поєднанні кількох твірних основ в одному слові. Терміні-композиції (далі – ТК) дають змогу точніше охарактеризувати ознаки того чи того поняття (предмета). Вони об'єднують у своєму складі по кілька основ, унаслідок чого стає конкретнішою їхня мотивація, а також є словотвірною базою для похідних слів, це суцільно оформлені одиниці не тільки в граматиці, а й у семантичному плані, які функціонують поряд із словосполученнями. На думку Н.Ф.Клименко, “композиції виникають переважно на ґрунті словосполучень, але порівняно з ними є цілісно оформленими номінативними одиницями, порядок розташування компонентів яких майже завжди сталий” [5, с. 243].

Основоскладання є одним із продуктивних способів творення термінів у всіх терміносистемах української мови. Не є винятком і сучасна бджільницька термінологія. Бджільницькі терміні-композиції (далі – БТК) творяться на основі словосполучень за допомогою інтерфіксів **-о**, **-е**, **-і**. Вони можуть бути різними частинами мови. Відповідно до частини мовної належності серед БТК виокремлюються іменники і прикметники. Складні іменники на позначення бджільницьких понять умовно можна поділити на три групи.

1. Складні іменники, утворені від словосполучень, до складу яких входять іменники й дієслова, поєднані інтерфіксами **-о**, **-е**. Вони можуть бути ускладнені суфіксами (такі утворення М.А.Жовтобрюх називає складносуфіксальними, або суфіксально-складними [3, с. 88]), та неускладнені суфіксами. Їх у свою чергу поділяємо на: а) іменники чоловічого роду, що означають найменування осіб за видом діяльності: **бджолознавець**, **бджолоторговець** (утворені відповідно від словосполучень **бджіл знати/вивчати**, **бджолами торгувати** за допомогою суфікса **-ець**), **воскобой** “особа, яка добуває віск”, **восколей** “людина, яка виливає віск”, **восколиртель** “виливають будь-що з воску” [Слов. церков., 1867, I, с. 335], **воскобійник** – “той, хто добуває віск із вошни”, **воскобойникъ**, **воскобой** “воскобійник, господар воскобійні” [Гр., I, с. 256]; приладів: **рамкопримач** (“пристрій, який слугує для утримування рамок на пасіці), **роевлловлювач**, **пилковлловлювач**, **спермоприймач**, **трутневлловлювач** (трутнів вловлювати), **роезнімач** [НРУ, с. 316]; дії: **бджоловжалення** [10, с. 4]; предмета: **восковідстійник**; процесу: **воскобій** “добування воску з вошни” [СМ, I, с. 743]; шкідника бджіл: **бджолокрад** – “зłodій горобець, прожерливий бжолокрад, вертлява синиця, дятел часто вкорочують віку бжолі” [Яворн., с. 30]; приміщення: **бджоловідгодівельник**; б) іменники середнього роду на позначення процесів, пов'язаних із запиленням рослин пилком, перенесеним бджолами з однієї квітки на іншу – **бджолозапилення**, **бджолозапилювання** [Гр., с. 117; ВТССМ, с. 43], **бджолоопилення** [Рад. Укр., 28.07.62, с. 3]; виготовленням воску: **воскодавину** (від слово-

сполучення **віск видавлювати**) аналогічно **воскобїтїє** [Мат. Тимч., I, с. 116]; науки, що вивчає життя бджіл – **бджолознавство** [Гр., с. 117; ВТССМ, с. 43]; господарств, де збираються бджолознавці і розводять бджіл, – **бджологосподарство** [СМ, I, с. 117] та господарства, де збираються бджоларі і вирішують проблеми з бджільництва – **бджолооб'єднання** [РУСГС, с. 1]; в) іменники жіночого роду на позначення тварини-шкідника бджіл: **землерийка**; приладів: **воскобійня**, **воскотупка** [УСГЕ, I, с. 272], **медогонка** “машина для відкачування меду зі стільників” [НРУ, с. 295, 298, 316]; осіб, які працюють з воском: **восколиртельниця** “виливає що-небудь з воску” [Слов. церков., 1867, I, с. 335], **воскобійниця** – “жіноче до воскобійник” [Гр., I, с. 256] та приміщень: **воскобілїльня** “приміщення для вибілювання воску”; **медоварня** “приміщення з відповідним обладнанням для варіння меду” [СМ, IV, с. 664].

Окремо виділяємо деривати, що складаються з основ іменника та дієслівних основ **-вод**, **-лов**, вивченням яких в українській мові займається І.М.Кочан [6]. Зокрема, за основою **-лов** закріплюється значення “ловити когось/щось”. Це яскраво простежується у композиціях на позначення: особи за видом діяльності – **бджололов** та шкідників бджіл – **бджололов** “шершень ловить бжіл” [Яворн., с. 30] і **мужоловка**. Основа **-вод** має, крім основного семантичного множника “роз/водити щось/когось”, ще й додатковий семантичний компонент “знатися на чомусь” [12, с. 347]. У сучасній науковій літературі **-вод** (від дієслова **водили**) і **-лов** (від дієслова **ловили**) визначаються як дієслівні основи, які можуть приєднуватися до іменникових основ, співвідносними з словами-назвами комах у постпозиції.

До названих словотворчих моделей належать терміни-композиції з дієслівною основою **-нос**: **восконоска**, **пилконос**, **нектаронос**, **медонос** “медоносна рослина” [СМ, V, с. 330; IV, с. 665] та похідні від них прикметники **восконосний**, **нектароносний**, **пилконосний**, **медоносний** “який виділяє при цвітінні нектар, що його бджолі переробляють на мед; який виробляє меду” [НРУ, с. 292, 316; АРУ, с. 318].

Дієслівна основа **-їд** (від дієслова **їсти**) поєднується з іменниковими основами за допомогою інтерфікса **-о**: **бджолоїдка** – “птаха шурка їсть бжіл” [Яворн., с. 30], “пташка з яскравим забарвленням і довгим, трохи зігнутих донизу дзьобом, яка живиться переважно бджолами” [Гр., с. 117; ВТССМ, с. 43], аналогічно: **шкіроїд**, **осоїд**, **бджолоїд**, **медоїд**. Інші дієслівні основи (**-мол**, **-сос**) трапляються у поодиноких випадках, переважно на позначення назв шкідників бджіл: **богомол**, **медосос** та ін.

2. Складні іменники, утворені поєднанням двох основ іменників за допомогою інтерфіксів, у яких друга частина може бути ускладнена суфіксами або виступати як самостійне слово. Серед них умовно виділяємо кілька підгруп: а) іменники жіночого роду на позначення: комах – **бджоломатка**; бджоляного рою, що живе в одному вулику – **бджолосім'я** [Гр., с. 117; ВТССМ, с. 43], **бджолородина**; приміщення – **бджолоферма**; б) іменники чоловічого

роду, що називають особу за видом діяльності: **бджолопромисловець**; підприємства: **бджоло-радгосп**; прилад: **воскопрес** [УСГЕ, I, с. 272]; комаху: **бджоложук** та ін. [НРУ].

3. Складні іменники, утворені поєднанням основи прикметника та іменника за допомогою інтерфікса -о-, представлені у бджільницькій термінології одиничним прикладом **середостіння** – “частина стільника”.

До групи бджільницьких складних іменників належать композити, утворені поєднанням основ числівника та іменника на позначення приміщень для утримання бджіл: **двокорпус**, **трикорпус** (про вулик); числівника *пів* та іменника: **піврамки** (половина рамки зі стільниками); числівника та прикметника: **шестирамковий** (вулик).

У лексиці бджільництва засвідчені форми складних прикметників, утворених від основ різних частин мови за допомогою інтерфіксів -о-, -е-, наприклад: основа іменника та прикметника: **медоточивий** [МС, с. 159], **медопродуктивний**, **нектаропродуктивний**, **восковидільна** (залоза), **воскобудівельна**, **стільникобудівельна** (гарячка – хвороба бджіл), **воскоплавильний** (казан), **бджолозапильна** (квітка, рослина), **матковидний**, **роеловний**; основа числівника та прикметника: **шестирамкове** (гніздо), **дванадцятирамковий**, **одно-**, **двокорпусний**, **одно-**, **двосімейний**, **двостінний** (утеплений вулик); основа іменника + -**вмісний**: **восковмісний**. “Семантика композитних прикметників зумовлена їхніми структурно-семантичними особливостями. Вони співвідносні із словосполученнями та характеризують предмет, об’єкт чи істоту за різними ознаками” [12, с. 374].

Складні прислівники-композити у сучасній термінологічній лексиці бджільництва зустрічаються рідко, зокрема виділяємо композити до складу яких входять прислівники *багато*, наприклад: **багатокорпус**, **багатокорпусний**, **багатоповерховий**, **багатоярусний** (вулик); *ліво*: **лівообертальний** (вулик) та *довго*: **довговічність** (вік бджіл). Такі складні слова в більшості випадків є компонентами, які входять до складу бджільницьких термінів-словосполучень.

Для досліджуваної терміносистеми основоскладання є досить продуктивним способом словотвору. Високою сполучуваністю, за нашими спостереженнями, відзначаються терміни *бджола*, *віск* та *мед*, які, власне, є ядром бджільницької терміносистеми. Зокрема, від основи **мед** утворено 16 композитів, серед яких **медозбір** – взятко [Анохіна; УСГЕ, II, с. 300], збір бджолами нектару з квітів; час такого збору [ВТССМ, с. 517]; **медолаз** – сезон збору меду [МДР]; **медоцвіт** – медовий цвіт [СУМ, IV, с. 665]; **медовмісний**, **медоцвітний**; **медовар** – особа, що займається варінням меду, **медова-**

ріння – виготовлення меду [СУМ, IV, с. 664–665] та його синонім **медостав** [Слов. церков., 1867, II, с. 615], **медоварний** – який стосується виготовлення меду; **медосус** – комахо-шкідник бджіл; **медовідстійник**, **медопоказчик** – приладів, використовуваних у бджільництві та **медозбірник** – пасічник [НРУ, с. 292, 316; АРУ, с. 318] та згадані вже **медонос**, **медоносний** [СУМ, IV, с. 665], **медогонка** [УСГЕ, II, с. 300].

Для всіх досліджених складних бджільницьких термінів характерна модель творення на основі двослівних словосполучень. Поєднання трьох і чотирьох основ спостерігаємо серед слів, утворених за допомогою афіксоїдів іншомовного походження, наприклад: **нейросекреторна** клітина, **поліфенолоксидаза**, **фотолумінісценсія** [НРУ, с. 310, 325, 336]. Такі терміни перебувають на периферії бджільницької термінології.

З погляду частини мовної належності, більшість бджільницьких композитів виражені іменниками, менше – прикметниками. Продуктивність основоскладання зумовлена тенденцією до мовної економії, адже “складні і складносуфіксальні похідні мають властивість розчленованого уявлення про позначувані ними предмети або явища; вони виражають більш стисло значення повної форми висловлювання або повідомлення” [2, с. 55–56].

Складні бджільницькі терміни є повноправними (нормативними) словами сучасної української мови. Вони зафіксовані словниками різних типів і призначення: більшість з них – загальнономовними – **бджолозапильня**, **бджолозапильювання**, **бджолоопилення** [Гр., с. 117; ВТССМ, с. 43] та перекладними галузевими – **воскобілльня**, **восковідстійник**, **воскопрес**, **воскотопка**, **кольоровизначник**, **матковід** [НРУ]. Незначну кількість БТ, утворених за допомогою композиції, зафіксовано, зокрема, в РУСНТ – **воскоподібний**, **медовар** (**медоваріння**, **медоварня**, **медоварний**), **медонос**, **медозбір**, **бджолозапильня**, **бджолозапильювання** [с. 103, 275, 437]; у СПТ засвідчено один складний термін **бджолоїдка** [с. 157, 165], РУСС – **воскобій** (**воскобоїна**, **воскобійний**), **восковиділення**, **воскозавод**, **воскобудівний** (**воскобудівельний**), **воскотопка**, **воскоекстракційний**, **вісксирець** [с. 56–57]. На жаль, значна частина складних термінів залишилася за межами термінологічних словників, вони наявні у фаховій літературі: довідниках, підручниках, посібниках, методичній та практичній літературі, науковій періодиці тощо, наприклад: **воскосковище** [ССДБ, с. 176], **медодаї**, **бджолопродукти** [9, с. 2005]; **бджолопитомник**, **маткомісця**, **прополісовбиральниця** (рамка), **воскоекстрактор**, **воскоекстракційний** апарат [11, с. 124]. Можливо, це пояснюється відсутністю українського словника бджільництва.

Умовні скорочення

БТ – бджільницький термін
син. – синонім
суч. – сучасне
ТК – термін-композит

Список скорочень

- Анохина** – Анохина В. В. Полесская терминология пчеловодства / В. В. Анохина, Н. В. Никончук // Лексика Полесья : материалы для полесского диалектного словаря. – М., 1968. – С. 320–365.
- АРУ** – Словник бджільництва : англо-російсько-український / за ред. Л. І. Боднарчука, М. Л. Алексеницер. – К., 1997. – 344 с.
- ВГССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. ; Ірпінь, 2004.
- Гр.** – Словарь української мови : в 4 т. / за ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т. 1.
- Мат. Тимч.** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. – К. ; Нью-Йорк, 2002–2003. – 512 с.
- МДР** – Материалы для терминологического словаря древней России / сост. Г. Е. Кочин ; под ред. акад. Б. Д. Грекова. – М. ; Л., 1937. – 487 с.
- МС** – Морфемный словарь / уклад. Л. М. Полюга. – К. : Радянська школа, 1983. – 464 с.
- НРУ** – Словник бджільництва : німецько-російсько-український / М. Л. Алексеницер, Л. І. Боднарчук, К. В. Добровольська. – К., 1999. – 344 с.
- РУСГС** – Російсько-український сільськогосподарський словник (проект). – Подєбради, 1927. – 63 с.
- РУСС** – Російсько-український сільськогосподарський словник / А. П. Білоштан та ін. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1963. – 438 с.
- РУСНТ** – Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С. П. Вассер та ін. – К. : Наукова думка, 1996. – 660 с.
- Слов. церков.** – Словарь церковнославянского и русского языка, сост. Вторым отделением имп. : в 4 т. – СПб. – Т. I. – 1867. – 866 с. ; Т. II. – 1867. – 988 с. ; Т. III. – 1867. – 1248 с.
- СПТ** – Полонський Х. Словник природничої термінології : проект / Х. Пононський. – К. : ДВУ, 1928. – 262 с.
- ССДБ** – Білик Є. В. Сучасний словник-довідник бджоляра / Є. В. Білик. – Донецьк : ТОВ ВКФ БАО, 2006. – 704 с.
- СУМ** – Словник української мови : в 11 т. – К. – Т. I : А–В. – 1970. – 799 с. ; Т. VI. – 1975. – 832 с.
- УСТЕ** – Українська сільськогосподарська енциклопедія : в 3 т. – К., 1970–1972.
- Яворн.** – Яворницький Д. І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Катеринослав, 1920. – 412 с.

Література

1. Василевская В. В. Словообразование в русском языке: Очерки и наблюдения / В. В. Василевская. – М. : Ушпедгиз, 1962. – 132 с.
2. Габриэльян О. А. Сложные сложносuffixальные производные термины английского языка / О. А. Габриэльян // Научно-технічний прогрес і проблеми термінології. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 55–56.
3. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1984. – 255 с.
4. Клименко Н. Ф. Словообразование / Н. Ф. Клименко // Українська мова : енциклопедія. – К., 2000. – С. 575–578.
5. Клименко Н. Ф. Словообразовательная структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наукова думка, 1984. – 251 с.
6. Кочан І. Складні терміни з постпозиційними компонентами -від, -вод, -хід, -ход у сучасній українській мові (щодо нормалізації) / І. Кочан // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – № 593 : Проблеми української термінології. – 2007. – С. 3–8.
7. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразования / Е. С. Кубрякова // Языковая номинация (Виды наименований). – М. : Наука, 1977. – С. 222–303.
8. Новгородские писцовые книги, изданные Археографическою комиссиею. – Т. I–VI. – СПб., 1859–1910. – 488 с.
9. Остащевський М. Д. Пасіка, медодаї, бджолопродукти / М. Д. Остащевський. – Л. : ТзОВ "Редакція "Український пасічник", 2005. – 82 с.
10. Василенко О. І. Бджоловжалення / О. І. Василенко // Пасіка. – 2010. – № 5. – С. 4.
11. Поповський А. М. Научно-технічний прогрес і бджільницька лексика / А. М. Поповський // Научно-технічний прогрес і мова : тези доп. Республ. наук. конференції. – Житомир, 1976. – С. 124–125.
12. Словотвір сучасної української мови / [ред. М. А. Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1979. – 408 с.

УДК 811.162.2:81'373.46

ІРОНІЧНІ СТІЙКІ ПОРІВНЯННЯ ЯК РІЗНОВИД ЕКСПРЕСИВНОЇ ЕНАНТІОСЕМІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ворона Я.М.

У статті на матеріалі "Словника стійких народних порівнянь" розглянуто іронічні стійкі порівняння як різновид експресивної енантіосемії, досліджено їхні структурні особливості, джерела експресивності та образності.

Ключові слова: іронічні стійкі порівняння, компаративні фразеологізми, експресивна енантіосемія.

В статье на материале "Словаря устойчивых народных сравнений" рассмотрено иронические устойчивые сравнения как разновидность экспрессивной энантиосемии, исследовано их структурные особенности, истоки экспрессивности и образности.

Ключевые слова: иронические устойчивые сравнения, компаративные фразеологизмы, экспрессивная энантиосемия.

The article uses "Dictionary of folk set-comparisons" to study ironic set-comparisons as a type of expressive enantiosemy, their structural peculiarities, sources of expressiveness and imagery.

Key words: ironical firm comparisons, comparative phraseologisms, expressive enantiosemy.

Іронія – це форма комічного, що є прихованою насмішкою, вибухова сила якої замаскована зовні серйозною формою. Вона виявляє конфлікт нічого змісту із зовні серйозною формою [10, с. 13]. Іронія виражається в емоційно-оцінному естетичному суб'єктивному ставленні до дійсності, характеризується триплановою структурою вираження за відносної рівноправності цих планів, амбівалентністю, здатністю до двоспрямованості і специфічним емоційним переживанням [5, с. 32].

Ще в античній риторичній іронія розглядалася як троп і розумілася як зміна значення лексичної одиниці на протилежне. Пізніше іронію стали розуміти як тип антифразису – тропа, який трактується як різновид енантіосемії і утворюється завдяки "навмисному, спеціально заданому вживанню мовної одиниці з протилежним значенням або конотацією" [9, с. 23].

Отже, іронія у межах антифразису полягає у тонкій насмішці для вираження негативного ставлення за допомогою позитивної характеристики.

В українській мові активно вживаються іронічні стійкі порівняння (далі – СП). За характером побудови свого образу і значення вони відрізняються від усіх інших традиційних порівнянь і багатьох інших фразеологічних одиниць. Особливістю більшої частини фразеологізмів української

мови, як і інших мов, є те, що їхнє значення є наслідком переосмислення вільного словосполучення [1, с. 139]. В іронічних СП спостерігається особливий вид переосмислення компонентів. Порівняльна частина містить образ, який є абсурдним стосовно основи порівняння. Під впливом цього перший член порівняння отримує значення свого антоніма, що і складає основу значення порівняння в цілому: *багацько, як у голого волосся "зовсім немає"*. Такі фразеологізми будуються за зразком вільних словосполучень, але минають стадію переосмислення компонентів, створюючись як готові образні вирази [8, с. 132].

У пропонуваній статті поставлено за мету довести, що іронічні стійкі порівняння є різновидом експресивної енантіосемії, дослідити їхні структурні особливості, джерела експресивності та образності. Фактичний матеріал зібрано шляхом аналізу реєстрових слів та словникових статей "Словника стійких народних порівнянь" [11].

Явище експресивної енантіосемії як цілісної системи, що функціонує у сфері української фразеології, спеціально не вивчалось. Одиничні приклади енантіосемії у фразеології наводяться у дослідженнях Я.Барана, М.Демського, В.Ужченка, А.Івченка, В.Калашника, Н.Бойко. Іронічні стійкі порівняння як різновид енантіосемії в болгарській мові досліджувала В.Червоножка, на матеріалі

української мови окремих досліджень з цього питання немає. У цьому полягає практична цінність статті та її актуальність.

Усі дослідники визначають, що іронічні стійкі порівняння – це фразеологічні одиниці, але питання про межі цих фразеологізмів є дискусійним. Так, О.Молотков у передмові до "Фразеологического словаря русского языка" зазначає, що є слова, які супроводжують фразеологізм в усіх випадках його вживання, хоча не входять до складу даного фразеологізму, оскільки зберігають ознаки слова (лексичне значення та синтаксичну функцію). До таких слів, які становлять обов'язкове словесне оточення фразеологізму, мовознавець відносить і основи іронічних СП [6, с. 21].

В.Калашник та Ж.Колоїз, автори "Словника фразеологічних антонімів української мови", у своїй передмові іронічні СП називають явищем внутрішньої антонімії фразеологічного звороту, яке передбачає опозицію "фразеологізм – слово", де семантика усталеної конструкції контрастно протилежна семантиці слова-компонента, що є формально опорним: *треба, як лисому гребінь; потрібен, як болячка на лоб* тощо. У подібних конструкціях реалізується протиставлення між реальними властивостями денотативного (*треба, потрібен*) і сигніфікативного значення (*не треба, не потрібен*) [4, с. 6].

Явище внутрішньої антонімії, на думку авторів, є особливістю компаративних фразеологічних одиниць, що виникли внаслідок деформації порівняльних зворотів, в основі яких, як відомо, лежить факт відкритого зіставлення і які передбачають три компоненти: основу – те, що порівнюється; ознаку – те, на основі чого порівнюється; образ – те, з чим порівнюється. Внутрішня антонімія спричиняється тим, що ознака, вибрана для порівняння, не властива образу, який виникає на основі зіставлення. Здебільшого про якусь особу чи явище говориться в позитивному плані, а розуміється цілком протилежне: *правий, як кочерга; спритний, як ведмідь у плузі; хороший, як свиня у болоті* (порівняйте: *кривий, повільний, поганий*). Внутрішня антонімія пов'язана з буквальним значенням, що вступає в опозицію з асоціаціями, які викликані переносним фразеологічним значенням [4, с. 7].

На думку В.Червоножки, іронічні СП побудовані на основі антифразису, стилістичного прийому, що у сфері лексики призводить до мовленнєвої енантіосемії. Проте в цьому випадку він є основою формування мовного явища, бо іронічні СП відомі багатьом людям і відтворюються у мовленні не спонтанно, а в готовому вигляді, як і інші фразеологізми [8, с. 132].

Н.Бойко, розглядаючи явище експресивної енантіосемії, зазначає, що зміна нейтральної чи позитивної оцінки на негативну пов'язана з іронічним переосмисленням наявних у семантиці лексичної одиниці конотативних сем [3, с. 466]. На думку дослідниці, близьким до явища експресивної енантіосемії є антифразис – вислів, зворот, який допускає подвійне оцінне тлумачення (позитивне або негативне). Саме тому Н.Бойко відносить іронічні СП до антифразисних конструкцій і називає їх псевдопорівняннями з компонентом *як* [3, с. 477].

Отже, в основі фразеологізмів лежить певний образ, який дещо переосмислений і відображає оцінку окремого явища дійсності. Коли цей образ не затемнений, виникає певна двоплановість в усвідомленні фразеологізму: і мовець, і слухач усвідомлюють однозначно й образ, внутрішню форму фразеологізму, і його значення. Завдяки цій двоплановості у сприйнятті фразеологічної одиниці і створюється сильний експресивний ефект [8, с. 21].

Експресивна енантіосемія – це одночасна співвіднесеність денотативних і поляризація конотативних оцінних сем у структурі одного слова. В основі протиставлення лежать загальні спільні денотативні компоненти, які співіснують з конотативними – полярними.

Експресивна енантіосемія зазвичай обумовлена контекстом. Вирішальне значення при цьому відіграє характер синтаксичних і лексичних зв'язків слова в його протилежному значенні, взаємозв'язки з іншими словами. У семантичній структурі одного й того самого слова можуть функціонувати полярні емотивно-оцінні семи, що входять до його різних значень, створюючи меліоративні й пейоративні значеннєві плани. Позитивна й негативна оцінка в семантичних структурах окремих лексем є відображенням лексичними засобами єдності протилежностей об'єктивно наявних явищ – емоційних оцінок мовцем реальної дійсності. Експлікацію сутності аксіологічних планів забезпечує контекст, конкретна мовленнєва ситуація.

Таким чином, згідно з нашою точкою зору, іронічні СП можна зарахувати до різновидів експресивної енантіосемії, адже перший елемент (основа порівняння) бере безпосередню участь у формуванні внутрішньої форми іронічних СП, а в контексті з образом (порівняльною частиною) він набуває протилежного значення. Наприклад, у порівнянні *гарна, як свиня в дощ* перший елемент, прикметник *гарна*, має денотативну сему "зовнішній вигляд людини" та полярні конотативні оцінні семи: 1) "позитивне ставлення до особи", яка в даному порівнянні не актуалізується; 2) "негативне ставлення до особи", що актуалізується завдяки іронічності порівняльної частини *як свиня в дощ*, яка в даному випадку виконує роль мінімального контексту. Тому основа *гарна, як і порівняння* в цілому, має значення "брудна, негарна".

У ході дослідження було виявлено 400 іронічних СП, які зафіксовані у "Словнику стійких народних порівнянь".

У структурному плані іронічні СП української мови складаються з двох членів. Перший член, або основа порівняння, може бути виражений словами різних лексико-семантичних класів. Найчисельнішу групу складають іронічні СП, основа порівняння яких виражена дієсловом (165 фразеологізмів) або прикметником (163 фразеологізми): *квалиться, як багач помфрати* "не поспішає", *розмовляти, як віл з валом* "мовчати", *боїться, як вовк кози* "не боїться", *сильний, як муха* "про слабосилу людину", *розумний, як теля* "нетямущий" тощо. Меншою кількістю представлени іронічні СП з першим членом порівняння, який виражений прислівником (39 фразеологізмів)

та іменником (19 фразеологізм): *весело, як собаці після ціпа "дуже сумно", гарно, як свині в намісті "не личить", правда, як блоха кашляє "брехня"* тощо. У семи СП основа представлена словосполученням: *стільки має, як голодний за зубами "нічого не мати", молода дівка, як у спасівку яглиця "про підстаркувату дівчину", життя вольне, як собаці на прив'язі "про підневільне залежне життя", має повагу, як кіт під лавою "про людину, яку не поважають", має спокій, як кобила за возом "не має спокою", хочеться робити, як старому псові орати (в завірюху брехати) "зовсім не хочеться"*. В одному фразеологізмі основа знаходиться у постпозиції: *як у решеті води приніс "нічого не приніс"*. У трьох фразеологізмів основа порівняння не є матеріально вираженою, вона доміслиться контекстом того речення, у якому буде вжито порівняння: *як на бані гудок "зовсім не потрібний", як від бика молока "немає", як льоду "дуже мало" або "дуже багато"*.

Другий член компаративного фразеологізму містить конкретний образ, з яким відбувається порівняння. Він може бути виражений одним словом (*білий, як голінка "брудний", відважний, як заєць "про боягузливу людину", везе, як утопленику "не щастить"*), але в більшості випадків представлений кількома словами, є розповсюдженим, бо таким чином створюється конкретніший і яскравіший образ, що призводить до більшої експресивності: *вдалося, як старій бабі лихо "зробив щось невдатне", мудрий, як бекало рогате "дурний", багато, як у брехуна правди "немає"*. Дві частини іронічних СП української мови поєднані переважно за допомогою сполучника *як*, рідше *мов*, *ніби*.

Як уже було зазначено вище, іронічні СП формуються на основі антифразису, який є одним із видів явної іронії: конкретний образ, представлений у порівняльній частині, логічно є несумісним з абстрактною ознакою основи порівняння. Так утворюється специфічне, протилежне абстрактній ознаці переносне значення цих фразеологізмів. Але іронічні СП повністю зберігають і пряме значення конкретного образу: і мовець, і його співрозмовник дуже добре його відчувають, і таким чином створюється сильний іронічний ефект. Ця двоплановість значення таких порівнянь є дуже важливою для їхнього функціонування [8, с. 136].

Крім логічної несумісності частин, що надає яскравого оцінно-експресивного характеру цьому типові компаративних фразеологізмів, експресивність іронічних СП може посилюватися й за допомогою інших засобів, таких, наприклад, як рима. Певна кількість (9) компаративних фразеологізмів української мови вирізняється звуковою симетрією своїх частин: *красива, як вівця сива "про негарну людину", до діла, як свиня шпани наділа "не пасує", білолиця, як мазниця "про брудну жінку", гарний, як пес базарний "про негарного зовні чоловіка", сі бою, як пес люю "зовсім не боюся", красива, як свиня сива "про некрасиву жінку", удалося, як Солосі "не пошастило", кохаю, як цибулю після чаю "не люблю", хорош, як бабин Ярош "негарний"*.

Іронічні СП української мови функціонують у мовленні як реакції на слова співрозмовника. Їм передую певний контекст, який описує якусь ситуацію, після чого вона охарактеризовується. Майже

в усіх випадках свого вживання такі порівняння мають виразно негативну експресію. Це можна пояснити особливостями людської психіки: негативні явища більше привертають увагу, ніж позитивні. І тому вони викликають яскравішу реакцію. Позитивне сприймається як нормативне, як належне і тому викликає менший інтерес, ніж негативне [8, с. 137]. Проте серед усіх іронічних СП української мови є й такі фразеологізми, які мають позитивну експресію: *страшний, як на кілку глек "зовсім не страшний", противна, як старцеві гривня "бажана", цурається, як циган сала "дуже любить", не бачить, як сова уночі "добре бачить", не візьме, як становий карбованця "охоче візьме", не любить, як кіт сало "дуже любить", не хоче, як кінь вівса (як кобила вівса, як коза сіна, як на опохмілку ар'яку, як писар хабара, як старець гривні) "дуже хоче", слабій, як увосьмеро мотуз "про людину з міцним здоров'ям"*.

Специфіка образу іронічних СП відображає особливості народного мислення й уяви. Аналіз шляхів виникнення таких фразеологізмів дозволяє визначити їхнє мотивування.

Чим конкретніший образ створюється, тим сильніший іронічний ефект він викликає. Тому переважна більшість іронічних СП відображають явища реальної дійсності. Багато образів таких порівнянь пов'язані з природою. Дуже часто основою образу українських іронічних СП є якась домашня або дика тварина, з якою людина зустрічається у повсякденному житті. Залежно від особливостей створення такого образу іронічні СП можна поділити на два типи.

1. Порівняння, у яких назва тварини символізує певну абстрактну ознаку, що пов'язана в народній свідомості з цією твариною. Так, у свідомості українського народу *свиня/поросся* є символом потворності й дурості, саме тому назву цієї тварини використовують для створення образу іронічних СП зі значенням "брудний, некрасивий, непотрібний, не личить, не розуміється": *чистий, як свиня в дощ "брудний", розбирається, як свиня на зорях "зовсім не розбирається", пасує, як свині намісто "не личить"* тощо.

Символом ледарства, другорядності, зневаженості для українського народу є *собака/пес*, тому назва цієї тварини служить для створення образу іронічних СП зі значенням "погано, не хочеться, не любить": *натягається, як пес до роботи "нічого не хоче робити", добре, як собаці на прив'язі "дуже погано", любить, як собака палицю "дуже не любить"* тощо.

2. Порівняння, у яких образ створений на основі помічених особливостей у поведінці тварин. У деяких з них відображені стосунки між двома тваринами, одна з яких є потенційною здобиччю іншої: *завинив, як баран вовкові "зовсім не винний", боїться, як вовк кози (поросся, кобилу) "зовсім не боїться", покарали, як kota мишами "про нерозумне покарання", грається, як кішка з мишею "знущується"*. Образ інших іронічних СП пов'язаний з особливостями зовнішнього вигляду тварини або її діями: *розумний, як віслук "дурний", потрібне, як гусям ядро "зовсім не потрібне", виріс, як кіт навсидячки "про малорослу людину", здалий, як корова до сідала "не*

здатний до якої-небудь справи", *хуткий, як ведмідь за горобцями "незграбний"*, *пожива, як з цапа молока "немає ніякої користі"*, *вродлива, як сова "про невродливу жінку"*.

Найпопулярнішими назвами тварин, які лежать в основі образу українських іронічних СП, є назви *собака/пес* (47 фразеологізмів), *свиня/порося* (35), *коза/цап* (9), *корова/бик* (9), *кіт* (9), *ведмідь* (6), *кінь/кобила* (5), *віл* (5), *воєк* (5), *курка* (4), *теля* (4), *сова* (4), *баран/вівця* (4), *засідь* (3), *муха* (3), *рак* (3). Назви інших тварин зустрічаються в одному-двох компаративних фразеологізмах: *вісткк/осел, вуж, гуси, крїт, сорока, черепаха, комар*.

Іронічні СП з образами, які пов'язані з рослинним світом, представлені в українській мові лише дев'ятьма фразеологізмами: *добре, як голому в кропиві (терню) "дуже погано"*, *допік, мов горохом об стїну "зовсім не допік"*, *багато, як з осики грин "зовсім немає"*, *добрий, як перець (полин) "дуже гіркий"*, *правда, як грушка на вербі (на вербі гринї) "брехня"*, *кохаю, як цибулю після чаю "не люблю"*.

В образах восьми іронічних СП української мови відображені природні явища: *віри, як на бистрій водї "про безвірну людину"*, *видно, як глупої ночї "темно, нічого не видно"*, *пече, як місячний промінь "абсолютно не греє"*, *боїться (злякався), як торїшнього снїгу "зовсім не боїться"*, *рад, як торїшньому снїговї "байдужий"*, *турбує, як минулорічний снїг "не турбує"*, *користь, як з торїшнього снїгу "зовсім немає користі"*, *боїться, як гора вітру "зовсім не боїться"*.

Крім природи, джерелом образів українських іронічних СП є і повсякденне життя людей. Такі порівняння виникли дуже давно і відображають сільський побут, стосунки в сім'ї, звичаї, вірування людей. Досить велику частину в українській мові складають іронічні СП, в образах яких представлені різні побутові речі, деякі страви: *заробив, як баба на голках (ложках, молотї) "азнав втрап"*, *набрав, як борщу на шито "нічого не отримав"*, *потрібне, як брижці гудок "зовсім не потрібне"*, *правий, як віршовка в мішку "про неправдиву людину"*, *голосний, як розбитий горнець "про людину зі слабким, хрипким голосом"*, *потрібний, як гвіздок у чоботї "зовсім не потрібний"*, *потрібний, як дірка в мішку "зайвий"*, *міцний, як з ключя батїг "неякісний"*, *потрібний, як п'яте колесо до воза "зовсім не потрібний"*, *справився, як кочерга "не виправився"*, *потрібне, як лисому гребїнь "непотрібне"*, *ясно, як у льоху під діжкою "про дуже темне приміщення"*, *похожий, як макогїн на ночви "зовсім не схожий"*, *правда, як на решетї води "брехня"*, *любить, як сіль в оці "не любить"*, *добре, як густа сметана "про лихо, з якого годї виплутатися"*, *видїтимеш, як свою першу сорочечку "ніколи не побачиш"*, *потрібний, як коло трактора віжки "зовсім не потрібний"*.

Сімейні стосунки відображені в таких іронічних порівняннях: *потрібне, як дівці дитина "непотрібне"*, *чемний, як дівка на сьомїй дитинї "про нечому, безсоромну людину"*, *годить, як зять теїці "не дуже догоджає"*, *збирається, як свекор пелюшки прати "не має бажання робити"*.

До попередньої групи компаративних фразеологізмів за своїм мотивуванням наближаються порівняння, джерелом образів яких є християнські звичаї, обряди, а також вірування українців у нечисту

силу, зокрема чорта (дїдька) та відьму. Вони пов'язані з різними значеннями: *треба, як архирееві хвоста "непотрібний"*, *помагає, як бабі кадило "не допомагає"*, *красива, як відьма з Лисої гори "про потворну жінку"*, *подібні, як гвіздок на панахиду "про зовсім не схожих людей"*, *хочеться, як грїшниковї до гарячої сковороди "зовсім не хочеться"*, *добрий, як дїдько "дуже злий"*, *потрібний, як дїдько в церкві "недоречний"*, *користі, як з чорта смальцо "зовсім немає користі"*, *везе, як куцої на перелазї "не щастить"*, *поможе, як попова молитва "зовсім не допоможе"*, *сміливий, як святий Петро "про боязливу людину"*, *родич, як чорт козі дядько "далекий родич"*, *пасує, як чортовї в кропивї "неприємно"*, *потрібний, як чортовї кадило (січка, ладан) "зайвий"*, *робить, як чорт летить і крила телїпаються "неохоче працює"*.

В українській мові існують іронічні СП, образ яких становить характеристику осіб іншої національності, які проживають разом з українцями на одній території. Відповідно до особливостей створення фразеологічного образу їх можна поділити на двї групи.

1. Порівняння, що містять соціальну оцінку осіб іншого походження українцями, яка має негативне забарвлення. До них належать компаративні фразеологізми з образами жидів, де підкреслюється їхня неохайність, боязливість, ледарство тощо: *боїт сі, як жид свяченої води "зовсім не боїться"*, *взялися, як жида за оранку "ї не думали братися до роботи"*, *відважний, як жид у танці "про боягузливу людину"*, *дбає, як жид за солонину "байдуже ставиться"*, *ждати, як жида пушіння "зовсім не ждати"*, *квапиться, як жид молотити "зовсім не поспішає"*, *сміливий, як жид "про боягузливу людину"*, *спїшить, як жид молитися "не поспішає"*, *хапається, як жид молотити "не дуже поспішає"*, *чистий, як жидівський пантофель "дуже брудний"*, *чесний, як жидівська потилиця "про брехливу людину"*.

2. Порівняння, в образах яких відображені фізичні та духовні риси осіб іншої національності, зокрема циган: *білий, як циганський сир "брудний"*, *багатий, як циган на блохи "про бідну людину"*, *затишно, як цигановї за драбиною "незатишно"*, *знається, як циган у вівцях (до бджїл, до пасїки) "не знається"*, *нагївся, як циган у неретку "змерз"*, *поспішає, як циган до точила "не поспішає"*; *білий, як арап "про засмаглу людину"*, *щедрий, як грек "про скупу людину"*.

Деякі іронічні компаративні фразеологізми української мови створені на основі розумової діяльності людини. До них належать іронічні СП, образ яких має своїм джерелом усну народну творчість, зокрема прислів'я, приказки. В одних випадках такі порівняння зберігають значення відповідних фольклорних джерел. Так, порівняння *гарно, як собаці на ярмарку та потрібний, як собака у ярмарку* є частинами приказки *така честь, як собаці в ярмарок: або всюди ганяють, або хазяїн до воза прив'яже* [7, с. 61], яка означає "погано, нікому не потрібний". Цї самї значення мають і порівняння, що утворилися за рахунок скорочення приказки. Зберігає значення приказки, від якої походить, і порівняння *знається, як циган у вівцях "не тямить"*.

Своїм джерелом воно має приказку *знається, як циган на вівцях: яка сива, така сита* [7, с. 167]. Інші порівняння, що походять від приказок, розширюють своє значення, наприклад, фразеологізм *треба, як сироті трясяця* "зовсім не потрібний" має джерелом приказку *рад бідняк пану, як сирота трясяці* "не радий" [7, с. 40], а порівняння *багато, як з осики груш* "зовсім немає" утворене від приказки з його помочі, *як з осики груш* "не хоче допомагати" [7, с. 186]. Таких іронічних СП, які мають своїм джерелом українські народні приказки, ми зафіксували 30.

Основою образу іронічних СП може бути ще одне фольклорне джерело – народні казки. Так, порівняння *хороший, як Микитина свита навиворіт* "некрасивий" походить від казки про діда Микиту, у якого була сіра латана свита. В основі образів таких компаративних фразеологізмів, як *виграв, як Заблоцький на милі* (як *Костюк на вовні, як Хома на булках*) "азнав збитків", *спритний, як Матвій до куропатв* "ледачий", *розуміється, як Мошко на перці* "не розуміється", *гарно, як Насті в постолах* "не личить", *заробив, як Пуня в Таврії* (як *Луцько на рибі*) "азнав збитків" можуть теж бути сюжети народних казок, легенд чи анекдотів.

Відношення між основою іронічного стійкого порівняння та його порівняльною частиною формує тільки основу значення цього типу СП, яке повністю визначається лише при функціонуванні порівняння, коли воно співвідноситься з об'єктом дійсності [8, с. 144]. Переважна більшість українських іронічних СП характеризують людину (зовнішні риси, фізичні та моральні якості, розумові здібності тощо) та її дії: *великий, як пес за грейцар та сидячи* "про низькорослу людину", *вродлива, як сова* "про невродливу жінку", *задужий, як павутина* "слабосилий чоловік", *чесний, як жидівська потилиця* "про брехливу людину", *розумний, як сто бочок арештантів* "дурний",

заробив, як Мартин на милі "азнав збитків", *розбирається, як коза в танцях* "на розуміється", *погодились, як поросля з вовком* "не знайшли спільної мови", *любить, як сіль в сіці* "не любить", *трацке, як кіт на печі* "ледарює" та ін. Набагато меншу групу складають порівняння, які стосуються не лише людини: *білий, як циганський сир* "брудний", *страшний, як на кілку глек* "зовсім не страшний", *похожий, як макогін на ночви* "зовсім не схожий" тощо. Найменшу групу утворюють СП, які не стосуються людини: *видно, як глупої ночі* "темно", *міцний, як з ключа батіг* "неякісний", *теплій, як мертвий* "зовсім холодний", *добрий, як полин* "гіркий", *гріє, як циганське сонце* "зовсім не гріє" тощо.

Отже, іронічні СП української мови як різновид експресивної енантіосемії виражають абстрактну ознаку, яка уточнюється через образ, набуваючи протилежного значення. "Словник стійких народних порівнянь" фіксує 400 іронічних СП, що становить достатньо велику частину серед інших традиційних порівнянь. Яскрава експресивність таких фразеологізмів базується перш за все на їхньому образі, який є логічно несумісним з основою порівняння. Він є національно оригінальним і відображає специфіку народного мислення. Образ іронічних СП містить об'єктивні ознаки реалій навколишньої дійсності і такі риси, які народна свідомість визначає як притаманні їм.

Основна частина іронічних СП української мови рідко вживається в сучасному українському мовленні. Це пов'язано з тим, що вони відображають історичні реалії колишнього життя. Проте група порівнянь з образами, пов'язаними зі світом природи і селянським побутом, є вживаною і сьогодні. Поряд із цим на сучасному етапі розвитку української мови, безумовно, виникають нові іронічні СП, які відображають сучасні реалії і можуть бути предметом майбутніх досліджень.

Література

1. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997.
2. Войко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні / Н. І. Войко. – Ніжин : Вид-во Ніжинського ун-ту, 2002.
3. Войко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н. І. Войко. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект – Поліграф", 2005.
4. Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – 3-тє вид., допов. – К. : Довіра, 2006.
5. Калита О. М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Калита О. М. ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006.
6. Молотков А. И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания / А. И. Молотков // Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. – 3-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1978.
7. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки. – К. : Веселка, 1973.
8. Червоножка В. С. Енантіосемія в сучасній болгарській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.03 / Червоножка В. С. ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001.
9. Шонь О. Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях : дис. ... канд. філол. наук / Шонь О. Б. – Л., 2003.
10. Шумейко О. А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини ХХ століття) . монографія / О. А. Шумейко. – Х. : ООО Вид-во "Оберіг", 2009.
11. Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.

УДК: 81'367.622.16

ПОНЯТТЯ "ПАРАДИГМА" В СИСТЕМІ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ ОПРЕДЕМТНЕНОЇ ДІЇ

Петрик О.М.

У статті розглянуто поняття "парадигма", визначено функціонування терміна на різних мовних рівнях та з'ясовано його значення в системі віддієслівних іменників опредметненої дії.

Ключові слова: парадигма, система, структура, лексична семантика, віддієслівний іменник опредметненої дії.

В статье рассмотрено понятие "парадигма", определено функционирование термина на разных языковых уровнях и выяснено его значение в системе отглагольных существительных опредмеченного действия.

Ключевые слова: парадигма, система, структура, лексическая семантика, отглагольное существительное опредмеченного действия.

The article considers the concept of "paradigm", determines the functioning of the term on different language levels and reveals its meaning in the system of verbal nouns.

Key words: paradigm, system, structure, lexical semantics, verbal noun.

Ідея системності мови – одна з ключових ідей ХХ–ХХІ ст. Думка про те, що мова є не механічною сукупністю внутрішньо незалежних явищ, а впорядкованою єдністю взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, отримує чітке вираження в ученні Ф. де Сосюра. Саме він витлумачив мову як особливий аспект мовної діяльності, що має системну організацію. Його дефініцію пізніше уточнив Гійом, який розглядав мову як систему систем, елементи якої взаємопов'язані [40]; цю системність синхронно простежено як на вертикальній, так і на горизонтальній мовній осі [41, с. 3].

Сучасне мовознавство виняткову увагу приділяє системності лексики [33; 19; 37; 15, 39]. Дослідники одноставні в тому, що системні відношення в лексиці мають абсолютно інший характер порівняно із системністю у фонетиці й морфології, до того ж установлення системних відношень на лексичному рівні є складнішим, ніж на інших рівнях [37]. Передусім зусилля лінгвістів спрямовані на лексичну семантику [29; 35; 2; 13; 7; 16], що робить особливо актуальною розробку науково обґрунтованих методів опису семантичної структури слова з боку її значення на рівні парадигматичних відношень.

Завдяки розвитку системного й структурного підходів до аналізу мовних явищ та утворенню двох основних типів лінгвістичних відношень – синтагматичних і асоціативних, які згодом було названо

парадигматичними, сталися значні зміни у витлумаченні поняття "парадигма".

Учення про парадигматику й синтагматику в мовознавстві пов'язують із іменем Ф. де Сосюра. За його теорією, мовна система ґрунтується на двох головних типах відношень, які відповідають різним формам розумової діяльності людини [34, с. 156–161].

Із одного боку, слова в мовленні внаслідок взаємного зчеплення вступають одне з одним у відношення, зумовлені лінійним характером мови, який заперечує можливість одночасної вимови двох елементів. Ці елементи шикуються один за одним у потоці мовлення. Такі сполучення дослідник називає синтагмами. Синтагма завжди утворена з двох або кількох послідовних одиниць. Член синтагми, на думку вченого, отримує мовну вартість лише внаслідок свого протиставлення або до попереднього члена, або до наступного, або до того й того водночас.

Із іншого боку, поза процесом мовлення, слова, виявляючи щось спільне між собою, об'єднуються в групи, усередині яких виявляються різні відношення. За визначенням мовознавця, такі відношення належать до зовсім іншого типу, "вони не спираються на послідовність, локалізуються в мозку і складають частину наявного в пам'яті скарбу, який і становить мову кожного індивіда" [34, с. 157]. Ф. де Сосюр такі відношення називає асоціативними (пізніше Л.Ельмслєв увів термін "парадигматичні").

У кожній конкретній мовній ситуації усе, за Ф. де Соскром, ґрунтується на відношеннях, а відношення реалізуються або синтагматичними, або асоціативними зв'язками. Парадигматичні відношення, на відміну від синтагматичних, не одночасні в мовному потоці або тексті; вони репрезентують співвідношення мовних елементів, які поєднані у свідомості або пам'яті мовця певними асоціаціями, на основі їхньої схожості, тотожності або різниці. Синтагматичні відношення характеризують побудову синтагми як мовної послідовності, а парадигматичні – побудову певних класів, виокремлених у мові за принципом семантичної тотожності або протиставності членів певної парадигми. Отже, синтагматичні відношення реалізуються в спільному використанні одиниць мови, а парадигматичні – у їх взаємовиключенні та взаємозаміні [22, с. 366].

Ідеї Ф. де Соскра і його послідовників про парадигматичні зв'язки мовних одиниць засвідчують, що парадигматика як одна з форм функціонування мовних одиниць і категорій охоплює своєю дією всі без винятку рівні мови, усі ділянки її структури, хоча вчення про парадигматику було розроблене спочатку лише щодо морфології, де парадигми мають найбільш регулярний і формалізований характер [11, с. 141].

Термін “парадигма” є полісемантичним. Його значення залежить від специфіки того мовного рівня, у якому він функціонує, – фонетики, словотвору, морфології, синтаксису.

Загальнонаукове поняття парадигми – це внутрішнє несуперечливе інтерконцептуальне утворення, яке забезпечує змістову єдність усередині деякого специфікованого простору дисциплінарного знання [31, с. 19]. Такі парадигми називають парадигмами-специфікаторами. Вони наділені здатністю об'єднання в парадигми вищого рангу – макропарадигми. До мовної макропарадигми входять лексична, морфологічна, синтаксична й т.ін. парадигми-специфікатори.

Словники лінгвістичних термінів інтерпретують це поняття в кількох варіантах. Зокрема, Ж.Марузо вважає парадигмою таблицю флективної зміни будь-якого слова, яка подається як зразок певного ряду [24, с. 201], не враховуючи при цьому характер протиставного зв'язку із синтагмою. Значно ширше кваліфікують це поняття О.С.Ахманова, Д.Е.Розенталь, М.О.Теленкова та ін. Вони розглядають термін “парадигма” як загальнолінгвістичне явище і як протилежність до синтагматичного розташування (порядку) [3, с. 310; 30, с. 198]. Останнє розуміють надзвичайно широко: як окрему лексико-семантичну групу, як граматичний (лексико-граматичний) клас, як множинність однакових (однорідних) словоформ [21, с. 6]. Спільним є те, що під аналізованим терміном розуміють певний клас, об'єднаний за якимись ознаками, а також зумовлений своєрідною метонімією – поширенням найменування частини на найменування цілого. Наприклад, “Словарь-справочник лингвистических терминов” Д.Е.Розенталя й М.О.Теленкової подає два визначення парадигми: “1. Система флективних змін, які є зразком формотворення для даної частини мови; 2. Сукупність форм словозміни одного й того ж слова” [28, с. 267].

Щодо сучасних досліджень лінгвістичних парадигматичних відношень, то необхідно вирізняти два напрями: у першому парадигма трактується як об'єднання однорідних елементів, у другому – неоднорідних (наприклад, початкові форми парадигми – називний відмінок та інфінітив – наділені особливою роллю, що інколи призводить до вилучення їх із парадигматичних рядів словозміни) [23, с. 11]. Поширеність цих двох підходів у сучасній системно-структурній лінгвістиці (фонології, лексичній семантиці, граматиці) – свідчення актуальності їх зіставлення й обговорення.

У зв'язку з посиленням інтересу до питання про парадигматику змінних частин мови розширилося значення й самого поняття парадигматики. Так, автори “Словника лінгвістичних термінів” Д.І.Ганич та І.С.Олійник витлумачують парадигматику як “галузь граматики, яка вивчає наявні в мові парадигматичні об'єднання і принципи їх організації; у морфології – розділ про сукупність парадигм, які характеризують зміни частин мови або їх розряди; у синтаксисі – розділ про систему форм речень і словосполучень” [10, с. 178], звужуючи цим значення терміна до меж граматичного розділу. Дехто називає парадигматикою закон чергування мовних одиниць [14, с. 5]. Інші науковці вважають, що парадигму утворюють усі форми певного слова [27, с. 112], українська енциклопедія – як “один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення, опозиції” [36, с. 423]. Іманентною ознакою парадигми слід вважати множинність одиниць одного рівня: фонем, морфем, слів (словоформ) і речень [21, с. 6].

Дослідники відзначають, що термін “парадигма” уведений ще в античну граматику для позначення зразка видозмін того самого слова. Він стосувався передусім сукупності форм дієвідмінювання і відмінювання одного типу, тобто був пов'язаний із граматичними угрупованнями слів досліджуваної мови, а також із виявленням усередині таких угруповань певних рис упорядкованості й регулярності [17, с. 5]. Тому традиційно протягом тривалого часу в лінгвістичних дослідженнях терміни “парадигма”, “парадигматичні відношення”, “парадигматика” вживали стосовно системи словозміни певної мови. У морфології цей термін уживається у двох значеннях: 1) системи словоформ однієї лексики; 2) схеми словозміни, яка виражається у флексії [36, с. 422]. На думку В.Г.Адмоні, морфологічна парадигма – це система словоформ, що виражають за допомогою формальних засобів різноманітні модифікації одного узагальненого граматичного значення або декількох взаємопов'язаних узагальнених граматичних значень [1, с. 114]. Проте нові розвідки в галузі мовознавчих дисциплін засвідчили прагнення вчених до пошуків ізоморфізму між мовними рівнями, який передбачає не повну тотожність різнорівневих одиниць, а тільки подібність, структурний паралелізм [20, с. 21], що спричиняє так зване “вирівнювання поняттєвого апарату” різних розділів мовознавства. На думку З.О.Валюх, суть такого паралелізму полягає в тому,

що в понятті, виробленому в процесі вивчення якогоось одного рівня мови, убачають пояснювальну силу іншого її рівня [5, с. 11]. Таке явище зумовлює вияв нових властивостей об'єкта й уточнення уявлень про нього. У зв'язку з цим морфологічне поняття парадигми почали застосовувати щодо інших рівнів мови, а це уможливило виділити фонематичні, акцентні, лексичні, словотвірні та синтаксичні парадигми.

Під синтаксичною парадигмою розуміють "протиставлені ряди синтаксичних структур, ряди синтаксичних конструкцій як видозміни однієї конструкції" [36, с. 422]. Оже, у синтаксисі під поняття парадигми підведено регулярні зміни однієї синтаксичної моделі й перетворення її на іншу.

Фонологічною парадигмою вважають ряд звуків, що позиційно чергуються.

Із точки зору акцентуації, парадигма будь-якої частини мови є або рухомою, або нерухомою [25, с. 34]. Нерухомою називають парадигму, що об'єднує акцентні криві з нерухомим наголосом. Засобом же розрізнення парадигм служить місце наголосу у твірних і похідних основах.

Поняття словотвірної парадигми в лінгвістиці вважається відносно новим. Однією з причин, як стверджує З.О.Валух, є те, що протягом багатьох десятиліть у лінгвістичних дослідженнях обґрунтували нестійкий рівневий статус словотвору [5, с. 10]. Залежно від структури конкретної мови чи від теоретичної концепції дослідника дериватологію зараховували то до граматики, то до лексикології. Лінгвістичне поняття "словотвірна парадигма" було введено у зв'язку з пошуками вияву системності мови на всіх її структурних рівнях та з потребою виокремити комплексну одиницю, що має системотвірну функцію [12, с. 21]. На думку З.О.Валух, сучасна лінгвістика користується цим поняттям для встановлення подібності в будові різних підсистем мовної системи та для виявлення парадигматичних ("вертикальних") відношень у словотворі [5, с. 12]. Проте варто зазначити, що в словотворі з приводу понятійної співвіднесеності терміна "парадигма" тривають дискусії: залежно від того, який тип асоціативних відношень і між якими елементами обрано основою виокремлення словотвірної парадигми, у це поняття вкладають і неоднаковий зміст, пор.: словотвірна парадигма – "те саме, що словотвірне гніздо" або "це сукупність словотвірних моделей, що репрезентують регулярні типи словотвірних відношень" [36, с. 423].

Будь-якій парадигмі властива ієрархічна структура [26, с. 121], тобто існують парадигми з більш узагальноною інваріантною ознакою (так звані великі парадигми) і парадигми з менш узагальноною інваріантною ознакою (або субпарадигми, малі парадигми).

Найважливішим проявом системного характеру лексики вважають наявність парадигматичних угруповань слів, які класифікуються шляхом вичленування в значеннях слів (при зіставленні з ідентифікатором) тотожних і диференційних компонентів [6, с. 11]. Тому розуміння парадигми як сукупності мовних одиниць, що знаходяться у відношенні ототожнення і протиставлення одночасно, досить прийнятне і для лексикології.

Системний характер словникового складу виявляється, передусім, у розподілі слів за певними семантично об'єднаними лексичними групами – лексико-семантичними парадигмами. Кожне слово мови входить до певної лексико-семантичної парадигми, причому, здебільшого не до однієї. Усі одиниці лексичної парадигми ототожнюються за якоюсь ознакою, суттєвою й основною, наявною в усіх без винятку членів ряду, і протиставляються за іншими (диференційними) ознаками [18].

Відомо, що в парадигматичні відношення, які не викликають ні в кого сумніву, вступають відносно однорідні одиниці чи одиниці однакового ступеня складності, проте ті, що мають різний об'єм, менш об'ємні можуть бути частиною більш об'ємних, а всю сукупність одиниць одного рівня дослідники розглядають як "надпарадигми" чи "макропарадигми", які є сукупністю відносно однорідних одиниць, що є такими угрупованнями, виділення яких здійснено за єдиними загальними для всіх одиниць мови ознаками [33, с. 81; 19, с. 4, 44; 31, с. 19].

Як певне угруповання віддієслівні іменники предметної дії в українській мові становлять парадигму, елементи якої є "сукупністю варіантів, об'єднаних загальним для них стійким інваріантом" [4, с. 205]. Однією із суттєвих ознак лексико-семантичної парадигми віддієслівних іменників предметної дії можна вважати семантичну співвіднесеність усіх лексем, що входять до її складу. Ця співвіднесеність базується на тому, що в значеннях слів, об'єднаних межами певної парадигми, можна виділити одну загальну для всіх лексем семантичну ознаку, яка й пов'язуватиме всі одиниці аналізованої парадигми. На рівні словотвору у девербативах значення предметної дії (субстанціональної процесуальності – *термін наш – О.Л.*) так само є значущим, як і мутація та модифікація, і на парадигматичній осі їм протиставлене [38, с. 58], оскільки воно і є тим семантичним ускладненням, яке з'являється в словотвірному акті. Тому субстанціальну процесуальність можна вважати інваріантною ознакою (архісемою) для всієї парадигми віддієслівних іменників предметної дії. Сама предметність є такою ж, проте іншою категорією, ніж конкретність, предметність, збірність та ін. Ця ознака виступає ядром усієї аналізованої парадигми девербативів.

Як будь-яке системне утворення, парадигма віддієслівних іменників предметної дії має ієрархічну структуру. Окрім базової семантичної ознаки субстанціональної процесуальності, у значенні аналізованих словоформ можна виділити семантичні компоненти, які слугуватимуть для розмежування слів, протиставлення їх. Коло диференційних ознак для кожної окремої групи є специфічним, тому що базова сема групи передбачає не будь-яке, а чітко прогнозоване уточнення. У межах парадигми віддієслівних іменників предметної дії вирізняємо три групи: девербативи дії, девербативи процесу, девербативи стану. Для семантичного аналізу використано цілу низку характеристик, спільну для всіх "предикатних імен" [8, с. 48] одного типу, і тих, що відрізняють їх від інших типів. Кваліфікаційними ознаками, на основі яких предикатне ім'я може бути віднесене до девербативів дії,

процесу чи стану, услід за деякими дослідниками [9; 32], уважаємо такі: динамічність/статичність; часова локалізованість/нелокалізованість; фазовість; активність/пасивність суб'єкта. Вони мають регулярну реалізацію та системну значущість.

У межах кожної групи існує ядро з притаманними йому всіма виокремленими ознаками та периферія, на тлі якої ці ознаки виявляють себе ослаблено або неповністю.

Отже, проведений аналіз підтверджує, що на сьогодні відбулося розширення значення лінгвістичного терміна "парадигма". Одним з ефективних шляхів дослідження системи віддієслівних іменників опрідметненої дії вважаємо парадигматичний підхід, оскільки це дозволить на основі поняття ідентифікатора – "опрідметнена дія" – виділити й описати складну ієрархічну будову аналізованих девербативів.

Література

1. Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики / В. Г. Адмони. – Л. : Наука, 1988. – 238 с.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 1966. – 514 с.
4. Березин Ф. М. Общее языкознание / Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
5. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія / З. О. Валюх. – Київ ; Полтава : АСМП, 2005. – 356 с.
6. Васильев Л. М. Принципы семантической идентификации глагольной лексики / Л. М. Васильев // Семантические классы русских глаголов : межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1982. – С. 11-14.
7. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1990. – 175 с.
8. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во "Пulsари", 2004. – 400 с.
9. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
10. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К., 1985. – 360 с.
11. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 190 с.
12. Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології / В. В. Грещук // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 21-27.
13. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики / С. П. Денисова. – К. : Вид-во Київського держ. лінгвіст. ун-ту, 1996. – 294 с.
14. Ильина И. Е. Морфология глагола в современном русском языке / И. Е. Ильина. – М., 1980. – 147 с.
15. Климов Г. А. Типология языков активного строя / Г. А. Климов. – М. : Наука, 1977. – 317 с.
16. Кронгаус М. А. Семантика / М. А. Кронгаус. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 398 с.
17. Кубрякова Е. С. О понятии парадигмы в словообразовании и словообразовании / Е. С. Кубрякова, П. А. Соболева // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 5-23.
18. Кузнецова Э. В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов / Э. В. Кузнецова // Вопросы металингвистики. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1973. – С. 84-94.
19. Кузнецова Э. В. Язык в свете системного подхода / Э. В. Кузнецова. – Свердловск : УТУ, 1983. – 94 с.
20. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
21. Левицкий Ю. А. Синтагматика, парадигматика, трансформация / Ю. А. Левицкий // Парадигматические отношения в языке : сб. научн. трудов. – Свердловск, 1989. – С. 3-8.
22. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
23. Луценко Н. А. О двух подходах к исследованию лингвистических парадигм / Н. А. Луценко // Лингвистика : взаимодействие концепций и парадигм : материалы межведомственной научно-теоретической конференции, Харьков – Сочи, 1992. – Харьков, 1991. – Вып. 1. – Ч. 1 – С. 9-15.
24. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / под ред. А. А. Реформатского. – М., 1960. – 406 с.
25. Медушевський А. П. Складовий і словесний наголос української мови / А. П. Медушевський // Українська мова і література в школі. – 1972. – № 9. – С. 26-34.
26. Мурясов Р. З. К теории парадигматики в лингвистике / Р. З. Мурясов // Вопросы языкознания. – 1980. – № 6. – С. 109-122.
27. Петрова В. О. О парадигматических отношениях в системе функционально-семантических классов слов / В. О. Петрова // Парадигматические отношения в языке. – Свердловск, 1989. – С. 109-113.

28. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : пособие для учителей / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М., 1985. – 315 с.
29. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1988. – 236 с.
30. Русский язык : энциклопедия / гл. ред. Ф. П. Филин. – М. : Сов. энциклопедия, 1979. – 432 с.
31. Сватко Ю. И. Типы парадигм и концепций: текстовый уровень взаимодействий / Ю. И. Сватко // Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм : материалы межведомственной научно-теоретической конференции, Харьков – Сочи 1992. – Харьков, 1991. – Вып. 1. – Ч. 1. – С. 18–20.
32. Семантические типы предикатов / отв. редактор О. Н. Селиверстова. – М. : Наука, 1982. – 365 с.
33. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М. : Наука, 1977. – 340 с.
34. Сосюр Фердинан де. Курс загальної лінгвістики / Фердинан Сосюр де ; пер. з франц. А. Корнійчук, К. Тищенко / Фердинан де Сосюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
35. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
36. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" імені М.П.Бажана, 2004. – 821 с.
37. Уфимцева А. А. Лексика / А. А. Уфимцева // Общее языкознание: Внутренняя структура языка / отв. ред. В. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1972. – С. 394–456.
38. Ширшов И. А. Типы производности слов в русском языке / И. А. Ширшов // Филологические науки. – 1997. – № 5.
39. Юдин Э.Г. Системный подход и принципы деятельности / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 391 с.
40. Gullome G. Temps et verbe / G. Gullome. – Paris : Champion, 1929. – 134 p.
41. Otman G. Les representations semantiques en terminologie / G. Otman. – Paris : Masson, 1996. – Vol. VIII. – 216 p.

УДК 811.161.2'367.625

ДІЕСЛОВА ВЗАЄМНОЇ ДІЇ ІЗ СЕМАНТИКОЮ РОДИННОЇ СПОРІДНЕНОСТІ

Конєєва О.О.

У статті проаналізовано лексико-семантичні особливості дієслів взаємної дії із семантикою родинної спорідненості. Розглянуто ядерні й периферійні значення в парадигматичній структурі дієслів.

Ключові слова: дієслова взаємної дії, лексико-семантична група дієслів родинної спорідненості, архісема, диференційна сема.

В статье проанализированы лексико-семантические особенности глаголов взаимного действия с семантикой родства. Рассмотрены ядерные и периферийные значения в парадигматической структуре глаголов.

Ключевые слова: глаголы взаимного действия, лексико-семантическая группа глаголов родства, архисема, дифференциальная сема.

The article deals with the lexico-semantic features of the verbs of reciprocal action with the semantics of family resemblance. Nuclear and peripheral values are considered in the paradigmatic structure of verbs.

Key words: paradigmatic action verbs, lexical-semantic group of the verbs of family resemblance, archisema, differential seme.

Системний характер мови виявляється на всіх рівнях мовної системи, зокрема і на лексико-семантичному рівні. Дослідження лексики ґрунтується на врахуванні її системного характеру і відбувається шляхом виділення лексико-семантичних груп, до яких включають співвідносні за змістом слова однієї й тієї самої частини мови. Інтерес мовознавців до вивчення дієслівної лексики зумовлюється визнанням фундаментальної ролі дієслова в системі мови як структурного й семантичного центру речення, як лексеми, яка формує великі лексичні класи, семантично притягуючи і вибудовуючи в певну систему переважно більшість іменної лексики [1, с. 22].

Дієслова взаємодії, пов'язаної із родинною спорідненістю, позначають таку взаємно спрямовану дію, яка передбачає встановлення родинних стосунків, створення родини, тобто такої групи людей, що "складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом" [2, с. 504]. До цього лексико-семантичного розряду (ЛСР) належать такі дієслова: *ріднитися* – *поріднитися*; *зріднюватися* – *зріднитися*; *споріднюватися* – *споріднитися*; *родичатися* – *породичатися* (1; 2); *родатися* – *породатися*; *брататися* – *збрататися*,

побрататися; *куматися* – *покуматися*; *перекуматися*; *своячитися* – *посвоячитися*. Усього 9 лексем¹

Слід зазначити, що в "Словнику української мови" в 11-ти томах більшість із зазначених вище дієслів (*ріднитися*, *поріднитися*, *родичатися*, *породичатися*, *родатися*, *породатися*, *брататися*, *збрататися*, *побрататися*, *куматися*, *покуматися*, *своячитися*, *посвоячитися*) подаються у різних словникових статтях, тобто вважаються окремими лексемами, хоча різняться лише видовими формами і протиставляються двома граматичними значеннями – граничністю/неграничністю вияву цілісної/нецілісної процесуальної ознаки, характерною для дієслів доконаного і недоконаного виду, маючи при цьому однакову семантику. Отже, зазначені дієслова "відповідно до властивих їм категоріальних значень процесуальних ознак перебувають у корелятивно-опозиційному зв'язку і утворюють дієслівну видову пару" [3, с. 408], а не є різними лексемами.

Використавши метод ступінчатої ідентифікації для підтвердження думки про реальність існування парадигматичних зв'язків між словами у межах аналізованого ЛСР, дійшли висновку, що лексеми цього ЛСР ідентифікуються такими словосполучен-

¹ Приклади лексем дібрано методом суцільної вибірки із "Словника української мови" в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970-1980) (далі – СУМ).

нями: "вступати в родинні стосунки, зв'язки", "стати/ ставати рідними, родичами, близькими, дорогими", "виявляти братні почуття", "бути/стати кумами". Лексеми ЛСР родинної спорідненості ідентифікуються також тими дієсловами, які належать до аналізованого розряду (родичатися, породичатися, ріднитися, зріднюватися). Усі дієслова і словосполучення, що виступають ідентифікаторами лексем із семантикою родинної спорідненості, знаходяться в синонімічних відношеннях із словом *ріднитися*, яке є домінантою цього синонімічного ряду, а, отже, і словом-ідентифікатором ЛСР дієслів родинної спорідненості.

Аналізований ЛСР має ієрархічну будову, хоч майже всі лексеми входять до нього своїм основним значенням і утворюють ядро лексико-семантичного розряду. Лише дієслова *своячилися*, *споріднюватися*, *брататися* і один лексико-семантичний варіант слова *родичатися* знаходяться на периферії. Можна навіть твердити, що дієслово *своячилися* знаходиться на межі з іншим ЛСР аналізованої підгрупи дієслів спорідненості, тому що якщо на перший план поставити дію, яка позначена цим дієсловом та ідентифікується у словниковому тлумаченні за допомогою слова "ріднитися", то дієслово *своячилися* слід віднести до ЛСР дієслів родинної спорідненості. Якщо ж на перший план ставиться причина, через яку відбувається дія (у словниковій дефініції ця причина ідентифікується сполукою "через одруження"), то аналізовану лексему відносимо до ЛСР дієслів спорідненості, пов'язаної із шлюбом.

Подібні спостереження можна зробити також щодо дієслів *споріднюватися* і *брататися*, які першим своїм значенням можуть входити і до підгрупи дієслів *дружити*, і до ЛСР дієслів родинної спорідненості залежно від того, яка ядерна сема – "дружити" чи "споріднюватися" – виноситься на перший план: *споріднюватися* (ставати близькими, спорідненими за звичками, переконаннями і т.ін.; зближуватися, зріднюватися) [СМ, т. IX, с. 574]; *брататися* (близько здружуватися, виявляти до кого-небудь братні почуття) [СМ, т. I, с. 227].

Архісема "взаємодіяти", яка означає "перебувати у зв'язку, взаємно діяти, бути у взаємодії", властива всім лексемам, що входять до лексико-семантичного поля дієслів взаємної дії, становить ядро значення лексеми, демонструє набір елементів змісту родового поняття, тоді як усі інші елементи групи знаходяться в привативних опозиціях до родового слова [4, с. 45]. Водночас її складовою є ядерна сема "споріднюватися", яка притаманна семантичній структурі дієслів спорідненості, а також ідентифікуюча сема ЛСР "родинні стосунки".

Компонентний аналіз, який, за визначенням О.В.Гулиги та Є.Й.Шендельса, "є розкладанням семантичної структури одиниць лексичного, морфологічного і синтаксичного рівнів на найдрібніші семантичні елементи – семи" [5, с. 312], дав змогу встановити склад диференційних сем, які разом з архісемою "взаємодіяти", ядерною семою "споріднюватися" та ідентифікуючою семою формують семантичну структуру дієслів аналізованого ЛСР. Це такі диференційні семи: становлення; буттєвості; кількості учасників взаємодії; характеру родинної спорідненості.

Диференційна сема "становлення" як складовий компонент семантичної структури семем лексико-семантичного розряду дієслів родинної спорідненості входить до словникового визначення майже всіх лексем: *ріднитися*, *зріднюватися*, *родичатися*, *покуматися* та ін. Ця диференційна сема має таке значення: "вступати/вступити в родинні стосунки", "ставати/стати родичами". Словниковими конкретизаторами зазначеної семи є дієслова *вступати/вступити* і *ставати/стати*: *ріднитися* (вступати у родинні стосунки, зв'язки з ким-небудь) [СМ, т. VIII, с. 559]; *покуматися* (стати кумами) [СМ, т. VII, с. 55]. Лексема *родатися* не має у словниковому визначенні конкретизатора семи становлення, але щодо видового корелята цієї лексеми слова *породатися* у словниковій дефініції зазначено, що це "те саме, що *породичатися*" [СМ, т. VII, с. 265]. Отже, диференційна сема становлення міститься у семантичній структурі дієслова *родатися* імпліцитно.

Лише дієслово *куматися* має у своїй семантичній структурі диференційну сему буттєвості, яка означає "бути родичами" і в словниковому визначенні містить конкретизатор *бути*: *куматися* (*бути кумами*) [СМ, т. IV, с. 397].

Як і всім лексемам із значенням взаємної дії, дієсловом ЛСР родинної спорідненості властива диференційна сема кількості учасників взаємодії, хоч її конкретизатори – *сполуки з ким*, *з ким-небудь* і *одне одному* – містяться у словникових тлумаченнях лише трьох лексем (*ріднитися*, *зріднюватися*, *родичатися*). Наприклад: *зріднюватися* (ставати близькими, дорогими *одне одному*) (СМ, т. III, с. 707); *родичатися* (1. Вступати у родинні стосунки, зв'язки з ким-небудь. 2. Підтримувати родинні стосунки, зв'язки, визнавати спорідненість з ким-небудь) (СМ, т. VIII, с. 596). Диференційна сема кількості учасників ситуації для всіх дієслів, крім дієслова *перекуматися*, виражається формулою "два і більше учасники ситуації". Для лексеми *перекуматися* ця формула є такою: "три і більше учасники ситуації", через те, що аналізована диференційна сема в тлумаченні цього дієслова має конкретизатором словосполучення *всім або багатьом*, яке передбачає не менше трьох учасників взаємодії. Ще одним формальним засобом вираження цієї диференційної семи є префікс *пере-*, який надає словам загального словотвірного значення "здійснили дію, названу твірною основою, кількома особами одночасно".

До семантичної структури деяких дієслів аналізованого ЛСР (*брататися*, *куматися*, *перекуматися*, *своячилися*) входить диференційна сема характеру родинної спорідненості. Більшість лексем цього ЛСР означають спорідненість загальну. Дієслова ж, наведені вище, характеризуються виразною конкретизованістю семантики. Вони означають родинну спорідненість, характер якої дістає експліцитне вираження через спільні кореневі морфемі і слова-конкретизатори. Дієслова *брататися* (*збрататися*, *побрататися*) є дериватами слова *брат*; *куматися* (*покуматися*, *перекуматися*) мають спільний корінь *кум*, а *своячилися* (*посвоячилися*) – належать до словотвірного гнізда з центральним словом *своак*. У словникових визначеннях лексем, яким властива аналізована диференційна сема, дається конкретна інформація про характер родинної взаємодії.

Конкретизаторами виступають словосполучення, які складаються з дієслова бути, стати й іменника, що є спільнокореневим для пояснюваного дієслова: куматися (бути кумами) [СУМ, т. IV, с. 397]; перекуматися (стати кумом або кумою) [СУМ, т. VI, с. 209]; посвятилися (стати свояками) [СУМ, т. VII, с. 313]. У словниковому тлумаченні дієслова брататися дещо інший конкретизатор семи характеру родинних стосунків. Це словосполучення виявляти братні почуття, в якому прикметник братні є спільнокореневим до зазначеного дієслова.

У межах аналізованого ЛСР можна виділити дієслова, що утворюють на основі подібності

значень синонімічний ряд: ріднитися (поріднитися), зріднюватися, споріднюватися, родичатися (породичатися), родатися (породатися). Значення деяких із цих лексем розкривається за допомогою дієслів цього самого синонімічного ряду: поріднитися (стати рідними, родичами, породичатися); родатися (родичатися).

Отже, вивчення семантичних параметрів дієслів є важливим завданням сучасної лінгвістичної науки з огляду на системний характер лексики, а також зважаючи на те, що дієслово характеризується виключною складністю і специфікою свого змісту, здатністю до вияву широких парадигматичних і синтагматичних відношень.

Література

1. Гайсина Р. М. Сопоставительное описание лексических полей : учебное пособие / Р. М. Гайсина; Башк. ун-т. – Уфа, 1990. – 68 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Сучасна українська літературна мова : підручник для студ. філол. ф-тів вузів / за ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
4. Лексико-семантические группы русских глаголов / под ред. Э. В. Кузнецовой. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1989. – 180 с.
5. Гулыга Е. В. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – С. 292–314.
6. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

УДК 811.161.2'38:004.738.2-6

СИСТЕМА ФАЗОВИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛОВА З ПРЕФІКСОМ ВІД- (ВІДІ-, ОД-, ОДІ-)

Сидоренко Т.М.

У статті проаналізовано особливості семної структури дієслівного префікса від- і його фонетичних варіантів (віді-, од-, оді-) як реалізаторів фазового значення завершення (кінця) дії.

Ключові слова: фазовість, сема, префіксальний формант, способи дієслівної дії.

В статье проанализированы особенности семантической структуры глагольного префикса от- и его фонетического варианта (ото-) как реализатора фазового значения завершенности (конца) действия.

Ключевые слова: фазовость, сема, приставочный формант, способы глагольного действия.

The article analyses peculiarities of semantic structure of verbal prefix від- and its phonetic variants віді-, од-, оді- as realizers of phase meaning of action completion.

Key words: phase, semantic, detachable formant, methods of verbal action.

Підґрунтям сучасної української аспектології стали дослідження науковців Ю.С.Маслова [5], М.А.Шелякіна [9], О.М.Соколова [6], О.В.Бондарка [1], А.П.Гриценка [8], М.І.Калька [4], С.О.Соколової [7] та ін. протягом кількох десятиліть. Аспектуальність як функціонально-семантична категорія є предметом вивчення морфології, лексики, словотвору та синтаксису. Проте структурно-семантичний аспект фазовості, як складової аспектуальності, недостатньо досліджений у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, що зумовлює необхідність ґрунтовних студій цього лінгвістичного матеріалу.

До аспектуальності належать такі характеристики перебігу та розподілу дії в часі, як обмеження/необмеження, наявність/відсутність внутрішньої межі, представлення дії як процесу, який спливає, або обмеженого межею цілісного факту, кратність, тривалість, виділення певної фази дії (фазовість), актуальність наслідків дії для пізнішого часового плану (перфектність), відмінність між власне дією, станом і відношенням.

Фазовість у мові представлена триєдиним семантичним концептом "початок", "тривалість", "завершення".

О.М.Соколов розглядає фазовість як спосіб "обмеження процесності певною часовою межею в діапазоні від моменту виникнення (початку) до завершеності (закінчення)" [6, с. 104].

В українській мові поняттям фазовості послуговуються для систематизації способів дієслівної дії (СДД), зокрема А.П.Гриценко вказує, що часові СДД

відображають особливості реалізації відповідних процесуальних ознак у часі. Серед них можна розрізнити такі часткові різновиди: починальний (захворіти, побігти, поїхати, поповзти); кінцево-результативний (зробити, програти, відстояти, відмучитися); тривало-обмежувальний (пробалакати (двадцять хвилин), проволочитися (цілий день)); тривало-дистрибутивний (роздумувати, розгулювати, розбалакувати) СДД [8, с. 414].

У способах відтворення фазовості будь-якого процесу домінуюча роль належить префіксам.

Зі структурного погляду, префікс характеризується точно визначеною в слові позицією – препозитивною щодо кореня, тобто має морфемний шов лише з одного боку – праворуч. Значення префіксів здебільшого зберігаються, не зливаються повністю із значеннями основ-мотиваторів, тобто не розчиняються в загальних значеннях твірних слів [7, с. 32]. Префіксальна деривація корелює із семантичною, оскільки під впливом афіксальних засобів актуалізується певний значеннєвий зміст носіїв фазового значення в аспектуальному класі дієслів.

Мета роботи полягає у з'ясуванні семної структури дієслівного префікса від- і його фонетичних варіантів (віді-, од-, оді-) як реалізаторів фазового значення. Такий опис дозволить поглибити реєстр значень префіксального дієслівного форманта від-.

Об'єктом дослідження є дієслова доконаного виду із префіксом від-. Предметом наукового аналізу визначено структурно-семантичні особливості

префікса *від-* у системі понятійної категорії фазовості.

Префікс у дієслові конкретизує практично кожен безпрефіксну основу, підводячи її під певний значеннєвий тип. У мовознавчій науці прийнято розрізняти морфи та аломорфи однієї морфеми. Як зазначає М.Я.Плющ, морф – конкретний вияв морфеми, найменша значуща частина, що виділяється у складі певної словоформи слова (те ж, що і варіант морфеми). Аломорф – це морф певної морфеми, що зазнав фонетичної модифікації, зумовленої звуковим складом сусідніх морфів або формальною будовою слова [8, с. 255–256]. Таке фонетичне варіювання префіксальних афіксів пов'язане з пристосуванням до твірної основи, тому комбінування різних варіантів префікса з однією і тією ж основою неможливе, тобто немає умов для морфемно-семантичної комбінаторики.

Вибір кінцевого звука у варіантах префікса *від-* зумовлений твірною основою. Варіанти *од-/оді-* вживаються значно рідше, дієслова з ними стилістично марковані, тому словник може подавати їх із відсиланням до основного варіанта.

У переважній більшості дієслівних префіксів словотвірна функція поєднується з граматичною, видотворчою.

Префікс *від-* та його фонетичні аломорфи виступають засобом формування видових пар: *відваржувати – відварити, відвозити – відвести, відвідувати – відвідати, відводити – відвести, відв'язувати – відв'язати, відгинати – відігнути, відгороджувати – відгородити, відгортати – відгортати, віддавати – віддати, віддирати – віддерти, віджммати – віджмати, відкашувати – відкосити, відкривати – відкрити, відкреслювати – відкреслити, відкрювати – відкрити, відкручувати – відкрутити, відкушувати – відкусити, відлазити – відлізти, відламувати – відламати, віднаходити – віднайти, відпарювати – відпарити, відполірувати – відполірувати, відрубувати – відрубати, відшкрібати – відшкріпати, наприклад, Народ зрікається свого сина, що, приваблений чужою культурою, кидая свою й позбувається психології свого народу, відкидає жадання і домагання, які мають певну традицію, і переходить до чужинців (Ю.Меженко). Степан вперше за цей вечір, одірвавшись поглядом від землі, підвів очі до неба (В.Підмогильний).*

Семантичний потенціал префікса *від-* з аспектологічного погляду також досить вагомий, зокрема під час вираження фази завершення (кінця) дії.

А.П.Грищенко аналізовані похідні дієслова зараховує до кінцево-результативного СДД [8, с. 414]. У монографії С.О.Соколової ці дієслівні деривати зараховано до фінитивного СДД (автор використовує синонімічний термін “роди дієслівної дії”), які вказують на закінчення дії, після якого вона не може бути продовжена [7, с. 134]. Мотиваторами цих похідних одиниць є виключно неграничні основи: *Йому вже всі зозулі відкували* (Л.Костенко). *Отак усе відкружувалось, Все до початку відмоталось* (М.Вінграновський). *І одридали в небі журавлі мені людину в світі найдорожчу* (Л.Костенко).

Однак ідея завершення актуальної дії за допомогою цієї словотвірної моделі не виражається:

процес/перебування в певному стані як такий із певних причин не може продовжуватися (тривати).

За нашими дослідженнями, у межах дериватів із префіксом *від-* (*віді-, од-, оді-*) на позначення інваріантної ознаки кінця дії виділяються кілька виразних груп дієслів із семами:

а) ‘перехід суб’єкта/об’єкта в інший, кінцево-результативний стан’: *відболіти, відблищати, відзеленіти, віджогувати, відквітувати, відкохати, відмучитися, відтубити відсердитися, відплакати, відсидіти: Одмучилась. Одгоствала на цій несправедливій землі* (Л.Костенко). *Одспівало серце, одлюбило – не збудить, не покличать* (Б.Олійник). *Мені ті дні повік не одболять* (Л.Костенко); *Наді мною ночами відплакала мати, Я ж не зрікся ні мови, ні пісні її* (Д.Павличко);

б) ‘завершення тривалої в часі, але не обов’язково безперервної дії’. Ця сема представлена тематичними групами одиниць буття або дій на позначення певних видів діяльності: *відгуляти, віджити, відкозакувати, відробити, відколядувати, відлежати, відсапати, відчергувати;*

в) суб’єкт не може виконувати певну дію або перебувати у відповідному стані в результаті вичерпності внутрішніх ресурсів або відведеного часу, що, як правило, підкреслюється словом *своє*. Відповідне значення реалізується лексико-тематичними групами дієслів стану, руху, мовлення: *відстраждати, відспівати, відсумити, відтанцювати, відтарабанити, віджумити, віджоготити, віджуркотити, віджожкати, віджурляти, віджесдувати, віджесбетати, відговорити, відкривати, відволати, відгукати, відлементувати, відстрибати; відкувати, відкохати, відсвітити, відстукати, відпітати, відмажати, відвозити, відмарширувати, відносити, від’їздити, відбудувати, відбуксувати, наприклад: Одкричали своє й мої мовчазні односельці та однокласники, ровесники мої (О.Сизоненко);*

г) ‘завершення процесу фізичного покарання одного суб’єкта іншим’. Часто цей процес перетворюється на ідею звичайного побиття, а причини, разом із тим і відповідальності за скоєне, може й не бути: *віддубасити, віддухопелити, віджарити, відкатувати, відмолотити, відколошматити, відпулювати: Чингізхан віддубасив не одного свого ближнього, вимагаючи від нього собі безсмертя* (Ю.Мулкетик).

г) ‘процес завершення нерозчленованих процесів на позначення явищ природи’: *відгототити, відбушувати, відшуміти, відвирувати, відгоріти, відгрімти, віджоготити, віджудити, віджуркотити, відкашати. Відгототило в полі, віджуло* (Т.Шевченко).

Варто зауважити, що всі префіксальні ряди дієслів із префіксом *від-* відкриті, наприклад, Словник у 11-ти томах не фіксує значення з вказівкою на фазу кінця дії у словах *відкохати, відшкандибати* тощо.

Отже, здійснений аналіз дає підстави зробити такі висновки: похідні дієслова з префіксальним формантом *від-* (*віді-, од-, оді-*) мають набір сем, які конкретизують фазу завершення дії, сполучаються з вторинним значенням дієслова або стають причиною “семантичного зсуву” в значеннєвому плані дієслівної одиниці.

Література

1. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени / А. В. Бондарко. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. – 260 с.
2. Городенська К. Г. Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36–41.
3. Кагал О. О. Особливості фазової характеристики дієслів із префіксом за- / О. О. Кагал // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2007. – Т. 20 (59), № 1. – С. 62–67.
4. Калько М. І. Категорія аспектуальності в сучасній українській літературній мові : автореф. ... доктора філол. наук : спец. 10. 02. 01 "Українська мова / Калько Микола Іванович ; Інститут української мови НАН України. – К., 2009. – 40 с.
5. Маслов Ю.С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 263 с.
6. Соколов О. М. Имплицитная морфология русского языка : монография ; отв. ред. С. О. Соколова. – 2-е изд. – Нежин : ООО "Гідромакс", 2010. – 184 с.
7. Соколова С. О. Префіксальний словотвір у сучасній українській мові : монографія / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
8. Сучасна українська мова : підручник для студ. філологічних спеціальностей вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
9. Шелякин М. А. Категория вида и способы действия русского глагола: Теоретические основы / М. А. Шелякин. – Таллин : Валгус, 1985. – 216 с.

УДК 811.161.2' 367.335

СУРЯДНИЙ КОМПОНЕНТ ЯК ЗАСІБ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОГО УСКЛАДНЕННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Алексеева С.Г.

У статті розглянуто ускладнювальні властивості сурядних компонентів; проаналізовано способи семантичного і синтаксичного ускладнення простого речення різними типами сурядних компонентів.

Ключові слова: сурядний компонент (СК), категорія ускладнення, пропозиція, предикативність, імпліцитність, внутрішньорядні відношення, додаткова предикативність, напівпредикативність, синкретичні відношення.

В статье рассмотрены осложняющие свойства сочинительных компонентов; проанализированы способы семантического и синтаксического осложнения простого предложения разными типами сочинительных компонентов.

Ключевые слова: сочинительный компонент, категория осложнения, пропозиция, предикативность, имплицитность, внутрирядные отношения, дополнительная предикативность, полупредикативность, синкретические отношения.

The article discusses the complicating properties of coordinate components; analyzes means of semantic and syntactic complication of simple sentences with different types of coordinate components.

Key words: coordinate component, category of complication, proposition, predication, implicitness, inside relations, additional predication, half-predication, syncretic relations.

Загальноновизнаним є той факт, що сурядний зв'язок ускладнює просте речення. Проте розвиток синтаксису та семантичного синтаксису як одного з напрямів сприяли глибшому розумінню природи ускладнення та розширили уявлення про зміст і форму ускладнювальних компонентів. Зокрема, було встановлено, що синтаксична категорія ускладнення є більшою за обсягом та ступенем абстрактності і має семантико-граматичний характер, бо "семантичне ускладнення структури простого речення створює момент його граматичного ускладнення" [2, с. 62-63].

На думку Л.О.Кадомцевої, традиційне тлумачення ускладненого речення не охоплює усіх процесів його функціонування, а перелік лише окремих його ознак (однорідності, вставності, відокремлення) не вичерпує поняття ускладнення, яке визначено як "процес чи різні процеси сферичної дії, пов'язані з поширенням елементарної структури, з напівпредикацією, компресією форм і змісту, стандартизацією компресованих форм, семантичною напругою речень, реалізацією емотивних, модальних значень, прагматикою стилю" [3, с. 61-65].

Метою статті є дослідження ускладнювальної функції сурядних компонентів, встановлення

способів семантичного і граматичного ускладнення простого речення різними їх типами.

Сурядний зв'язок, факультативний для простого речення, збагачує і ускладнює його своєю системою семантико-синтаксичних відношень та формальними засобами їх вираження. Відповідно, сурядні компоненти (СК): однорідні, різнорідні, пояснювальні, приєднувальні, парцельовані – конструктивний спосіб семантичного і граматичного ускладнення речення, однак кожен окремий тип виявляє різні ускладнювальні властивості, а синтаксична категорія ускладнення є одним із принципів функціонування сурядності у простому реченні, спільним для всіх СК.

Семантично ускладнене речення – поліпропозитивне, тобто містить повідомлення про кілька ситуацій, виражених іншими, ніж предикативні одиниці, засобами, та поліпредикатним, бо ці ускладнювальні засоби мають додаткову предикативність, яка пов'язана з основною і разом з нею створюється в результаті акту предикації. Проте поліпредикатність як ознака семантичного ускладнення речення зовсім не свідчить про його поліпредикативність у граматичному плані [6, с. 123].

Сурядні компоненти виступають виразниками пропозиції і носіями додаткової предикативності та разом з предикативною основою утворюють поліпропозитивне, поліпредикатне семантично ускладнене речення, яке за умови самостійного оформлення вираженої СК пропозиції та розгортання додаткової предикативності трансформується у семантично складну поліпредикативну побудову або окремі семантично і синтаксично елементарні речення. Наприклад, пор.: **Се відкриття і втішило, і здивувало його** (І.Франко) і **Се відкриття втішило його. Се відкриття здивувало його; Щоб застрахуватися від можливих несподіванок, хлопець удався до старого, проте вірного прийому...** (брати Капранови) і ... **хлопець удався до старого прийому, проте цей прийом був вірний; Коли й кому впаде в жадиві очі промінь давно уже загиблої зорі?** (Б.-І.Антонич) і **Коли впаде в жадиві очі промінь давно уже загиблої зорі? Кому впаде в жадиві очі промінь давно уже загиблої зорі? Вони забирали з собою наявну в організації зброю, зокрема другий кулемет...** (О.Гончар) і **Вони забирали наявну в організації зброю. До цієї зброї входив і другий кулемет; Були йому ще й інші придибунки – вовки, гієни, бійки і грабунки** (Л.Костенко) і **Були йому ще й інші придибунки. Інші придибунки – це вовки, гієни, бійки і грабунки; А якщо й спалахували бійки, то лише навкулачні...** (В.Земляк) і **А якщо й спалахували бійки, то вони були лише навкулачні; У село не заходь. І до Оксани теж** (М.Стельмах) і **У село не заходь. І до Оксани теж не заходь.**

Процесам ускладнення семантичної структури речення властива імпліцитність, яка породжує семантичні компресії [3, с. 64] і є виразною ознакою функціонування сурядних компонентів у простих побудовах.

У широкому розумінні імпліцитність визначають як будь-який "економний спосіб відображення позалінгвістичного змісту" [4, с. 3], а тому імпліцитними можуть вважатися як приховані, невиражені, так і скорочені, редуковані компоненти висловлювання, які називають також еліптичними, об'єднуючи імпліцитність та еліпсис. У семантично ускладнених побудовах імпліцитними, формально не вираженими, є окремі змістові компоненти, однак висловлювання зберігає автосемантичність та інформативну достатність, бо "вербалізовані ланки наче вбирають в себе семантику невербалізованих" [4, с. 3-4].

Водночас Т.О.Колосова протиставляє імпліцитність як семантичний еліпсис явищам граматичного еліпсиса у побудовах з явним порушенням синтаксичних зв'язків [4, с. 3].

З огляду на це, у реченнях, ускладнених однорідним, різнорідним, пояснювальним та співвідносним з ними парцельованим сурядним компонентом, яким властивий паралелізм словоформ, простежується семантичний еліпсис, тобто імпліцитні компоненти висловлювання є прихованими, формально не вираженими або скороченими, редукованими, проте без порушення синтаксичних зв'язків. Наприклад: **А тепер у серці щось тремтить і грає,** як тремтить на сонці гілка золота (М.Рильський): **щось тремтить і щось грає; Куди й до кого – не спілма, не всує – полине ваша вистраждана вість?** (Б.-І.Антонич):

куди полине й до кого полине; Вони вивчили чимало українських слів, а в їх числі і це чудесне слово.. (І.Багряний): **а в їх числі вивчили і це чудесне слово; Але дружини не було. І взагалі нікого з роду** (І.Багряний): **І взагалі не було нікого з роду.**

У реченнях, ускладнених приєднувальним та співвідносним з ним парцельованим СК, організованими за принципами вторинного зв'язку, сурядний зв'язок між підрядними словоформами є певним порушенням синтаксичних зв'язків і спричиняє граматичний еліпсис, за якого теж скорочуються окремі компоненти висловлювання. Наприклад: **... чому та пісня стверджує, що камінь росте, та ще й без коріння** (А.Содомора): **та ще й росте без коріння; Подібний сюжет, але з протилежної позиції, уже екранізували російські кінематографісти..** ("Україна молода"): **але екранізували з протилежної позиції; Над хаткою небо. А знов голубе** (Л.Костенко): **А небо знов голубе.**

Явища граматичного еліпсиса простежуються також і в побудовах з однорідним СК, коли один чи кілька членів ряду пропущені, але мають поширювачі і можуть бути за потреби встановлені. Їх скорочення зумовлене прагматикою тексту, певною стилістичною метою автора: передати стрімкий розвиток подій, уникнути повтору або вживання зрозумілого з контексту чи ситуації слова. Наприклад: **А я на коня та в колгосп, та й поставив у коняшню** (Г.Тютюнник); **Тось сідає на канапу, лише в руки й не рушиться** (В.Винниченко); **За цей час Михайло Гоян чимало поїздив по Україні, мав сотні зустрічей з людьми діловими і не дуже** ("Літературна Україна"); **Учасники художньої самодіяльності виконали улюблені пісні Т.Шевченка та на його слова** ("Літературна Україна").

Проте і семантичний, і граматичний еліпсис призводить до появи імпліцитних компонентів висловлювання, які виявляються лише у зіставленні з відповідними експліцитними і можуть бути встановлені та інтерпретовані по-різному й довільно. Наприклад, пор.: **Вони забирали з собою наявну в організації зброю, зокрема другий кулемет...** (О.Гончар) і **До цієї зброї входив і другий кулемет або Зокрема забирали другий кулемет...; ... хлопець удався до старого, проте вірного прийому...** (брати Капранови) і **Проте цей прийом був вірний або Проте хлопець удався до вірного прийому; А я (сів, скопив) на коня та (поскакав, полетів) у колгосп, та й поставив у коняшню.**

Водночас семантично складними, поліпропозитивними можуть бути і прості, синтаксично елементарні побудови, бо "нарощення змісту й розширення форми простого речення може і не ускладнювати конструкцію" [3, с. 65]. Відтак "ускладнення обов'язково має формально-синтаксичний характер і є граматичним явищем" [6, с. 11], а способи синтаксичного ускладнення простого речення сурядними компонентами виразно диференціюють їх з-поміж інших ускладнювальних засобів.

Сурядні компоненти синтаксично ускладнюють просте речення паратактичними, пояснювальними, приєднувальними синтаксичними відношеннями, які "за усієї різноманітності зводяться до двох основних: 1) додаткова предикативність та

2) внутрішньорядні відношення" [6, с. 9–11; 1, с. 13–14].

Сурядні компоненти з паралелізмом словоформ, представлені рядами однорідних та пояснювально-уточнювальних членів, синтаксично ускладнюють речення внутрішньорядними відношеннями. Якщо "з граматичного погляду будь-яке ускладнення іде шляхом субординації або координації" [1, с. 16], то введення однорідних, пояснювальних, уточнювальних членів – це ускладнення на основі координації (синтаксичної еквівалентності), коли кількість синтаксичних позицій не збільшується, але відношення між координованими членами ускладнюють речення і семантично, і синтаксично [6, с. 17; 1, с. 16]. Наприклад: **Крізь сон ночей, і мрячку, і порошу шукав** людей од мандрів одпочить (А.Малишко); **Над самим лиманом, на зеленій траві, між двома високими стінами молодого очерету, висіли** чорні неводи (І.Нечуй-Левицький) – ряди обставин-детермінантів ускладнюють речення сурядними еднальними та уточнювальними відношеннями між компонентами та їх безпосередньо чи опосередковано супідрядним зв'язком з головним компонентом.

Ряди з однорідними та пояснювально-уточнювальними членами речення беруть участь у вираженні первинної, основної предикації і ускладнюють просте речення через збільшення її обсягу. Синтаксична функція компонентів ряду впливає на ступінь ускладнення речення, наближаючи його або до простого, або до складного.

Ряди другорядних однорідних або пояснювально-уточнювальних членів речення з нереалізованими модальними-предикативними властивостями зумовлюють найменший ступінь ускладнення, тільки внутрішньорядними відношеннями, який наближає ускладнене речення до простих побудов. Координативний зв'язок у ньому поєднується з підрядним, не зачіпаючи предикативного, що не спричиняє істотних змін у структурі речення. Наприклад, ряди однорідних або пояснювально-уточнювальних означень, додатків, обставин, поєднаних координативним зв'язком, супідрядних спільному члену, ускладнюють речення еднальними або пояснювальними внутрішньорядними відношеннями: *І сама вона, хлоп'ячий ухил у вдачі маючи, була за дитинства йому вірною і невтомною помічницею* (В.Підмогильний); *На Колімі запахло чебрецем і рудо-м'ятою, і кропивою* (В.Стус); *Гукнула свіжо й весело на мулів..* (М.Рильський); *Він перекосився і вгруз так, шр зверху залишився тільки низенький, у дві цямрини, зрубець, густо полатаний мохом* (Г.Тютюнник); *У тих ночвах вигарено кілька поколінь, у тому числі й перших Явтушенят..* (В.Земляк); *В степу, на півдорозі до хутора Борзенкового, стало ясніти небо* (Гр.Тютюнник).

Головні члени (підмет, присудок) як безпосередні виразники первинної предикації, утворюючи сурядний ряд, ускладнюють речення більшою мірою, ніж другорядні, бо поєднання координативного зв'язку з предикативним якісно змінює структуру побудови, яка може трансформуватися у кілька окремих простих або у складне речення. Наприклад, пор.: *Були серед них дипломати, купці, сангвініки і холерики* (Л.Костенко) і *Були серед них дипломати.*

Були серед них купці. Були серед них сангвініки, і були серед них холерики; Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони лісу і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів (І.Франко) і *Вітер подув сильніше. Вітер подув теплом зі сторони лісу. І вітер зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів; А тоді почали побиватися над бідолашним гостем усі – і старий, і стара, і невістка, й навіть онук* (І.Багрянний) і *А тоді почали побиватися над бідолашним гостем усі. Усі – це і старий, і стара, і невістка, й навіть онук; В умовах шпигу у великій політиці привертають увагу "розборки" серед гравців "другої ліги", зокрема – колотнеча в таборі українських лівих..* ("Україна молода") і *В умовах шпигу у великій політиці привертають увагу "розборки" серед гравців "другої ліги", зокрема привертає увагу колотнеча в таборі українських лівих.*

Однорідність головних членів ряду або пояснювально-уточнювальні відношення між ними викликають таке ускладнення структури простого речення, яке наближає його до складного, бо розширення предикативної основи та збільшення обсягу первинної предикації призводить до встановлення такого ж видо-часового співвідношення, як у складному реченні. Крім того, ступінь ускладнення речення рядом присудків (основних носіїв предикативності) вищий, ніж рядом підметів. Наявність власних поширювачів при присудках у сурядному ряді, їх семантика та видо-часові форми, які виражають послідовність, наслідковність подій, наближають ці речення до складних: складносурядних, безсполучникових або складнопідрядних. Наприклад: *Сніжну скатерку розстелимо в саду ми, одкоркуєм золоте вино, – і під ніжні шелести і шуми пригадаєм, що було давно* (М.Рильський); *Семен подивився на колоски, а за ними побачив літо* (М.Стельмах); *Але та іскра тліла, не вгасала, а розгорілася багаттям ясним і освітила темную темноту* (Леся Українка); *А час ішов: то скапував з рибальського весла, то поскрипував у крилах вітряка, то відлітав у далечінь пташиним граєм* (М.Стельмах).

Деякі типи пояснювальних СК ускладнюють речення ще й додатково предикативністю, представленою напівпредикативним відношенням між прикладкою і означуваним словом, і можуть трансформуватися в окреме речення, бо внутрішньорядне відношення тотожності семантично і структурно наближає їх до предикативних сполучень [8, с. 337]. Наприклад: *І та компанія працювала з "сирим матеріалом" – тобто з конкурсантами, доводячи їхні пісні та імідж до "товарного вигляду"* ("Україна молода"); *Лиш люди, пани сотворіння, мучаться тоді, коли спочиває природа* (А.Содомора). Напівпредикативні відношення у пояснювальному СК, властиві частині речення, не виражають модальності та синтаксичного часу: з "сирим матеріалом" – тобто з конкурсантами; *люди, пани сотворіння*, однак можуть трансформуватися у предикативні, які є основою для утворення окремих речень: "Сирий матеріал" – це конкурсанти. Люди – це пани сотворіння, а пояснювальне у сурядному компоненті співвідносне з підрядною означальною частиною: *І та компанія працювала з "сирим матеріалом", яким є конкурсанти, доводячи їхні пісні та імідж до "товарного вигляду"*; *Лиш люди, які є панями сотворіння, мучаться тоді, коли спочиває природа.*

Сурядний компонент з паралельними різнорідними словоформами не лише синтаксично ускладнює просте речення внутрішньорядними відношеннями, а й поширює його через збільшення кількості синтаксичних позицій. Наприклад, єднальні внутрішньорядні відношення між супідрядними обставиною та додатком, підметом та обставиною: *Пани не знали, що з землею робити, як і кому її збути..* (Панас Мирний); *Залежно, хто йде й коли* (І.Вагрянний).

Приєднувальні сурядні компоненти із вторинним зв'язком містять непряму додаткову предикативність і синтаксично ускладнюють просте речення двома її різновидами: відображеною (прихованою) предикативністю і напівпредикативністю.

"Наявність додаткової предикативності відрізняє речення від семантично складного (поліпредикатного, поліпропозитивного), але синтаксично елементарного, і від речення складного як особливої граматичної структури. Додаткова предикативність несамостійна в реченні: вона обов'язково передбачає основну ("справжню") предикативність й існує на її ґрунті" [6, с. 20].

Приєднувальний СК з імпліцитними предикатом або субстантивом частково повторює, відображає зміст основної частини речення з експліцитними предикатом або субстантивом.

Підрядний зв'язок на рівні словоформ між другорядним членом у приєднуваній частині і предикатом основної та сурядний зв'язок на рівні конструкції створюють відображену предикативність, яка "ставить ускладнене речення на межу зі складним" [6, с. 27]. Речення, ускладнене приєднувальним СК з відображеною предикативністю, може трансформуватися у поліпредикативну побудову через повторення присудка. Наприклад, пор.: *Вже написав, і українською мовою* ("Літературна Україна") і *Вже написав, і написав українською мовою*; *Тим-то Зелений уже самим своїм існуванням був, хоч і з запізненням, по Філіпчуку і йому подібних* (І.Вільде) і *Тим-то Зелений уже самим своїм існуванням був, хоч і був з запізненням, по Філіпчуку і йому подібних*.

Натомість підрядність другорядного члена з атрибутивною семантикою у приєднуваній частині субстантивному члену в основній на рівні словоформ та сурядний зв'язок на рівні конструкції формують значення напівпредикативності. Речення, ускладнене приєднувальним СК з напівпредикативними відношеннями, меншою мірою підлягає перетворенню у складне. Наприклад, пор.: *Пасуться в лузі коні, та все білі, як у фракійського царя* (Л.Костенко) і *Пасуться в лузі коні, та все білі коні..*; *Він гендляр, але дуже приємний гендляр*; *Ніким не фінансована (окрім читачів, звісно, й випадкових спонсорів, та й то переважно з діаспори)...* ("Літературна Україна") і *окрім читачів, звісно, й випадкових спонсорів, та й то спонсорів переважно з діаспори*.

Приєднувальні СК з синкретичним другорядним членом, який може мати подвійну синтаксичну залежність, ускладнюють речення або відображену предикативністю, або напівпредикативними відношеннями. Наприклад: *... а це по хвилі з гуркотом розчинилися надвірні двері, й з них вилетів усе той же юнак, але з шаблею, занесеною для атаки*

(В.Земляк); *вилетів, але з шаблею* – ускладнення відображеною предикативністю; *той же юнак, але з шаблею* – ускладнення напівпредикативністю.

Парцельовані сурядні компоненти формально перебувають поза реченням, а парцеляція, на думку Л.О.Кадомцевої, може бути формою взаємодії з ускладненням: прямої – з граматичним, оберненої – із семантичним, тобто парцелят з граматичного боку ускладнює структуру речення, а з семантичного знімає напруження, створене однорідністю [2, с. 63].

Особливістю парцельованих СК є їх функціонування у двох нерозривно пов'язаних висловлюваннях, які, проте, є реалізацією однієї синтаксичної структури. Відтак, цей тип СК також є засобом синтаксичного ускладнення простого речення.

Парцельовані СК, побудовані за принципом паралелізму, ускладнюють речення внутрішньорядними відношеннями, збільшуючи обсяг первинної предикації, а побудовані за принципом вторинного зв'язку, – додатковою предикативністю: відображеною чи напівпредикативністю. Наприклад: *Вмерла надія. Але й знов ожива* (О.Гончар); *Але дружини не було. І взагалі нікого з роду* (І.Вагрянний) – ускладнення внутрішньорядними відношеннями, подібно до однорідних та пояснювальних СК; *Повертай, чоловіче, поки не пізно, назад. Але до кого, до чого?* (М.Стельмах); *Чоловіки є. Та все чужі* (В.Земляк) – ускладнення відображеною предикативністю та напівпредикативністю, подібно до приєднувальних СК.

Крім того, приєднувальні та парцельовані СК з власним фразовим наголосом, інтонаційно відокремлені від основної частини, формують разом з нею дворемне висловлювання і беруть участь у комунікативному ускладненні речення, бо "певний елемент думки виникає ніби під час її висловлювання, являючи собою доповнення до неї, ніби випадкове, але зумовлене свідомим прагненням мовця (автора) до розширення, уточнення того, що він сказав раніше" [7, с. 286].

Семантичне і граматичне ускладнення простих побудов зумовлене також взаємодією сурядних компонентів з іншими ускладнювальними засобами у межах одного речення. Це спричиняє "синкретизм відношень, що передбачає: а) функціонування компонентів з додатковою предикативністю у межах однорядності; б) однорядність усередині того чи іншого напівпредикативного звороту" [5, с. 8].

Внутрішньорядні відношення накладаються на відношення додаткової предикативності, якщо сурядні компоненти функціонують у межах іншого ускладнювального засобу. Наприклад: *А там, дивись, вона, кам'яна чи бронзова, з'явиться у Києві чи навіть у Львові ("Літературна Україна"); ... чому вона, маючи янгольський голос, не співає – ні йому вдома, ні богам у церкві* (М.Стельмах); *І довго так стояв малий Мирон, то скилякчись, то повертакчись над бродом, але лізти в воду все якось не смів* (І.Франко); *Й готичний розвітав трілижник, мов хрест, мов квіт, мов псалма і мов сон* (М.Бажан).

Водночас синкретизм простежується також при ускладненні речення різними типами СК. Наприклад, ускладнення внутрішньорядними відношеннями внаслідок взаємодії кількох однорідних СК або

однорідного та пояснювального СК: ... бо ж святий вечір має радувати **не тільки людину, а й худобину, і звіра у лісі, і бджолу у сковку, і рибу у воді** (М.Стельмах); **Лісник завжди служить трохи людям, трохи собі, а ще більше худобі: коням, коровам і навіть зайцям та косулям..** (М.Стельмах); ускладнення додатковою предикативністю та внутрішньорядними відношеннями внаслідок взаємодії приєднувального та однорідного СК, приєднувального та пояснювального СК або кількох пояснювальних: ... що ген, далеко-далеко, рухалися теж безкраєю черідкою, **але не на захід, а таки на схід** (І.Багряний); **А цей гречин вертається віки, та ще ж ізвідки – прямо з дна ріки!** – в двадцятий вік примагло до скіфів! – а от про нього ні чуток, ні міфів (Л.Костенко); **Сини писали, що служба проходить нормально, що діти, себто її, Вуточчині, внуки, котрих вона ніколи не бачила, ростуть** (Г.Тютюнник); подвійне ускладнення додатковою предикативністю через взаємодію кількох пояснювальних СК з напівпредикативними відношеннями: **Цієї хвилини – зустріти схід сонця, а отже й день Івана Купала**

– люди чекали з особливим нетерпінням (В.Скура-тівський).

Отже, аналізовані сурядні компоненти, які самостійно виражають пропозицію, внутрішньорядні відношення і додаткову предикативність, є засобом семантичного, синтаксичного та частково комунікативного ускладнення структури простого речення. Якщо способи семантичного ускладнення не виділяють СК з-поміж інших ускладнювальних засобів простого речення, то способи синтаксичного ускладнення є їх диференційною ознакою. Поєднання СК з іншими ускладнювальними компонентами або функціонування різних типів СК в одній конструкції створює синкретичні відношення як різновид семантико-синтаксичного ускладнення простого речення.

Результатом взаємодії СК і простого елементарного речення є поліпропозитивна, поліпредикатна, але монопредикативна побудова з імпліцитними компонентами, яка містить внутрішньорядні відношення або додаткову предикативність, пов'язану з основною.

Література

1. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : навчальний посібник / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. Ч. I. – 1996. – 240 с.
2. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
3. Кадомцева Л. О. Ускладнене речення у світлі сучасної синтаксичної теорії / Л. О. Кадомцева // Укр. мовозн-во. – К., 1989. – Вип.16. – С. 60–65.
4. Колосова Т. А. О сигналах неразвёрнутости некоторых имплицитных сложных предложений / Т. А. Колосова // Синтаксис предложения. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1983. – С. 3–11.
5. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. К. Мойсієнко. – К. : ДП Вид. дім "Персонал", 2009. – 208 с.
6. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложнённого предложения : учеб. пособие для филол. спец. вузов / А. Ф. Прияткина. – М. : Высш. шк., 1990. – 176 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.
8. Уханов Г. П. Пояснительная связь в её отношении к сочинению и подчинению / Г. П. Уханов // Исследования по славянской филологии : сб., посвящ. памяти акад. В.В.Виноградова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 336–342.

УДК 81-115' 367.52

ТИПОЛОГИЯ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ГЕРМАНСКИХ И СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ: СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Сергиенко Е. П.

У статті аналізуються і порівнюються типи простого речення в англійській, німецькій, російській і українській мовах: тип дієслівних та іменних двоскладних речень; називні, спонукальні, інфінітивні, означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові односкладні речення. Під час дослідження знайдено як відмінні, так і подібні характеристики структурних типів речення.

Ключові слова: односкладні і двоскладні речення, дієслівні та іменні речення; називні, спонукальні, інфінітивні, означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові речення.

В статье анализируются и сопоставляются типы простого предложения в английском, немецком, русском и украинском языках: тип глагольных и именных двусоставных предложений; назывные, побудительные, инфинитивные, определённо-личные, неопределённо-личные, обобщённо-личные, безличные односоставные предложения. Во время исследования найдены как отличия, так и сходства структурных типов предложения.

Ключевые слова: односоставные и двусоставные предложения, глагольные и именные предложения, назывные, побудительные, инфинитивные, определённо-личные, неопределённо-личные, обобщённо-личные, безличные предложения.

The article analyses and compares the types of the simple sentence in English, German, Russian and Ukrainian: verbal and nominal two-member sentences; nominative imperative, infinitival, definite-personal, indefinite-personal, generalized personal, impersonal one-member sentences. While investigating, both different and similar features of the structural types of the sentence have been revealed.

Key words: one-member and two-member sentences, verbal and nominal two-member sentences; nominative, infinitival, imperative, definite-personal, indefinite-personal, generalized personal, impersonal one-member sentences.

В истории типологических исследований типология предложения занимает после изучения морфологических типов едва ли не самое главное место. Наша задача заключается в том, чтобы проанализировать и сопоставить типы простых предложений, двусоставных и односоставных, в английском, немецком, русском и украинском языках.

Обязательными компонентами **двусоставных** предложений являются подлежащее и сказуемое. Эти типы предложений наиболее распространены как в английском, немецком, так и в русском, украинском языках. Сказуемое двусоставных предложений может быть выражено глаголом в личной форме, что представляет собой наиболее типичную форму сказуемого этих типов предло-

жений, или глаголом-связкой и предикативной частью; последняя может состоять из компонента, относящегося к одной из знаменательных частей речи, – существительного, прилагательного, местоимения, числительного и наречия [2, с. 189].

В зависимости от формы выражения сказуемого, двусоставные предложения делятся на два типа: тип глагольных предложений и тип именных предложений.

Тип **глагольных предложений** в данных языках характеризуется положением сказуемого в середине утвердительного предложения после подлежащего; ср.: *англ.* I told about my plan to the captain; *рус.* Я рассказал свой план капитану; *нем.* Ich erzählte den Plan dem Kapitän; *укр.* Я розповів план капітану.

Однако различие между английским, немецким, украинским и русским типами глагольных предложений заключается в том, что для английского двусоставного предложения типологическим признаком служит фиксированный порядок членов предложения, так же как и в немецком двусоставном предложении, где место сказуемого закреплено, и прежде всего его глагольной части, – как спрягаемого глагола, так и именной части сложной глагольной формы или составного глагольного сказуемого. Другие составные элементы сказуемого (отделяемая приставка, отрицание, именной член сказуемого) также фиксированы с точки зрения порядка слов, но в гораздо меньшей степени [1, с. 366]. В то время как в русском и в украинском языке порядок членов предложения нефиксированный, но с преобладанием порядка слов, приведённого выше. Поэтому русский и украинский язык допускают ряд позиционных вариантов, например: рус. я рассказал капитану свой план = свой план я рассказал капитану = капитану рассказал я свой план. – укр. Я розповів капітану свій план = свій план я розповів капітану = капітану я розповів свій план. Эти варианты допустимы в нейтральном стиле речи.

Согласно критерию наличие/отсутствие согласования, русский и украинский языки относятся к языкам с отчетливо выраженным согласованием по линии категории лица (ср.: рус. я работаю – ты работаешь – он работает – они работают; укр. Я працюю – ти працюєш – він працює – вони працюють) и по линии числа (ср.: рус. я работаю – мы работаем; укр. Я працюю – ми працюємо и т.д.).

Иная картина наблюдается в английском и немецком языках. В английском согласование по линии категории лица касается только 3-го лица единственного числа настоящего времени разряда Indefinite: I (you, we, they) work – he (she, it) works; 1-го и 3-го лица единственного числа настоящего времени разряда Continuous: I am working – he (she, it) is working; 3-го лица единственного числа настоящего времени разряда Perfect: I (we, you, they) have worked – he (she, it) has worked [2, с. 190].

Согласование по линии числа имеет место только в прошедшем времени разряда Continuous: I (he, she, it) – was working – we (you, they) were working.

Английский язык дает еще одно доказательство того, что формально-грамматическое согласование уступает место согласованию в плане семантики.

В немецком языке согласование по линии категории лица касается, как и в английском языке, третьего лица единственного числа настоящего времени: *er, sie, es arbeitet* (окончание *-t*), а также согласование первого лица единственного числа: *ich arbeite* (окончание *-e*); второго лица единственного числа: *du arbeitest* (окончание *-est*); первого, третьего лица множественного числа: *wir arbeiten, sie arbeiten* (окончание *-en*); второго лица множественного числа: *ihr arbeitet* (окончание *-t*) [1, с. 367].

В отличие от глагольных предложений, в которых сказуемое может быть выражено неограниченным числом глаголов, сказуемое предложений именного типа может быть выражено довольно ограниченным числом глаголов, так называемых

глаголов-связок. Из них наибольшее значение в формировании предложений и по своей распространенности в речи получил глагол *to be* англ. – *быть* рус. – *бути* укр. – *sein* нем. как имеющий очень обобщённое значение [2, с. 192].

Сказуемое **именных предложений** состоит из двух частей: глагола-связки, в котором выражены грамматические показатели – наклонение, время, лицо и число, и именной (предикативной) части, в которой заключено лексическое содержание. Последняя может быть выражена любой знаменательной частью речи или же словосочетанием.

Так как сказуемое именных предложений состоит из двух компонентов – глагола-связки и именной части, то критерий согласование/несогласование может касаться обоих компонентов или же может получить выражение только в одном из них, практически в глаголе-связке [5, с. 59]. Это дает нам основание для выделения двух подтипов: подтипа с согласованием в обоих компонентах сказуемого, подтипа с согласованием в одном компоненте сказуемого.

К первому подтипу относятся предложения со следующими структурами:

1) предложения с именной частью – существительным со структурой $S + P + X$, выражающие устойчивый признак подлежащего [2, с. 191]; ср.: рус. С.Я.Лемешев был выдающийся певец. Н.А.Обухова была выдающаяся певица; англ. Mr Gray is a famous singer. Mrs Green is a famous singer; укр. В.Іванов був вчителем. М.Іванова була вчителькою; нем. Herr Müller war Sänger. Frau Müller war Sängerin. Русские и украинские предложения этой структуры отличаются от английских и немецких согласованием в двух категориях – роде и числе, тогда как английские и немецкие предложения этой структуры имеют согласование только в категории числа; ср. рус. С.Я.Лемешев и Н.А.Обухова были выдающиеся певцы; англ. Mr Gray and Mrs Green were famous singers; нем. Herr Müller und Frau Müller waren Sänger; укр. В.Іванов та М.Іванова були вчителями;

2) предложения с именной частью – прилагательным со структурой $S + P + X^a$, выражающие постоянное качество подлежащего; ср.: рус. Погода несносная, дорога скверная, ямщик упрямый, лошади не везут – а виноват смотритель (А.С.Пушкин) [2, с. 193]; укр. Небо було голубе і безкрає. англ. The house is very large; нем. Der Winter ist sehr kalt.

Ко второму подтипу относятся предложения с согласованием в числе только глагола-связки с подлежащим:

1) предложения с именной частью – прилагательным со структурой $(S + P) + X^a$. Эти предложения характерны только для английского языка; ср.: англ. John is naughty. These chaps are naughty [2, с. 194];

2) предложения с именной частью – притяжательным местоимением со структурой $(S + P) + X^p$. Эти предложения типичны только для английского языка; ср.: англ. This bag is mine. These bags are mine. [7, с. 326];

3) предложения с именной частью – прилагательным. В качестве подлежащего используется местоимение *it* англ. и *es* нем. как постоянная

величина. Эти предложения имеют структуру (it/es + P) + X^a [2, с. 194] и выражают состояние погоды; ср.: *англ.* It is (was) cold (warm, hot), *нем.* Es ist kalt (warm); состояние окружающей обстановки; ср.: *англ.* It is (was) dark (noisy) *нем.* Es ist (war) dunkel; оценку состояния; ср.: *англ.* It is (was) difficult (easy, important); *нем.* Es ist (war) schwer (leicht). Предложениям этой структуры соответствуют русские односоставные предложения, относящиеся к другому типу [7, с. 327];

4) предложения с именной частью – количественным числительным. Структура этих предложений, чаще всего называющих возраст человека, – (S + P) + X^m; ср.: *англ.* The girl is twenty two; *нем.* Das Mädchen ist zwanzig. Этим предложениям соответствуют русские и украинские именные предложения со структурой S_{dat} + X^m + лет (года); ср.: *рус.* Нашему бригадиру тридцать пять лет; *укр.* Нашому бригадиру тридцять п'ять років [2, с. 194];

5) предложения с именной частью – наречием со структурой (S + P) + D. Особое значение в речи имеют предложения этой структуры, в которых именная часть выражена такими наречиями, как *away, in, out, down, up* и т.д.; ср.: *англ.* the lessons are over; *рус.* занятия кончились, *англ.* our time is up; *рус.* наше время вышло, *англ.* the sun is down; *рус.* солнце зашло (закатилось) и т.д. [7, с. 327] Всем предложениям этой структуры соответствуют русские двусоставные предложения со сказуемым, выраженным глаголом, как правило, в форме прошедшего времени [2, с. 194].

Общим для английского, немецкого, русского и украинского языков является наличие в них **односоставных предложений**, которые реализуются в этих языках по-разному [7, с. 329].

Односоставные предложения в английском и немецком языках употребляются реже, чем в русском и украинском. Общими типами для сопоставляемых языков являются следующие односоставные предложения.

1. **Назывные:** *англ.* A distant flash, a low rumble and large drops of rain spattered on the thatch above him. (J.Galsworthy) Oh, the ducks! Oh, the lambs! Oh, the sweets! Oh, the pets! (J.Mansfield); *рус.* Белая равнина, полная луна, свет небес высоких, и блестящий снег, и саней далеких одинокий бег. (А.Фет); *укр.* Степ донецький, край отецький, вітру посвист молодецький. Хмари – прапори, дим заводів, пилі зграї, і сніги, сніги безкраї, і копирі, котри (В.Сосюра) [3, с. 137]; *нем.* Stille! Achtung! Feuer!

2. **Побудительные:** *англ.* Live and learn (Поговорка); *рус.* Учитесь, учитесь и учитесь! (В.И.Ленин); *укр.* І мені в сім'ї великій, в сім'ї вольній новій не забудьте пом'янути не злим тихим словом (Т.Шевченко); *нем.* Gib mir das Buch! [7, с. 329].

3. **Инфинитивные:** *англ.* To be lonely and grow older and older, yearning for a soul to speak to! (Galsworthy); *рус.* Что делать? (Н.Чернышевский); *укр.* На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись (Л. Українка); *нем.* Sein oder nicht sein [7, с. 330].

Некоторые учёные к односоставным предложениям относят слова утверждения и отрицания (yes, no), а также фразы вежливости (Good-bye).

Наряду с общими типами односоставных предложений в рассматриваемых языках наблюдаются также некоторые расхождения в структуре этих предложений [5, с. 37]. Так, **определённо-личные** предложения характерны для русского и украинского языков. Данным предложениям присуще наличие сказуемого в определённо-личной форме, невыраженность подлежащего восполняется формой глагола, которая и указывает на носителя действия: *рус.* Сиджу за решёткой в темнице сырой (А.Пушкин); *укр.* Дивлюсь ранком – вже заволочене серпанком сіреньке небо (Л.Українка). Определённо-личные предложения могут иметь сказуемое, выраженное глаголом 1-го, 2-го и 3-го лица единственного и множественного числа настоящего и будущего времени, а также 2-го лица единственного и множественного числа повелительного наклонения: *рус.* Идите, выполняйте приказание. Спите (К.Симонов); Полно, успокойся... тебе почудилось (М.Горький); *укр.* Підете – і зірвете угоду в Бресті (О.Корнійчук) [3, с. 138].

Определённо-личные предложения придают сообщениям динамичность и лаконичность.

Неопределённо-личные предложения – односоставные бесподлежащные предложения, в которых по глагольному сказуемому нельзя определить носителя действия. Сказуемое в таких предложениях выражается глаголом 3-го лица множественного числа: *рус.* Любят летчиков у нас, конники в почете (А.Твардовский); *укр.* Усіх одірвали від Кармеля, укинули його у візок і повезли шляхом... і привезли Кармеля у велике місто в кайданах і зачинили у кам'яну темницю (М.Вовчок) [3, с. 138].

Неопределённо-личные предложения в английском языке отличаются от неопределённо-личных предложений в украинском и русском языках, так как в славянских языках подлежащее отсутствует, а в германском языке присутствует, и он всегда выражен неопределённым местоимением *one* или местоимениями: *we, you, they* [6, с. 67]. Ср.: *англ.* One never can be sure; *рус.* Никогда нельзя быть уверенным; *укр.* Ніколи не можна бути впевненим.

Данный тип предложения зачастую встречается в разговорной речи для акцентирования внимания на действии или объекте действия. Сравните в английском языке предложения с пассивной конструкцией: The sandwiches were made with bread and country butter; they could not have been surprised. The windows were all shut but the door was open, а также предложения с местоимением *they* в значении "неопределённая группа людей" (They say I am like my father) [3, с. 139].

В немецком языке для выражения неопределённо-личной и обобщённо-личной функции употребляется неопределённо-личное местоимение *man*, которое является подлежащим предложения [4, с. 148], то есть предложение – двусоставное, но переводится на украинский или русский язык как неопределённо-личное или обобщённо-личное: *нем.* Man muss das Leben eben nehmen, wie das Leben eben ist. – *рус.* Жизнь нужно воспринимать такой, какой она есть.

Обобщённо-личные предложения – односоставные предложения, в которых выраженное

глаголом действие может относиться к любому лицу, субъект действия мыслится как неопределённый. Данный тип предложения широко представлен в народных поговорках: *рус.* Из песни слов не выкинешь; Что посеешь, то и пожнешь; Что написано пером, не вырубишь топором; *укр.* Хліб-сіль їж, а правду ріж; Чистим зерном сійте поле – вродить хліб, як море [3, с. 139].

Иногда эти предложения могут иметь форму двусоставных предложений, в которых подлежащее выражает обобщённое лицо: *рус.* Вы входите в лес. Вас сразу охватывает прохлада. Вы медленно идёте по опушке (И.Тургенев); *укр.* Другим ми часто пророкуем, як знахарі, чуже толкуем (І.Котляревський) [3, с. 139].

В английском языке обобщенно-личные предложения в основном имеют форму двусоставных, в которых подлежащее выражено местоимениями *one, we, you*: Here one could wander unseen (Bronte); You learn more quickly under the guidance of experienced teachers (Maugham); Don't trouble until trouble troubles you. Don't run before a policeman [3, с. 139].

Безличные предложения в русском и украинском языках характеризуются отсутствием грамматического подлежащего, в то время как в английском и в немецком языках указанные предложения характеризуются наличием грамматического, формального подлежащего: *англ.* It was a bitter cold winter, with long, hard frosts and heavy gales. (Stevenson); *нем.* Es ist dunkel; *рус.* Уж сильно

завечерело (М.Горький); *укр.* Закипіло, зашуміло – тільки прапори цвітуть (П.Тячина) [3, с. 140].

Разновидностью безличных предложений в русском и украинском языках являются предложения, в которых сказуемое выражено краткой формой страдательного залога: *рус.* Про батарею Тушина было забыто (Л.Толстой); *укр.* За мое жито ще й мене бито (Пословица); Там гриміло коване копито, там котовця молодого вбито (А.Малишко) [3, с. 140]

Таким образом, безличные предложения английского и немецкого языков отличаются от подобных предложений русского и украинского языков тем, что безличность в английском языке выражена не отсутствием подлежащего, а семантическим опустошением последнего.

Итак, анализ синтаксических связей слов, средств их выражения, а также типов конструкций и предложений в английском, немецком, русском и украинском языках показывает, что данным языковым системам присущи как черты сходства, так и черты различия. Черты сходства, которые проявляются в рассматриваемых языках, соотносят их друг с другом и с другими языками и носят общезыковой характер. Черты различия объясняются дистантными связями английского, русского и украинского языков, а также зависимостью, которая существует: 1) между синтаксическими типами связей и структурой языка, 2) между средствами выражения синтаксических связей и структурой языка, 3) между типами конструкций предложений и структурой языка.

Литература

1. Адмони В. Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка / В. Г. Адмони. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1956. – 392 с.
2. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В. Д. Аракин. – М. : Просвещение, 1989. – 257 с.
3. Введение в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков / К. К. Швачко, П. В. Терентьев и др. – К. : Высшая школа, 1977. – 148 с.
4. Горохова И. М. Пособие по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков / И. М. Горохова, Н. А. Филиппова. – М. : Высшая школа, 1985. – 191 с.
5. Евдошенко А. П. Сопоставительный синтаксис разносистемных языков / А. П. Евдошенко. – Кишинев : Штинца, 1981. – 147 с.
6. Иртеньева Н. Ф. Структура предложения в английском языке / Н. Ф. Иртеньева и др. – М. : Высшая школа, 1969. – 160 с.
7. Корунец І. В. Порівняльна типологія англійської і української мов / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 464 с.

УДК 811.111'367.623'37

**СЕМАНТИКА ПРОТИЛЕЖНОСТІ У ЗМІСТОВІЙ СТРУКТУРІ
АНГЛІЙСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ
"ОСОБЛИВИЙ"**

Баланюк С.С.

У статті розглядається явище сумісності протилежних значень, властиве внутрішній структурі полісемічних прикметників узагальноної оцінки. Результати дослідження базуються на аналізі словникових даних і реалізації значення у текстах.

Ключові слова: протилежність, полісемія, дифузність, енантіосемія.

В статье рассматриваются семантические свойства английских прилагательных обобщенного значения в аспекте актуализации его противоположных сем. Исследование основывается на данных словарей и анализе реализации значения в текстах.

Ключевые слова: противоположность, полисемия, диффузия, энантиосемия.

The article deals with opposite meanings co-existence in the inner semantic structure of the English polysemous adjectives denoting generalized evaluation. The investigation is based on English explanatory dictionaries and contextual analysis data.

Key words: opposition, polysemy, fusion, enantiosemy.

Характерною тенденцією сучасної епохи розвитку мовознавства є неухильне зростання зацікавленості вивченням лексичної системи мови, пошуком факторів її організації в цілому й окремих змістових одиниць зокрема. Тому важливим у цьому аспекті є звернення до багатозначних слів, представниками яких виступають прикметники узагальноної оцінки "особливий" в англійській мові.

Сьогодні пропонуються деякі наукові розробки у напрямку дослідження семантики такої категорії слів (див. праці Н.Д.Арутюнової, Ж.І.Шукліної, О.Л.Бессонової, Н.Н.Кислиціної та ін.), однак ще досі не встановлено, яким чином зберігається цілісність їхньої змістової структури. Це й зумовлює актуальність дослідження, оскільки воно дасть змогу глибше зрозуміти синтагматичні та парадигматичні характеристики прикметників в асоціативному плані вираження і сприятиме розкриттю їхніх функціональних особливостей у сучасній англійській мові.

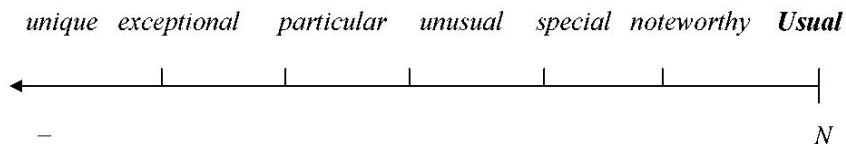
Метою нашої роботи є виявлення шляхів формування внутрішньосистемних парадигм для таких полісемічних слів, а також встановлення причин прояву сумісності протилежних сем у процесі реалізації узагальноного значення.

Під *парадигматикою* розуміють зазвичай "змістові зв'язки, котрі існують між явищами дійсності, скореговані мовою, існуючою та ній лексико-семантичною системою" [6, с. 7]. Основою для виділення різнотипних парадигм є спільність змісту лексико-семантичного варіанту (ЛСВ) слова, що,

за І.В.Арнольд, складає сутність звучання та значення, зберігаючи незмінним лексичне значення в межах властивої йому парадигми та системи синтаксичних зв'язків [1, с. 69]. При цьому розглядають такі типи парадигматичного зв'язку, як гіперо-гіпонімія, родо-видові співвідношення (підпорядкування), синонімія (відношення між семами, що стосуються одного денотата), антонімія (зв'язок значень на основі полярності понять) та ін. Послугуючись цими загальноприйнятими в сучасній лінгвістиці термінами, ми з'ясували, що прикметники узагальноного значення "особливий" відображають надзвичайну багатогранність характерних парадигматичних відношень, за якими формується їхня внутрішня структура. Це створює можливість класифікувати окрему лексико-семантичну групу (ЛСГ) в англійській мові. Так, щонайменше 24 слова, у тому числі лексеми *special, peculiar, unusual, unique, exceptional, particular, distinct, exceptional* та ін. (див. результати інвентаризації групи [2]), поєднані за парадигматичним зв'язком подібності оцінних сем "особливого". Як видно з попереднього аналізу, для досліджуваної групи полісемічних слів типовим є й відношення антонімії, протилежності значень.

Протилежність – це, як відомо, логіко-філософська категорія, що усвідомлюється мовцем за яким-небудь протиріччям і в мовній ситуації виявляється тоді, коли протиставляються певні ознаки, поляризуються певні твердження тощо. Таке явище

Зазначимо також, що, оскільки такий тип оцінки реалізується на основі умовного оцінкового стереотипу *usual* – *usual* для властивостей оцінюваних об'єктів (через різні стандарти якості), про що йшлося вище, то важливим є індивідуальне сприйняття мовцем *особливих* ознак предмета. Також вибір мовцем прикметника для опису *особливого* явища, предмета тощо відбувається за різними (суб'єктивними) параметрами сприйняття значення слова. Точніші дані можна отримати завдяки асоціативному тесту,

Запропоновані нами варіанти логіко-семантичного шкалювання значення дають можливість зробити висновок, що протиставлення для досліджуваних прикметників відіграє суттєву роль і виявляється через усвідомлення парадигм типу *special, unique* – *usual, inconspicuous*. Існування цих парадигм протиставлення притаманне і самій внутрішній структурі слова зі значенням "особливий". Аналіз свідчить, що протилежні семи можуть гармонійно співіснувати в одному слові досліджуваної ЛСГ одночасно, і, реалізуючись у мові, формувати явище енантіосемії.

У лінгвістиці ще не існує спільної думки щодо визначення цього явища. Одні науковці пояснюють його як форму антонімії, а інші відносять до омонімії. Ми вважаємо енантіосемію окремою семантичною категорією, яка має схожі характеристики з антонімією (логіко-семантичну протилежність) і з омонімією (спільність форми для різних значень).

Розглянемо для прикладу внутрішню структуру прикметника *peculiar*, а саме – його *семи characteristic*, яка фіксується у словниках у складі тлумачень *characteristic of only one person, group or thing; distinctive; belonging characteristically* тощо. Досить часто смислова відмінність між семами цього слова нечітка і стає зрозумілою лише із уточнювальних лексем, запропонованих у поясненні укладачами словників, чи за зразками словосполучень або речень. Так, словник *Webster's Revised, Random House Unabridged Dictionary* [8] виділяє дві окремі шпальти для цього значення, де подаються адвербіальні уточнення з різними лексемами: *belonging exclusively* та *belonging characteristically*. Отже, прикметник *peculiar*, який, на думку лексикографів, асоціюється насамперед зі смислом *unusual* (ця лексема часто подається першою у тлумаченні *peculiar*, за аналізом 8-ми тлумачних словників сучасної англійської мови), може репрезентувати й значення "характерний, притаманний" (*usual*). Тобто ознака *peculiar* "особлива – незвична" одночасно є "характерною-притаманною-звичною" для окремого явища, окремих людей, ситуації тощо: *an expression peculiar to Canadians*.

Таким чином ми спостерігаємо типовий вияв енантіосемії у семантичному потенціалі прикметника *peculiar*, коли простежується полярна співвіднесеність між семами у структурі одного слова за шкалою протиставлення "особливий" – "звичний".

який варто, на нашу думку, проводити кожні 10 років, адже зміни у суспільстві, а з ними й поняття *норми* й *особливого*, відбуваються досить швидко, відображаючись у мові й мовленні.

Веручи до уваги те, що лексеми досліджуваної ЛСГ не завжди обираються для вираження позитивної якості, необхідно врахувати й імовірність градаційної шкали зі знаком "мінус" для опису явищ із негативною асоціацією, наприклад, у сполученні з іменником *injustice*:

На наш погляд, такі два значення слова недоцільно розглядати в межах омонімії, оскільки у цьому випадку вони не мали б смислового зв'язку між собою, а лише спільну форму. Антонімія ж, яка базується на основному чиннику протилежності, має ближчий логіко-смисловий, а не формальний зв'язок з енантіосемією, однак вимагає морфологічних змін слова (наприклад, префікс *-un*) чи інші форми вираження протилежного смислу.

Подібна репрезентація значення слова, де очевидна енантіосемія, пропонується деякими тлумачними словниками сучасної англійської мови й для інших прикметників досліджуваної ЛСГ: *specific, special, distinct, unique*. Вони також містять у своїх дефініціях *semy characteristic (characteristically)*. Однак особливо значну роль у реалізації енантіосемії відіграє контекст. У текстовому оточенні прикметники, актуалізуючи такі узагальнені й дифузні значення, дещо конкретизуються через розгортання змісту, завдяки синонімам, різним уточнюючим смислам тощо:

And that was something else peculiar to the Moon – the slow-motion movement of this suspended mass. In this gravity, a pendulum took two-and-a-half times as long to complete its cycle as it would on Earth. This was something that never looked quite right, except to a man who had been born here [4, CA FM].

Очевидним є факт індивідуального асоціативного розуміння "особливого", адже важливу роль для такої категорії прикметників відіграє сприйняття різними категоріями людей змісту "особливого". Для одних – це ознака *типового* (позитивного чи негативного сприйняття), для інших – вона *виняткова* (також, можливо, негативна і позитивна). У таких випадках варто говорити про логіко-семантичну протилежність усередині одного і того самого слова, що характерно також для інших слів досліджуваної ЛСГ:

Someone was working a spell there even now, elegant magics that sent spirals of power smoking into the dim air. Lalo had known that flavour before, though he had not then recognized it – the unique atmosphere that surrounded Enas Yorl [4, AR FC].

У ході аналізу явища енантіосемії в семантичній структурі прикметників зі значенням "особливий" установлено, що вони реалізують свої значення у комбінованій формі прояву. Це може бути як інгерентна енантіосемія – типологічний різновид,

що реалізується в поєднанні різних значень у слові, які знаходять відображення у словниках, так і адгерентна – не відображена в словниках, яка демонструє зміну конотації і здебільшого супроводжується іронією (більше про це див. [5]). Прикладом типової адгерентної енантіосемії може бути наступний фрагмент з тексту:

"I've no interest – well, no professional interest – in Mister Radley's peculiar beliefs. Whether they're true or not doesn't affect the fact that he's a very smart accountant, earning a good salary back in N.Z. Though not one's good enough to pay for a month on the Moon" [4, CA FM].

Очевидно, що прикметник *peculiar*, актуалізуючи інтенсивність значення в цій мовній ситуації, використовується героєм твору для негативної оцінки в момент емоційного висловлювання. Тому, безперечно, варто вважати такий тип енантіосемії також і емоційно-оцінним. Він ґрунтується, за В.Л.Іващенко, на поляризації емоційно-оцінних сем, відображаючи одночасно два протилежних почуття. Таким чином, герой сюжету виражає, з одного боку, визнання особливих поглядів людини і, з іншого, демонструє саркастичне до них ставлення, відображаючи суміш негативних почуттів за допомогою прикметника, який має у словниках насамперед позитивне значення "винятковий, ексклюзивний".

Отже, емоційний фактор загалом є одним із чинників, які сприяють появі енантіосемії в англійській мові. Серед інших причин, властивих для прикметників узагальненої оцінки *особливий*, назвемо розвиток полісемії в напрямку гіперболізації значення, яка часто переходить в іронію. Також впливає і характерна для них значною мірою дифузність значення. У цьому аспекті важливо наголосити і на контекстуальній нестійкості поняття *особливий*, його надзвичайній узагальненості. Наприклад, вислів *special flight* – "особливий рейс" – функціонує як вираження поняття "додатковий рейс", але можлива реалізація його і в значенні "рейс", "особливий за певними обставинами чи за певною категорією людей на борту", і як "надзвичайний за певними позитивними якостями" тощо. До того ж імовірна актуалізація всіх трьох варіантів значення одночасно.

Можливі й інші чинники формування енантіосемії, притаманної прикметникам зі значенням "особливий", наприклад, соціокультурного характеру, однак безперечним є той факт, що їхня семантика слугує продукуючим дериваційним потенціалом для розвитку багатогранної полісемії в різноманітності виявів, які вимагають детального аналізу в перспективі.

Література

1. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика её исследования / И. В. Арнольд // Ученые записки Ленингр. ГПИ им. А. И. Герцена. – Ленинград, 1966. – Т. 295. – С. 31–92.
2. Баланюк С. С. Прикметники зі значенням "особливий" в англійській мові: парадигматика, синтагматика, епідигматика : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Баланюк С. С. – Чернівці, 2009. – 217 с.
3. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти / О. Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
4. Библиотека современной англоязычной литературы [Электронный ресурс] : Вид-во : Master Media, 2003. – 1 електрон. диск (CD – ROM) : 12 см. – Систем. вимоги : Pentium; 32 MB RAM; Windows-98, 2000 XP; MS Word 97-2000: а) *Clarke Arthur. A Fall of Moondust* – [CA FM]; б) *Asprin Robert. The Face of Chaos* – [AR FC]; в) *King Stephen. Desperation* – [KS D].
5. Іващенко В. Л. Термінологічна репрезентація типологічних різновидів енантіосемії в когнітопросторі лінгвістики / В. Л. Іващенко // Вісник нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2010. – № 675. – С. 98–105.
6. Степанова Г. В. Введение в семасиологию русского языка / Г. В. Степанова, А. Н. Шрамм. – Калининград : КГУ, 1980. – 72 с.
7. Словарь лингвистических терминов [Электронный ресурс] / под ред. Д. Э. Розенталя и др. – Режим доступу: <http://www.gumer.info/Linguist/Index.php>. – Назва з екрану.
8. Random House Unabridged Dictionary [Электронный ресурс]. – Random House, 2006. – Режим доступу: <http://www.dictionary.com>. – Назва з екрану.

УДК 81'23

REFERENTIAL LANGUAGE FUNCTION IN TRANSACTIONS

Thina Z.

Статтю присвячено обґрунтуванню гіпотези, що позамовний контекст може не лише суттєво позначатися на типології комунікативних одиниць (транзакцій), вжитих учасниками в певній ситуації, а й по-іншому висвітлювати мету й ідею спілкування.

Ключові слова: референційна функція, транзакція, еґо-стан.

Статья посвящена обоснованию гипотезы, что внеязыковой контекст может не только существенно влиять на типологию коммуникативных единиц, использованных участниками в определенной ситуации, но позволяет иначе интерпретировать цель и идею общения.

Ключевые слова: референтивная функция, транзакция, эґо-состояние.

The article is dedicated to corroborating the hypothesis that the extralingual context not only changes the type of participants' transactions, but also influences the overall message and purpose of communication.

Key words: referential function, transaction, ego-state.

The purpose of the article is substantiating the hypothesis that extralingual communicative context has a latent capacity of altering the type of transactions between participants and thus the overall message of communication. The purpose is connected with the following tasks: 1) to define referential language function and communicative transaction; 2) to reveal the idea of transactional method; 3) to show the influence of context on different types of transactions by comparing the initial transaction message with its possible variants in reinterpreted and modified transactions. The object of the article is transaction as a unit of communication. The subject is transaction message under the influence of different contexts. The material is represented by text fragments taken from N.Gaiman's story "How to talk to girls at parties".

Referential language function emphasises that communication always deals with something contextual. The context is a communicative situation setting that includes time and place of communication and participants [1, p. 66, 68]. *Transaction* is a term used by E. Berne to refer to a communication unit including a stimulus-remark (transactional stimulus) and a response-remark (transactional response) [2, p. 86-87]. The pair "What's your name? (stimulus) - Triolet (response)" [N.Gaiman] is a transaction.

Transactional method consists in defining *ego-states* - internal roles of *the adult*, *the parent*, and *the child* played in three types of transactions (complementary,

crossed, and covert; see below) with others and in inner conversations [2, p. 29-36].

The adult is a rational person talking reasonably and assertively without trying to control his partner as in "What's your name? - Jane Doe". A rational, logical answer consisting in self-introduction completes the question actually targeted at it.

The parent may be either kind and concerned or controlling and demanding. *The child* is either free (vulnerable, curious, exploring, playing games) or adaptive (either changing himself to fit in a situation or rebelling against it), e.g.:

1. "Come on," said Vic. "It'll be great." - "No, it won't." <.> "It'll be brilliant," said Vic, for the hundredth time. "Girls! Girls! Girls!" He grinned with white teeth. <.> "It'll be the same as it always is," I said. "After an hour you'll be off somewhere snogging the prettiest girl at the party, and I'll be in the kitchen listening to somebody's mum going on about politics or poetry or something." - "You just have to talk to them," he said (Gaiman, HTGP, p. 255-256). - Vic plays the role of a controlling parent who wants his interlocutor to do as he says (repeats "It'll be brilliant" one hundred times) and thereto teaches him how he should behave (you just have to talk to them) to see that it is he, Vic, who is right about having really great time at parties. The addressee is the child who revolts against the party as he has had bad experience, and even Vic's repetition does not help.

Transactions between ego-states may be *complementary, crossed, and covert* [2, p. 91-97]. Complementary transactions occur when a harmonious response is given to a stimulus, and communication is friendly, efficient, and purposeful. Complementary transactions often happen when interlocutors are in the same ego-state (e.g., adult-adult version of example 2). If participants are in different states in a situation where the same states are presumed, crossed transactions are observed (e.g., adult-child or child-parent versions of example 2). *Covert* transactions concern a lie or some indirect meaning (see the commentary on example 2).

2. "What's your name?" I asked.

"Triolet," she said. <.> "It's a verse form<...> like me."

"You're a poem?"

"If you want. I am a poem, or I am a pattern, or a race of people whose world was swallowed by the sea."

"Isn't it hard to be three things at the same time?"

"You are Enn," she said. "And you are a male. And you are a biped. Is it hard to be three things at the same time?" (Gaiman, HIGP, p. 265).

Transactions' treatment of the upper dialogue fully relies on the context which is the very foundation of internal logic in the entire communicative situation. The general setting of the situation at issue is a party where a youngster (Enn) is trying to beguile a parents-free evening with female company (Triolet), but does not know he has dropped in at a wrong place, and the party is not the one he has expected it to be. Hence, the party place, if considered at different spectrum ends, is a locus of communication perspectives based on fantastic and worldly premises. If the premise is fantastic (which it actually is according to the author's idea), then the set of transactions shapes into a complementary (adult-adult) paragon, if it concerns daily affairs and is worldly (which it is to the naked eye) – into an erratic model including several transaction types.

The fantastic premise, as soon as presumed, must be based on some background information not explicit from the dialogue itself, viz. that Triolet is not a girl, but an alien life form, an element of a versified universe code the verbal signs of which are impeccable, crystal-clear truth, and Enn, *inter ana*, takes them seriously. From this angle out Triolet and Enn may plausibly be engaged in a "Socratic dispute" (nonetheless any party may for a first approximation seem utterly irrelevant for such a sort of dialogical interaction) and be both treated as adults who do not control the opinion of the partner, but try to see and clarify the underlying logic of each other's remarks. In this dispute Triolet syllogistically explains that they (she and her interlocutor) are just language forms (Triolet, Enn) filled with whatever meaning they may agree on. Enn in his turn is not puzzled by what she says, but tries to make certain if it is rational to render three meanings by one word-form (*Isn't it hard to be three things at the same time?*). Triolet proves her thought by demonstrating that Enn's name may also be a form rendering three meanings (*you are Enn, a male, a biped*).

The adult-adult complementary interpretation of participants' transactions in the upper fragment, though being referentially non-average, reflects the author's

message (aliens are among us) and has been therefore represented in the first place.

The other version roots in everyday context that preconditions diametrically different behaviour schemes (making fun, friends, etc.) preferred and adopted by youngsters at parties. Treated from this perspective, every transaction is a game of covert meanings with an obvious shade of coquetry on Triolet's part.

The stimulus remark in the first pair (*What's your name? - Triolet. It is a verse form, like me*) is usually meant for transmission from one adult (Enn) to the other one (Triolet) just to break the ice, but the latter starts playing a bizarre game in her response-remark (thus becoming the child) and tries to fix Enn's attention on her personality by means of inventing an unusual ear-catching name. The described transaction is crossed (adult-child) and covert simultaneously.

The next transaction (*It [triolet] is a verse form, like me. - You're a poem?*) is still crossed (child-adult), for the adult seems not to get the rules of that game the child has started (hence his question, asked to make sure whether Triolet really identifies herself with a poem). In the third transaction (*You're a poem? - If you want. I am a poem, or I a pattern, or a race of people whose world was swallowed by the sea*) the child (Triolet) adds some more enigmatic and alluring details that cannot (as it may look like) fail to intrigue the partner and make him join the game.

The fourth transaction may be interpreted in two ways: 1) either the adult joins the game, but misunderstands the rules and begins to decode his partner's remarks literally, as children usually do: if you are a poem, a pattern, and a race, then you are three things at a time, which is complicated (a curious child), 2) or the adult eventually understands what is going on, but starts his own vindictive game – becomes fastidiously sardonic (a rebellious child disrespecting the game of the partner). Both variants are therefore complementary transactions (child-child), but with different covert meanings.

The fifth pair (*Isn't it hard to be three things at the same time? - You are Enn. And you are a male. And you are a biped. Is it hard to be three things at the same time?*) may, accordingly, prolong either the first variant of the previous transaction or the second one. If it continues the first variant, then Triolet (tired of her child's dullness) takes the role of a concerned parent and begins enlightening activity by visual teaching methods: look at you, for you are also three things at a time – Enn, a male, a biped. If the second variant is preferred, then Triolet gets insulted and starts criticising her child for cruel games. Both interpretations represent crossed transactions between the child and the parent, yet over again with different covert meanings.

If the worldly premise is taken for the starting point and covert transactions are paraphrased to unveil the message, the dialogue may look as follows:

What's your name? – Jane Doe. I'm so very exceptional... – Are you? – I can do anything you want. – I bet you'll hardly cope. – Why not, we're a perfect match. (You are no better than others to show off like that.)

The author sees the way of realising the ideas expressed in this article in being used for practical

application in students' activity at seminars in Communicative Linguistics (the theme - "Personality as a communicative agent") and Theoretical Grammar (the theme - "Suprasentential unity"), for establishing parallels between adjacency pairs and transactions in

conversational analysis and for non-linear psycholinguistic studies of language personality accounting for differences in contextual premises and variations of personality's polyphony in different settings.

Literature

1. Jakobson R. Linguistics and Poetics / Roman Jakobson // Language in literature / edited by : S. Rudy, K. Pomorska]. - Cambridge : Belknap Press, 1987, 1990. - P. 62-95.
2. Berne E. Transactional analysis in psychotherapy / Eric Berne. - London : Souvenir Press, 2001. - 270 p.

Illustration

Gaiman, HITGP: Gaiman N. How to talk to girls at parties / Neil Gaiman // Fragile things: short fictions and wonders. - HarperCollins, 2009. - P. 255-269.

УДК 811.112.2' 367.7

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ПРАВА

Лепухова Н.І.

У статті розглядаються питання утворення та функціонування німецьких юридичних термінів. Різні способи утворення лексичних термінологічних одиниць автор ілюструє відповідними прикладами та звертає увагу на синонімію та антонімію, що мають місце у сучасній німецькій юридичній термінології.

Ключові слова: мова права, юридична термінологія, термін, продуктивні афікси при утворенні термінів, терміни-складні слова, терміни-синоніми, терміни-антоніми.

В статье рассматривается вопрос об образовании и функционировании немецких юридических терминов. Разные способы образования лексических терминологических единиц автор иллюстрирует соответствующими примерами и обращает внимание на синонимию и антонимию, которые используются в современной немецкой юридической терминологии.

Ключевые слова: язык права, юридическая терминология, термин, продуктивные аффиксы при образовании терминов, термины – сложные слова, термины-синонимы, термины-антонимы.

This article deals with the problem of forming and functioning of German law terms. The author illustrates different ways of forming new lexical terminological units and pays attention to synonyms and antonyms which are used in German law terminology.

Key words: law language, law terminology, term, productive term formation affixes, compound word terms, synonymic terms, antonymic terms.

Мова права – це професійна мова юриспруденції та користувачів галузі права, вона є предметом дослідження юрлінгвістики. Мова права, як раніше, так і сьогодні, привертає увагу багатьох учених. Лінгвістичним дослідженням німецької мови права займаються такі вчені: Е.Г.Гайль, К.Е.Хайнц, Д.Гунст, А.Подлех, Х.Рупп, Е.Оксар, И.Радтке, С.Гроссе, В.Райбле та Г.Штікель, У.Нойманн, Т.Рельке, Х.-Р.Флук, Д.Буссе, К.Шмідт-Кеніг.

Лінгвістичні дослідження мови права стосуються зазвичай питань термінології. У лінгвістичній літературі було здійснено спробу класифікувати юридичні терміни. Так, наприклад, у своїй книзі "Проблематика перекладу юридичної термінології" відома дослідниця мови права Крістіна Шмідт-Кеніг наводить класифікацію Лампе (1970) і класифікацію Корну (2000). Класифікації цих учених мають своїм підґрунтям одні й ті самі критерії. Автори поділяють усі терміни на ті, які належать до загальнолітературної мови, і ті, які належать тільки до мови права, при цьому останні могли виникнути як у загальнолітературній мові, так і в мові права. Виділяють також терміни з подвійною приналежністю, що спричиняють виникнення полісемії та викликають труднощі

під час перекладу таких термінів, оскільки ігнорування тонкощів перекладу неоднозначних термінів, багато з яких конкретизують своє значення лише в контексті, може призвести до викривлення змісту оригіналу [4, с. 8].

Безумовно, загальна німецька мова становить лексичну та граматичну базу для існування та функціонування мови права, в якій поєднуються такі феномени, як мовна професійна орієнтованість та загальна ясність (наприклад, у мові законодавства та офіційного листування). Будь-яке слово загального словникового запасу мови може виступати як юридичний термін, наприклад: "die Leistung" – 1. досягнення, успіх, виконана робота, результат (роботи); 2. юр. виконання дії, що складає зміст обставини. Таким чином, слово не змінює своє звучання чи написання, а набуває нового значення [3, с. 56].

Характерними особливостями мови права є вживання довгих речень, персоніфікація неживих предметів та обставин, використання номінативних описів замість простих дієслів, складний для сприйняття тип висловлювання, що виражається у використанні явищ деривації (тобто утворення

нових слів шляхом додавання афіксів до основи (слів) та вживанні багатьох пов'язаних між собою іменників, означень у родовому відмінку, шаблонів та архаїзмів [5, с. 32].

Більшість німецьких юридичних термінів, за твердженням багатьох лінгвістів, утворені від іменників та прикметників. Крім того, широко використовуються інтернаціоналізми грецького та латинського походження, що були запозичені німецькою мовою із англійської та французької мови.

У юридичній термінології німецької мови поширеними є терміни - складні слова з трьох та більше компонентів. Це зумовлено необхідністю вираження в межах однієї лексичної одиниці відразу декількох суттєвих ознак певного спеціального поняття (*der Arbeitgeberanteil* - страховий вклад підприємця, *die Gesetzgebungsarbeit* - законодавча робота, *der Gesetzgebungsnotstand* - надзвичайний порядок прийняття законів, *das Urheberpersönlichkeitsrecht* - особисте право автора, *der Ereignisortbefundsbericht* - протокол огляду місця грімі).

Найбільш продуктивними при утворенні німецьких юридичних термінів є префікси: un-, ur-: *die Unänderlichkeit* - незмінність, стабільність; *die Unabänderlichkeit der gerichtlichen Entscheidung* - стабільність судового рішення, *das Urheberrechtsgesetz* - закон про авторське право, серед дієслівних префіксів - miss-: *der Missbrauch* - зловживання; неправомірне використання (напр. влади), *der Mißtrauensantrag* - пропозиція про винесення вотума недовіри (владі) zer-: *die Zerstörung* - руйнування; порушення; знищення; *die Zerstörung verschulden* - бути винним у руйнуванні або псуванні, er-, ver-: *der Verdacht* - підозра, be-: *die Berufung* - апеляція, *der Beschluss* - рішення, *die Beschwerde* - скарга, ent-: *die Entbindung* - звільнення (від обов'язку, з-під присяги) [2].

Із напівпрефіксів, що часто використовуються в іменниковому юридичному термінотворенні, можна виокремити такі: selbst-: *die Selbstablehnung* - самовідвід, außen-: *die Außendetemination* - зовнішня детермінація (поведінки людини), gegen-: *die Gegenanklage* - зустрічне звинувачення, haupt-: *das Hauptverfahren* - судовий процес, gesamt-: *der Gesamttakt* - загальна дія (при багатосторонній угоді), neben-: *die Nebenabrede* - додаткова угода; угода між третіми особами, voll-: *der Vollzug* - виконання та інші.

Терміни, побудовані за суфіксальним типом, утворюються за допомогою таких суфіксів: - ung, -er, -e: *die Abstimmung* - голосування, узгодження, *der Arbeitgeber* - роботодавець, *der Auftragnehmer* - підрядчик, *die Anfrage* - запит, *der Abgeordnete* - делегат.

Для утворення юридичних термінів використовуються також напівсуфікси, такі як: -macht (*die Eigenmacht* - самоуправство), -recht (*das Befugnisrecht* - право помилування, *das Beschwerderecht* - право оскарження, *das Eigentumsrecht* - право власності), -stück (*das Grundstück* - земельна ділянка) [Там само].

Поряд з іменниками, прикметники також відіграють велику роль у процесі термінотворення мови права, оскільки вони є необхідними елементами термінів, що складаються з декількох компонентів.

Продуктивними суфіксами прикметників є: -ig: *bedürftig*; -lich: *beweglich*.

Продуктивним напівсуфіксом прикметників є напівсуфікс -fähig, який надає прикметникам значення здатності до дії, придатності до чого-н., можливості здійснити дію над чим-н.: *deliktsfähig* - деліктоздатний; *erbfähig* - здатний наслідувати; *geschäftsfähig* - дієздатний; *beschlussfähig* - правомірний, той, що має кворум, *kautionsfähig* - той, хто має право виступати поручителем; той, хто може внести заставу [2].

Прикметники, які за продуктивністю в німецькій мові права посідають друге після іменників місце, можуть виступати як складовою частиною композити (наприклад: *privatrechtliche Verhältnisse* - приватно-правові відносини), так і бути частиною аббревіатури (наприклад: *das BGB* - *das Bürgerliche Gesetzbuch* - Цивільний кодекс).

Практика перекладу сучасних юридичних текстів дозволяє зробити висновок про те, що у сучасній німецькій юридичній термінології існує досить велика кількість термінів-синонімів. Наприклад: *Delikt, Rechtsbruch, Rechtsverletzung, Rechtsbeugung* - правопорушення; *Täter, Verbrecher* - злочинець; *vernehmen, verhören* - допитувати; *Strafgesetzbuch, Strafordnung* - кодекс; *Projekt, Entwurf* - проєкт, *Advokat, Rechtsanwalt, Verteidiger* - адвокат тощо. Часто внаслідок користування загальними німецько-українськими та українсько-німецькими словниками при перекладі німецьких юридичних текстів виникає проблема "помилкової синонімії" німецьких юридичних термінів. Так, багато словників виносять на один синонімічний рівень слова *Verbrechen* і *Vergehen*, перекладаючи їх як "злочин", проте *Vergehen* - це незначне правопорушення, проступок, незначний злочин. Так само і терміни кримінального права *Mord, Totung, Totschlag* багато словників трактують як абсолютні синоніми, перекладаючи їх як "вбивство". Проте німецько-російський юридичний словник професора Герхарда Кеблера уточнює: *Mord* - умисне вбивство за обтяжуючих обставин, *Totung* - вбивство з необережності, *Totschlag* - вбивство без обтяжуючих обставин [1, с. 216, 384, 386].

Виникнення синонімів у юридичній німецькій термінології зумовлено також успішним співіснуванням німецьких та латинських термінів, які проникли в мову права в XIV-XV ст. із Римського права. Наприклад: *Legislative* - *Gesetzgebende Gewalt* - законодавча влада, *Exekutive* - *vollziehende Gewalt* - виконавча влада, *Judikative* - *rechtsprechende Gewalt* - судова влада, *Legislatur* - *Gesetzgebung* - законодавство, *Advokat* - *Rechtsanwalt* - адвокат, *Jurisprudenz* - *Rechtswissenschaft* - криспуденція.

У сучасній німецькій юридичній термінології існує багато прикладів термінів із протилежним значенням (антонімів), які утворилися за допомогою афіксів: *national* - *international*, *vorschriftsgemäß* - *vorschriftswidrig*, *mangelfrei* - *mangelfertig*,

gesetzmäßig - *gesetzlos*, *gesetzgemäß* - *gesetzwidrig* - у ролі антонімічних виступають афікси; *beweisbar* - *unbeweisbar*, *volljährig* - *minderjährig*, *umstritten* - *unbestritten* - антонімічними є основи прикметників.

Таким чином, розглянувши питання про особливості утворення та функціонування лексичних одиниць у німецькій мові права, ми можемо зробити такі висновки:

1. Дослідженнями в галузі німецької юридичної термінології займаються багато учених та дослідників.

2. Більшість німецьких юридичних термінів утворені від іменників та прикметників, широко

використовуються інтернаціоналізми грецького та латинського походження, поширеними є також терміни - складні слова з трьох та більше компонентів.

3. Найбільш продуктивними при утворенні німецьких юридичних термінів є префікси (un-, ur-, miss-, zer-, er-, ver-, be-, ent-), напівпрефікси (selbst-, außen-, gegen-, haupt-, gesamt-, neben-, voll-) та суфікси (-ung, -er, -e, -ig, -lich) і напівсуфікси (-macht, -recht, -stück, -fähig).

4. У сучасній німецькій юридичній термінології існує досить велика кількість термінів-синонімів, що ускладнюють переклад юридичних текстів, мають місце також і терміни-антоніми, утворені, як правило, афіксальним способом.

Література

1. Герхард Кеблер. Популярный немецко-русский и русско-немецкий юридический словарь / Кеблер Герхард. - М. : Руссо, 2004. - 416 с.
2. Система електронних словників ABBYY Lingvo x 3 - Copyright © 2009-2011 ООО "Софт Планет".
3. Drozd I., Seibicke W. Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache: Bestandsaufnahme - Theorie - Geschichte. - Wiesbaden : Oscar Brandstetter Verlag, 1973. - 248 s.
4. Schmidt-König Christine. Die Problematik der Übersetzung juristischer Terminologie. Eine systematische Darstellung am Beispiel der deutschen und französischen Rechtssprache. - Münster : Lit. Verlag, 2005. - 76 s.
5. Wagner Hildegard. Die deutsche Verwaltungssprache der Gegenwart. 3. Auflage. - Düsseldorf, 1981. - 264 s.

УДК 81' (374.3:371:373.7)=112.2

НІМЕЦЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОЛЬОРОНАЗВОЮ *BLAU*: ІДЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Кулик Н. Д.

У статті аналізується розробка німецьких фразеологізмів з кольороназвою blau в ідеографічному словнику. Запропоновано рекомендації щодо репрезентації досліджуваних фразеологізмів в ідеографічному словнику.

Ключові слова: фразеологізм, кольороназва, ідеографічний словник, тематична група.

В статье анализируется разработка немецких фразеологизмов с цветобозначением blau в идеографическом словаре. Предложены рекомендации относительно репрезентации исследуемых фразеологизмов в идеографическом словаре.

Ключевые слова: фразеологизм, цветобозначение, идеографический словарь, тематическая группа.

The article focuses on the interpretation of the German phraseological units with the color component blau in the ideographic dictionary. The recommendations for the representation of the phraseologisms under research in the ideographic dictionary have been formulated.

Key words: phraseologism, color component, ideographic dictionary, thematic group.

Постановка загальної проблеми. Фразеологія базується на багатому історичному досвіді народу, вбирає в себе уявлення, пов'язані з трудовою діяльністю і культурою людей. Завдяки компресії суспільного досвіду у фразеологічних одиницях (далі – ФО) найбільш яскраво проявляється національно-культурна специфіка мови, її зв'язок з матеріальним життям і духовними цінностями народу, його історією та звичаями [1, с. 116; 2, с. 142; 3, с. 161]. Фразеологізми відображають національно-культурну специфіку мови всім словокомплексом або окремими маркованими складниками [4, с. 282]. До етимологічно маркованих у складі фразеологізмів належить кольоропозначувальний компонент [5, с. 156; 6, с. 166]. Продуктивною у складі фразеологічних одиниць сучасної німецької мови є кольоро-назва *blau* 'блакитний/синій' [7, с. 2-3].

Кольори посідають виняткове місце в символіці. Феномен кольору є ознакою матеріальних предметів, хоча сам колір не належить до матеріального світу. Колір – це властивість світла, що, відбиваючись і поглинаючись, розпадається на хвилі різної довжини, які в межах видимого діапазону сприймаються людським оком як різні кольори.

Розуміння кольору і пов'язані з ним асоціації ґрунтуються на віковичних традиціях певного етносу [8, с. 101; 9, с. 277]. Вивчення символіки кольору допомагає виявити специфічні риси кольорів, що притаманні німецькій лінгвокультурній традиції. У

діахронічному аспекті досліджувалися розвиток системи кольоро- і світлопозначень у німецькій мові [10]; лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові [11]; позначення синього, жовтого кольорів у середньовісній-німецькій мові [12; 13]; колір як матерія, знак і проєкція у середньовіччі [14].

Словник – пам'ятка мови та думки народу – є важливим соціальним явищем, пов'язаним із розвитком міжнародних зв'язків та еволюцією суспільства [15, с. 5]. Тлумачення семантики фразеологічних одиниць та принцип упорядкування фразеологізмів визнаються складною проблемою у лексикографії [16, с. 20]. Вичерпна передача аспектів значення німецьких фразеологізмів із кольороназвою сприятиме оволодінню "мовною картиною світу саме цієї національної мови як системою бачення її світу" [17, с. 41].

Сучасні дослідження у німецькій фразеографії звертаються до ономаціологічного принципу подачі мовних одиниць [SdR, с. 263], завдяки якому послідовніше кодифікуються аспекти семантики ФО [18, с. 15], що відповідає потребам відродження та оновлення національного духовного багатства народів [19, с. 328]. Проте розробка німецьких фразеологізмів із кольороназвою *blau* в ідеографічному словнику висвітлена недостатньо.

Таким чином, **актуальність** розвідки зумовлена спрямованістю наукових праць у галузі фразеології

на поглиблене вивчення семантики фразеологізмів із кольороназвою *blau* та на визначення оптимального принципу розміщення досліджуваних мовних одиниць у словнику.

Метою роботи є аналіз розробки німецьких фразеологізмів із кольороназвою *blau* в ідеографічному словнику. Зазначена мета передбачає вирішення таких **завдань**: сформувати корпус досліджуваних мовних одиниць німецької мови; інвентаризувати німецькі фразеологізми із кольороназвою *blau* за належністю до функціональних стилів; пояснити співвіднесеність між граматичною класифікацією виокремлених фразеологізмів та їх лексикографічним витлумаченням; дати огляд ідеографічних словників у германістиці; проаналізувати фіксацію німецьких фразеологізмів із кольороназвою *blau* у словнику Н. Schemann "Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten"; сформулювати рекомендації щодо репрезентації німецьких фразеологізмів із кольороназвою *blau* в ідеографічному словнику.

Об'єкт дослідження – німецькі фразеологізми з кольороназвою *blau*. **Предмет** розвідки – особливості розробки досліджуваних мовних одиниць в ідеографічному словнику. **Матеріал** дослідження складають 35 німецьких фразеологізмів з кольороназвою *blau*, дібрані шляхом суцільної вибірки із словників сучасної німецької мови.

Керуючись широким розумінням обсягу фразеології та положенням про ядро, периферію й перехідну зону фразеологічного фонду сучасної німецької мови [20–24], формуємо корпус досліджуваних мовних одиниць. Вживаємо такі позначення: для ядра – "ідіома" [25], для периферії – "фразеологічне словосполучення" [22], для перехідної зони – "фразеологізоване (серійне) утворення" [24]. Водночас поділяємо думку В.М.Телії про умовність та рухомість меж фразеології.

Отже, серед 35 німецьких фразеологізмів із кольороназвою *blau* виокремлюємо: 1) ідіоми, яким властива повна семантична монолітність компонентів: *blaue Bohnen* [RSR, с. 114] "кулі, свинцевий горюх" (досл. "синя квасоля"); 2) фразеологічні словосполучення, компоненти яких зберігають семантичну розчленованість: *blau sein wie ein Veilchen/wie eine Frostbeule/wie eine (Strand)haubitze/wie eine Strandkanone/wie (zehn)tausend Mann/wie ein Eckhaus* у.д. [RSR, с. 114] "бути п'яним як ніч/як дим/як хляк/як чіп" (досл. "бути синім як фіалка/як обморожене місце/як гаубиця (на пляжі)/як гармата на пляжі/як (десять) тисяч людей/як крайній будинок і т.д.");

3) фразеологізовані утворення, одна частина яких переосмислена, а інша виступає у прямому значенні: *zur Blaubohnenernte treiben* [НУФС, с. 107] "вирушати на війну, на фронт" (досл. "гнати на урожай синьої квасолі").

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що німецькі фразеологізми із кольороназвою *blau* належать до розмовного стилю. 28 (80%) ФО мають позначку "ugs./розм.": *ins Blaue reden (schwätzen)* [НУФС, с. 107] розм. "верзти дурниці"; *ins Blaue hinein träumen (phantasieren)* [НУФС, с. 107] розм.

"поринути у пустопорожні мрії". 2 (6%) ФО супроводжуються позначками "geh./висок." і "поет.", які свідчать про "підвищене" стилістичне забарвлення: *die blaue Blume* [НУФС, с. 106] (поет.) "блакитна квітка"; *die blaue Stunde* [НУФС, с. 106] (geh.) "вечір, сутінки". У 5 (14%) ФО позначка відсутня: *blau reden* [НУФС, с. 106] "брехати"; *der blaue Planet* [RSR, с. 114] "Земля". Це нейтральні фразеологізми, які не мають стилістичного забарвлення та можуть використовуватися у різних функціональних стилях.

Доведено, що співвіднесеність фразеологізму з певною частиною мови і виконання ним синтаксичної функції в реченні впливають на структуру його тлумачення [26, с. 17–19]. Згідно з граматичною класифікацією ФО [23, с. 41–42; 25, с. 181] серед німецьких фразеологізмів з кольороназвою *blau* представлені такі розряди досліджуваних мовних одиниць: а) субстантивно-ад'єктивні ФО: *blaue Jungen (Jungs)* [RSR, с. 114] (розм.) "матроси"; *die blaue Stunde* [RSR, с. 114] (geh.) "вечір, сутінки"; б) адвербіальні ФО: *ins Blaue (hinein)* [НУФС, с. 107] (розм.) "1. наважання; 2. де прийдетьсяся; 3. просто так, з доброго дива, невідомо для чого, без будь-якої мети; 4. по-пустому (базикати); 5. невиразно, туманно (пообіцяти); безпредметно (мріяти)"; в) дієслівні ФО: *blauen Montag machen* [НУФС, с. 106] (розм.) "прогуляти, не вийти на роботу в понеділок"; *j-m blauen Dunst vormachen* [RSR, с. 163] (розм.) "морочити голову, замилювати очі, напускати туману кому-н."; *das Blaue vom Himmel herunter lügen/schwindeln* [RSR, с. 114] (розм.) "плести нісенітницю, брехати, намолоти сім мішків гречаної вовни"; г) вигуківні ФО: (*na*), *so blau!* [НУФС, с. 106] (розм.) "таке! такі вигадки! ти мене за дурня вважаєш! Нічого розумнішого не придумав!" Отже, приклади фразеологізмів з кольороназвою *blau* підтверджують, що словникова дефініція еквівалентна частині мови, з якою співвідноситься ФО.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики визначальною рисою лексикографії визнають "синтез філології й культури" та її "комплексний характер", що проявляється в єдності історико-філологічного, гносеологічного та семантико-лексикологічного аспектів. Задачі, що вирішуються за допомогою словників, охоплюють різноманітні галузі науки та практики: викладання рідної та іноземної мов, переклад, лінгвокраїнознавство, теорія та практика машинного перекладу, теорія масової комунікації, проблеми штучного інтелекту, проблеми управління, соціологія, етнографія, поезика тощо [15, с. 9]. Словники диференціюють за кількістю мов, охопленням лексики, обсягом, за оформленням та деталізацією інформації, функціонально спрямованістю, порядком лексичного опису матеріалу, за культурологічним поглядом.

Особливим різновидом лінгвістичних словників є ідеографічні словники "із понятійною диференціацією лексикону за певними тематичними групами різного ступеня узагальнення й кількості" [21, с. 325]. У лінгвістиці стало актуальним дослідження ФО за тематичними групами, що сприяє розкриттю системних зв'язків у фразеології [19, с. 330; 18, с. 9; 20, с. 325]. Хоча алфавітний спосіб розміщення є домінуючим у сучасній лексикографії, він останнім

часом критикується як недосконалий, як такий, що лише вихоплює лексику із системи мови замість того, щоб вичерпно її (лексику) репрезентувати [29, с. 52; 30, с. 29;]. Ідея впорядковувати лексичний запас мови за протилежним алфавітному ідеографічним принципом не є новою в мовознавстві: в більшості країн ідеографічно впорядковані словники, пов'язані з глосграфією, передували словникам, упорядкованим за алфавітом [31, с. 67; 30, с. 29–35]. Для створення ідеографічного словника слід насамперед мати повний і точний список слів-понять певної мови та їх класифікацію [32, с. 291]. Наприклад, Ш.Баллі розрізняв 297 категорій [33], Ф.Дорнзайфф поділяв 20 основних категорій на 20–90 понять [30].

Опис фразеологічного складу мови за ономасіологічним принципом ускладнюється через розбіжності у складі термінології на позначення ієрархічних ланок ідеографічної класифікації ФО [19, с. 330; 27, с. 11]. Загальноновживаним у сучасному мовознавстві став термін "фразеологічна мікросистема", яким позначають невеликі за кількісним складом угруповання ФО, наприклад, синонімічний ряд, семантичну групу (об'єднання двох і більше синонімічних рядів), семантичне поле (об'єднання двох і більше семантичних груп [27, с. 12]. Під фразеологічною макросистемою розуміють численні за кількісним складом угруповання ФО [Там само, с. 11].

В ідеографічному словнику "Moderne deutsche Idiomatik" (В.Фрідеріх) фразеологізми подаються в 30 категоріях, у кожній категорії вони групуються в алфавітному порядку з урахуванням принципу ієрархії частин мови. Практика викладання німецької мови свідчить, на думку автора, про полегшене розуміння та засвоєння ФО, поданих за таким логічним принципом. Проте ідеографічному принципу частково суперечать етимологічний і алфавітний принципи. Так, за етимологічним принципом, фразеологізм "durch die Larpen gehen" слід було б віднести до розділу "Охота". Користувач не шукатиме реєстрове слово "Larpen" ганчірка у розділі "Охота", тому автор подає реєстрове слово "Larpen" розділі "Будинки та облаштування квартири" [MDI, с. 10]. Одночасне використання алфавітного та ідеографічного принципу призводить, на думку Г.Бургера, до нелогічного складу груп [23, с. 41].

Проте зручність використання словників, укладених за ономасіологічним принципом, незаперечна. Фразеологізми, згруповані за певними темами, полегшують вивчення німецької мови [34, с. 3].

Проаналізуємо подачу німецьких фразеологізмів із кольороназвою *blau* у ідеографічному словнику Н.Семанна "Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten" (далі – SdR). Зазначимо, що із 35 досліджуваних мовних одиниць у словнику SdR зареєстровано 8 ФО.

Словник фіксує фразеологізми, що означають "напитися/бути п'яним" (*ganz schön blau sein, blau wie ein Veilchen sein, veilchenblau sein* у розділі "Präferenzen", група "Genuss", підгрупа "sich betrinken, betrunken" [SdR, с. 224].

Фразеологізм *eine Fahrt ins Blaue* зі значенням "від'їжджати" наводиться у розділі "Zeit, Raum, Bewegung, Sinnesdaten", група "Raum, Bewegung",

підгрупа "(ver-)reisen" [SdR, с. 21]. У цьому розділі, у групі "Sinnesdaten", підгрупа "frieren – schwitzen" зареєстрована ФО (*richtig blaugefroren sein* [SdR, с. 26].

ФО *das Blaue vom Himmel herunterlügen* "брехати" віднесено до розділу "Physiognomie des Menschen", група "moralisches Erscheinungsbild", підгрупа "falsch: unwahrhaftig, unwahr; Ausrede" [SdR, с. 67].

У розділі "Stellung zur Welt", але у різних двох групах зафіксовано 4 фразеологізми з кольороназвою *blau*. У групі "Reden, Schweigen", у підгрупі "reden" зареєстрована ФО *das Blaue vom Himmel herunterreden/herunterschwätzen* [SdR, с. 119]. До групи "Handeln" віднесено 3 ФО: до підгрупи "wortbrüchig, unzuverlässig" входить фразеологізм *jm. das Blaue vom Himmel versprechen* [SdR, с. 130]. До підгрупи "ungeplant" – ФО *ins Blaue hinein handeln/planen/reden* та *ins Blaue hinein schießen* [SdR, с. 133].

Отже, досліджувані 8 ФО мають лексикографічну позначку, у кожній підгрупі наведено синонімічний ряд. Проте назва підгрупи, до якої включено фразеологізм, далека від словникової дефініції цієї ж фразеологічної одиниці у тлумачному словнику. Також відсутня ілюстративна частина з прикладами вживання фразеологізмів: користувач словника матиме труднощі під час вибору фразеологізму.

Пропонуємо об'єднати німецькі фразеологізми з кольороназвою *blau*, які не зареєстровані у словнику "Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten" (Schemann H.), у такі 15 тематичних груп.

1. Професія: *blaue Jungen (Jungs)* [RSR, с. 114; НУФС, с. 106] *розм.* "матроси".

2. Стан здоров'я: *j-n grün und blau schlagen* [RSR, с. 278]; *j-m wird es grün und blau vor Augen* [RSR, с. 278]; *ein blaues Auge* [НУФС, с. 54] *розм.* "підб'єти око, синець"; *j-n blau und grün schlagen* [НУФС, с. 106] *розм. фам.* "побити кого-н., надавати стусанів, нам'яти боки кому-н."

3. Переляк: *mit einem blauen Auge davonkommen* [RSR, с. 67; НУФС, с. 141] *розм.* "легко відбутися, відбутися легким переляком".

4. Мрійливість: *die blaue Blume* [НУФС, с. 106] *поет.* "блакитна квітка" (*втілення нездійснених мрій, символ романтизму*); *sein blaues Wunder erleben* [RSR, с. 819; НУФС, с. 332] *розм.* "почути, побачити що-н. дивовижне"; *ins Blaue hinein träumen (phantasieren)* [НУФС, с. 107] *розм.* "поринути у пустопорожні мрії".

5. Походження: *blaues Blut* [НУФС, с. 106] *ірон.* "блакитна кров" (*дворянське походження*).

6. Військова справа/війна: *blaue Bohnen* [RSR, с. 114; НУФС, с. 106] *військ. розм.* "кулі, свинцевий горох" (*у давні часи кулі були круглі, їх відливали з свинцю, а він мав синюватий відтінок*); *zur Blaubohnenemte treiben* [НУФС, с. 107] "вирушати на війну, на фронт"; *ins Blaue hinein schießen* [НУФС, с. 107] *розм.* "стріляти навмання".

7. Робота/робочі справи: *blauer Brief* [RSR, с. 113; НУФС, с. 106] *розм.*

"1. офіційне письмове повідомлення про звільнення з роботи, про відставку. 2. лист зі школи, у якому батьків повідомляють про неуспішність учня"; *blauer Montag* [RSR, с. 113; НУФС, с. 106] *розм.*

"самовільне нез'явлення на роботу в понеділок, прогул у понеділок"; *blauen Montag machen* [НУФС, с. 106] розм. "прогуляти, не вийти на роботу в понеділок"; *j-d macht blau* [НУФС, с. 107] розм. фам. хто-н. "прогулює, не виходить на роботу".

8. Невизначеність: *die blaue Ferne* [НУФС, с. 106] розм. "туманна далечинь, невизначеність, невиразність"; *etw. geht ins Blaue* [НУФС, с. 107] розм. шр-н. – "стрибок у невідомість"; *ins Blaue (hinein)* [НУФС, с. 107] розм. "1. навмання; 2. де прийдеться; 3. просто так, з доброго дива, невідомо для чого, без будь-якої мети; 4. по-пустому (базікати); 5. невиразно, туманно (пообіцяти); безпредметно (мріяти)".

9. Планета: *der blaue Planet* [RSR, с. 114] "die Erde".

10. Частина дня: *die blaue Stunde* [RSR, с. 114; НУФС, с. 106] (geh.) "вечір, сутінки".

11. Брехня/брехати: *blau reden* [НУФС, с. 106] "брехати"; *j-n blau anlaufen lassen* [НУФС, с. 106] розм. "обдурити кого-н."; *j-m blauen Dunst vormachen* [RSR, с. 163; НУФС, с. 159] розм. "морочити голову, замилювати очі, напускати туману кому-н."; *das Blaue vom Himmel herunter schwören* [НУФС, с. 107] розм. "клястись на чому світ стоїть".

12. Злість/злити: *j-n blau und grün (blauß) ärgern* [НУФС, с. 106] розм. фам. "роздратовувати, допікати до живого кого-н., дошкуляти кому-н.".

13. Нісенітниця: *ins Blaue reden (schwätzen)* [НУФС, с. 107] розм. "верзти дурниці".

14. Помиллися: *ins Blaue treffen* [НУФС, с. 107] розм. "промахнутися, попасти пальцем у небо".

15. Вигук обурення: *(na), so blau!* [НУФС, с. 106] розм. "таке! такі вигадки! ти мене за дурня вважаєш! Нічого розумнішого не придумав!"

Висновки і перспективи подальших розвідок. Із назв тематичних груп випливає, що німецькі фразеологізми з кольороназвою *blau* відображають емоційний стан чи емоційну реакцію людини. Фразеологізми з кольороназвою образно висловлюють почуття та риси поведінки людини, відображають національно-культурну своєрідність певного народу, відтворюють особливості мовної картини світу.

Реєстр фразеологізмів ідеографічного словника німецької мови повинен складатися з урахуванням широкого обсягу розуміння фразеології. Такий підхід до укладання ідеографічного словника означає більш клопітку роботу. Фіксуючи німецькі фразеологізми з кольороназвою *blau* в ідеографічному словнику, доречно врахувати такі рекомендації. Повному тлумаченню значення фразеологізму сприятимуть, окрім лексикографічної позначки та синонімічного ряду, влучна назва тематичної групи, вичерпна словникова дефініція та, за потреби, етимологічний коментар.

Перспективним вбачається дослідження німецьких фразеологічних одиниць з кольороназвами у площині концептуального аналізу, який дозволить змодельовати цілісний ментальний комплекс, адекватний потребам користувача словника. Вивчення фразеологізмів з кольороназвами у німецькомовній діалектній картині світу може бути також подальшим напрямом розвідки.

Література

1. Крапотина Т. Г. Лингвокультурологическое описание фразеологических единиц: коннотативный и символический аспекты / Т. Г. Крапотина // Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського – Серія "Філологія. Соціальні комунікації" : наук. журнал. – Сімферополь : Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2009. – Т. 22 (61). – № 4 (2). – С. 114-120.
2. Приходько А. И. Етнокультурный компонент фразеологических единиц / А. И. Приходько // Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського. Серія "Філологія. Соціальні комунікації" : наук. журнал. – Сімферополь : Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського, 2009. – Т. 22 (61), № 4 (2). – С. 140-143.
3. Шевцова Н. О. Використання потенціалу фразеологічних одиниць з національно-культурною семантикою в процесі формування соціокультурної компетенції / Н. О. Шевцова // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – № 11 (79). – С. 160-166.
4. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
5. Кулик Н. Д. Семантика німецьких адвербіальних фразеологізмів у лексикографічному висвітленні: денотативний та конотативний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Кулик Надія Дмитрівна. – Київ, 2007. – 197 с.
6. Мельник Л.В. Концептуалізація кольорів у фразеології / Л. В. Мельник // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – № 11 (79). – С. 166-174.
7. Зубач О. А. Національно-культурна своєрідність семантики фразеологічних одиниць з колористичним компонентом у сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Зубач Оксана Анатоліївна. – Донецьк, 2007. – 18 с.
8. Куликова В. Г. Кольори у французькій мові: їх символіка та функціонування / В. Г. Куликова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету LINGUAPAX-VIII. Педагогіка. Філологія. Психологія. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 14. – С. 101-104.
9. Пастушенко Т. В. Мовна гармонія кольору: досвід лінгвоестетичного аналізу / Т. В. Пастушенко // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. пр. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – Вип. 17. – С. 277-284.

10. Ус Ю. М. Розвиток системи кольоро-і світлопозначень у німецькій мові XVI–XIX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Ус Юлія Миколаївна. – Донецьк, 2009. – 21 с.
11. Козак Т. В. Лексико-семантична група слів, які позначають колір у німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Козак Тетяна Борисівна. – Одеса, 2002. – 18 с.
12. Огуй О. Д. Позначення жовтого кольору в середньовісній німецькій мові / О. Д. Огуй // Наукові записки. Серія "Філологічна". Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 22–23 квітня 2010 року "Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість". – Острог : Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2010. – Вип. 14. – С. 18–27.
13. Огуй О. Д. Позначення синього кольору в середньовісній німецькій мові / О. Д. Огуй // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2010. – Вип. 51. – С. 7–11.
14. [Електронний ресурс]. – <http://farbiges-mittelalter.de>. – Назва з екрану.
15. Городецкий В. Ю. Проблемы и методы современной лексикографии / В. Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1983. – Вип. XIV. – С. 5–22.
16. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К. : Наук. думка, 1989. – 155 с.
17. Денисенко С. Проблеми взаємодії мови і культури в сучасній лінгвістичній науці / С. Денисенко // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень і методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі : зб. наук. пр. / за ред. В. Т. Сулима, С. Н. Денисенко. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007.
- Ч. 1 : Лінгвостилістика. Лексична семантика. Фразеологія. – 2007. – С. 40–41.
18. Парина И. С. Представление семантики фразеологизмов в идеографическом словаре (на материале немецких идиом семантического поля "речевая деятельность") : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки (немецкий)" / Парина Ирина Сергеевна. – М., 2009. – 26 с.
19. Поліщук В. Л. Структурно-семантичне моделювання у межах фразеосемантичного ряду "перебувати у стані незначного сп'яніння внаслідок вживання алкоголю" на матеріалі німецької, англійської та української мов / В. Л. Поліщук // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. – К. : Логос, 2010. – Вип. 18. – С. 328–338.
20. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учебник / Кунин Александр Владимирович. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк. ; Дубна : Феникс, 1996. – 381 с.
21. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия Вероника Николаевна. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
22. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Stepanowa M. D., Černyševa I. I. – М. : Высш. шк., 1986. – 247 с.
23. Burger H. Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Burger Harald. – Berlin, 1998. – 224 s.
24. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / Fleischer Wolfgang. – 2. Aufl. – Tübingen : Max Niemeyer, 1997. – 299 s.
25. Idioms: Motivation and etymology / D. Dobrovolskiy, E. Piirani // Yearbook of Phraseology 2010. Volume 1, Editor Koenraad Kuiper. – De Gruyter Mouton. – P. 73–96.
26. Белоноженко В. М. Фразеологическое значение и способы его разработки в словаре : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 "Русский язык" / Белоноженко Вера Максимовна. – К., 1984. – 24 с.
27. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії : автореф. дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова", 10.02.02 "Російська мова" / Прадід Юрій Федорович. – Дніпропетровськ, 1997. – 50 с.
28. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
29. Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas / Hallig R., von Wartburg W. – Berlin : Akademie, 1963. – 316 s.
30. Dornseiff F. Einleitung. Wortschatzdarstellung und Bezeichnungslehre // Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. – 8., völlig neu bearb. und mit einem vollständigen Zugriffsregister versehene Auflage von Uwe Quasthoff. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2004. – S. 29–66.
31. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем / Володимир Анатолійович Широков. – К. : Наукова думка, 2004. – 327 с.
32. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Лев Владимирович Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.
33. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли ; пер. с франц. К. А. Долинина. / под ред. Е. Г. Эткинда. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 394 с.
34. Малахова А. М. 400 наиболее употребительных немецких идиом : Тематический словарь / Анастасия Михайловна Малахова. – М. : Айрис-пресс, 2009. – 96 с.

Лексикографічні джерела

- HUFС* Німецько-український фразеологічний словник : в 2 т. / уклад. : В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – К. : Рад. школа, 1981.
Т. 1 : А-К. – 1981. – 416 с.
Т. 2 : L-Z. – 1981. – 382 с.
- RSR* *Der Duden* in 12 Bd. : Das Standardwerk zur deutschen Sprache / [hrsg. und bearb. von G. Drosdowski u. W. Scholze-Stubenrecht]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1992. – Bd. 11 : Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – 864 s.
- MDI* Friederich W. *Moderne Deutsche Idiomatik. Systematisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen.* – 5. Aufl. – München : Max Hueber, 1995. – 565 s.
- ScR* Schemann H. *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten. Unter Mitarbeit von Renate Birkenhauer.* – Stuttgart ; Dresden : Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1992. – 428 s.

РЕЦЕНЗІЇ

**ВЕЧНО ЖИВОЙ И НЕИСЧЕРПАЕМЫЙ ГОГОЛЬ
(В.И./МАЦАПУРА Н.В.ГОГОЛЬ: ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР
СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПОЭТИКИ. – ПОЛТАВА, 2009)**

Жаркевич Н.М.

200-летний юбилей Н.В.Гоголя актуализировал появление большого количества новых исследований, посвящённых творчеству писателя. Среди них и работа известного украинского гоголеведа В.И.Мацапуры "Н.В.Гоголь: художественный мир сквозь призму поэтики". Наряду с новыми статьями, в неё органической частью вошли фрагменты и из её более ранней монографии "Украина в русской литературе первой половины XIX столетия (Харьков; Полтава, 2001). Учитывая небольшой тираж предыдущего издания, повторная публикация представляется вполне оправданной.

В жанровом отношении новая книга В.И.Мацапуры представляет собою сборник статей, в котором обращает внимание и привлекает прежде всего широта его научной проблематики: от первых украинских повестей до "Мёртвых душ" и "Выбранных мест из переписки с друзьями".

Композиционно он чётко структурирован. Помимо вступления (предисловия), роль которого отведена биографии Н.В.Гоголя, в нём выразительно выделяются две части. Содержание первой составляют статьи, посвящённые раннему творчеству писателя. Таковы: "Пolemика о "Вечерах" в критике и литературоведении", "Синтез языческих и христианских мотивов в сборнике "Вечера на хуторе близ Диканьки", "Полтавский "след" в "украинских" повестях Гоголя (о влиянии В.А.Гоголя и И.П.Котляревского на раннюю прозу писателя)", "Козацкий миф в первой и второй редакции "Тараса Бульбы" др. Содержание второй – это работы о произведениях его зрелого творчества: "Ревизор" Гоголя и "Приезжий из столицы" Г.Ф.Квитки-Основьяненко (типологический аспект), "Мёртвые души": проблема понимания и интерпретации", "Проблематика и поэтика автокомментариев Гоголя "четыре письма к разным лицам по поводу "Мёртвых душ", др. Такая компоновка материала, на наш взгляд, вполне оправдана и способствует целостности его восприятия.

Как и всё, что выходит из-под пера В.И.Мацапуры, её новая работа отличается оригинальностью наблюдений и содержательностью выводов. Причем показательно, что большинство проблем, затронутых ею, уже не раз становились

предметом анализа гоголеведов. Но тем и интересно новое исследование автора, что каждый раз она предлагает свой ракурс их видения и понимания, существенно дополняющий и уточняющий уже известное.

В этом плане заслуживает внимания уже вступление к сборнику. Биографических исследований о Н.В.Гоголе, начиная с работ П.А.Кулиша и В.И.Шенрока, напомним, написано очень много. Ни одно из них (отметим в скобках) не может быть признано вполне удовлетворительным. Слишком неоднозначными оказались личность писателя и его судьба. Не закрывая проблему в целом, биографический очерк, составленный В.И.Мацапурой, выгодно отличается от работ предшественников своей концептуальностью. Его краеугольной идеей стала идея жизнотворчества Н.В.Гоголя. Автор не просто пересказывает уже давно известные в научном обиходе факты, но достаточно убедительно пытается показать, как те или иные жизненные обстоятельства привели к появлению гоголевских шедевров.

Попутно, однако, отметим: в ряде случаев исследовательнице всё же не удалось избежать бытующих в гоголеведении штампов. Так, на с.14 В.И.Мацапура повторяет давно укоренившееся в биографической литературе о Н.В.Гоголе мнение о том, что и сам будущий автор "Ревизора" и "Мёртвых душ" был не лучшим учеником, и школа, в которой он учился, не отличалась высоким уровнем преподавания. Между тем в Нежинской гимназии существовала четырёхбальная система оценивания знаний и опубликованные еще в 1902 году И.С.Сребницким, а в 1951 – Д.М.Июфановым ведомости гоголевской успеваемости давно опровергли такое представление. Правда, на с.17, в явном противоречии с первым утверждением, она приводит заключение Ю.В.Манна, что по результатам выпускных экзаменов Н.В.Гоголь вошёл в число лучших учеников Гимназии. Но собственная позиция исследовательницы в этом вопросе осталась, к сожалению, размытой.

Несколько удивляет, что такие понятия, как гимназия и лицей, В.И.Мацапура употребляет в одном синонимическом ряду (с.17), поскольку в

истории школы, в которой учился будущий писатель, они обозначают совершенно разные этапы её существования.

Смущает также и слегка пренебрежительное обращение автора с датами. Так, на с.11 и с.37 находим упоминание, что младший брат Н.В.Гоголя Иван умер в 1820 году. А на с.12 В.И.Мацапура относит это горестное событие в семье писателя к 1819 году.

Но, разумеется, не эти оплошности определяют уровень рецензируемого исследования.

Ввиду того, что статьи, посвящённые украинским повестям, уже получили оценку в научном обиходе, мы не будем на них специально останавливаться. Отметим только, что каждая из них отличается глубоко взвешенной и обоснованной позицией автора. Так, в частности, касаясь давнего спора между П.А.Кулишом и М.А.Максимовичем об этнографической и художественной достоверности "Вечеров на хуторе близ Диканьки", В.И.Мацапура, развивая идеи Г.Грабовича и одновременно полемизируя с ним, приходит к заключению, что в первых повестях Н.В.Гоголь воплотил свой миф об Украине, полемически заострённый против европейской и русской литературной практики, неизменно представлявшей Украину как "сокращённый Эдем", "славянскую Авзонию", т.п. В "Вечерах на хуторе близ Диканьки", как справедливо пишет исследовательница, образ Украины "трудно представить в виде каких-то однозначных определений. Это край, в котором "танцует и поется", своеобразный Эдем, в котором всего в избытке, а летний день "упоителен" и "роскошен". Бытовое и иррациональное, необъяснимое, светлое и тёмное начала тесно переплетаются в жизни гоголевских героев, а овечные легендами казацкое прошлое представлено в мифопоэтическом свете" (с.71).

Обратившись к анализу интертекстуальных связей между произведениями И.П.Котляревского ("Москаль-чарівник"), Гоголя-отца ("Простак", "Собака-вівця") и автора "Вечеров", В.И.Мацапура смогла существенно уточнить представление о творческой лаборатории последнего. Вдумчивый текстуальный анализ позволил исследовательнице убедительно показать, как, заимствуя у своих литературных предшественников сюжеты, образы, мотивы, начинающий писатель подчас видоизменял их до неузнаваемости (например, образ Хомы Григорьевича – дьячка-ловеласа и одного из занимательных рассказчиков). Нельзя не согласиться с автором: "Обратившись к литературному опыту своего отца, Гоголь учился мастерству создания комических ситуаций, национальных характеров, простонародных типов, жанровых сцен" (с.89).

Отправной точкой осмысления казацкого мифа в повести "Тарас Бульба" стало в работе В.И.Мацапуры сравнение её двух редакций в широком литературном контексте (украинский фольклор, казацкие летописи, гомеровская "Иллиада", "Слово о полку Игореве", Библия). Как и во всех остальных случаях, скрупулёзный анализ текста приводит исследовательницу к ряду закономерных выводов. Во-первых, все изменения, которые вносит Н.В.Гоголь во вторую редакцию повести, касаются

"не столько сюжета ... , сколько изображения казачества и Запорожской Сечи" (с.159). Во-вторых, что именно в силу внесенных изменений писателю удалось создать настоящий шедевр, вполне сопоставимый с выдающимися памятниками мировой литературы (с.187). И, наконец, в-третьих, что в "Тарасе Бульбе" "мифологизация прошлого Запорожской Сечи сочетается с его демифологизацией" (с.167). Иными словами: в своём произведении Н.В.Гоголь, безусловно, поэтизирует героизм и мужество казаков, но при этом не только не скрывает, но и не оправдывает их жестокость. Последний вывод, думаем, особенно важен, поскольку он оказывается полемически заострённым как против заидеологизированных интерпретаций повести советской эпохи, так и намечающихся тенденций в современном литературоведении видеть в гоголевской повести произведение, способствующее разжиганию национальной розни, а в самом Тарасе Вельбе – антигероя (см.: Матвеева Л. Л. "Повість М.В.Гоголя "Тарас Бульба": культурний час і проблеми інтерпретації" / Л. Л. Матвеева // Практична філософія. – 2006. – № 1. – С. 32–51).

Такими же строго выверенными и основанными представляются и наблюдения В.И.Мацапуры, связанные со спецификой украинских пейзажей, особенностями жанра повести "Ночь перед Рождеством", синтезом языческих и христианских мотивов в "Вечерах" и в "Миргороде".

Смысловым центром второй части сборника стали проблемы поэтики. На наш взгляд, безусловно, интересными являются типологические сопоставления исследовательницы сюжетных элементов "Ревизора" и комедии Г.Ф.Квитки-Оснovieяненко "Приезжий из столицы", углубляющие представления о поэтическом мастерстве и новаторстве Гоголя-драматурга.

В статье "Индивидуальный стиль Гоголя и его характерные особенности" автор суммирует и обобщает опыт своих предшественников, изучавших данную проблему, органически дополняя его вместе с тем и своими оригинальными наблюдениями. Они связаны с такими приемами, как сочетание обыкновенного и необыкновенного, "остраненные" описания, языковое разноречие, др. В целом она совершенно справедливо характеризует стиль гоголевской прозы как "риторический и орнаментальный" (с.230), существенно уточняя при этом, что вообще каждое произведение писателя имеет свои стилистические доминанты. Таковыми, по её мнению, в "Вечерах" является "фольклорно-мифологическая образность и юмор, в "Тарасе Бульбе" – стиль народно-песенной поэзии, народной думы, в "Петербургских повестях" – фантастика и гротеск, в "Мёртвых душах" – описательность, лиризм, широкий эпический размах, в "Выбранных местах их переписки с друзьями" – проповеднический стиль" (с.220).

Заслуживают также внимания и соображения исследовательницы относительно поэтики и функций сновидений в художественной прозе Н.В.Гоголя. Являясь органической частью романтический эстетике, они, как известно, присутствуют на протяжении всего творчества писателя, всегда красочны, живописны и, как убедительно пока-

зывает автор, очень тесно связаны с проблематикой произведения. Но в процессе становления и формирования его творческой зрелости их поэтика и функции усложняются. Если в ранних повестях "Вечеров" сон выражал внутреннее состояние героев ("Майская ночь, или Утопленница", "Иван Федорович Шпонька и его тётушка"), служил границей, отделяющей одно состояние персонажа от другого ("Вечер накануне Ивана Купала", "Ночь перед Рождеством"), являлся своеобразным предварением последующих событий ("Страшная месть"), но так или иначе всегда был отделен от яви, то в "Невском проспекте" и "Портрете" грань между сном и явью уже стирается, сновидение психологизируется и превращается в мощный поток сознания.

Общеизвестно, что доминирующее место в поэтике "Мертвых душ" Н.В.Гоголя занимает приём детали, уже не раз привлекавший внимание гоголеведов. Свои представления о роли и функциях мелочей в этом произведении попыталась сформулировать и В.И.Мацапура. По мысли исследовательницы, такая приверженность писателя к детали не случайна. Она обусловлена и вытекает из общего замысла Н.В.Гоголя показать в "Мертвых душах" "всю Русь" (с.266). В её поле зрения оказываются детали портретные (психологические), вещные (одежда, интерьер), еды, напитков, карточной игры, цветовой гаммы, звуковые, др. Многие из них, уже бывшие предметом исследовательского комментария, в интерпретации В.И.Мацапуры, обладающей удивительной способностью вчитываться в хрестоматийно известный текст, приобрели дополнительные смысловые оттенки. Так, например, катушка с двойным дном Чичикова, его "брусничного цвета с искрой" и "цвета наваринского пламени" фрак или знаменитая плюшкинская "куча". Последняя, как справедливо подчёркивает автор, есть у каждого гоголевского персонажа: у Манилова – это табак, который "насыпан был просто кучей на столе", у Коробочки – это "узенький дворик" перед её домом, где "индейкам и курам не было числа", у Ноздрева – это "жомулы, курительные свечки, платки для нянина, жеребец, изкм, <...>, голландский холст, кругчатая мука, табак, пистолеты, селедки, картины, <...> горшки, сапоги", которые он покупал в лавках после вытраща (с.272-274).

Следует уточнить, что В.И.Мацапура в своей статье не ограничивается анализом деталей, характеризующих преимущественно главных героев гоголевской поэмы. Внимание исследовательницы привлекают подробности, имеющие отношение и к её второстепенным персонажам, вроде "двух русских мужиков", рассуждающих, доедет ли колесо чичиковской брички до Казани или только до Москвы. По её мнению, детализированное описание и тех, и других в произведении Н.В.Гоголя и создаёт широкую панораму русской жизни, в соответствии с писательским замыслом даёт возможность ярко представить образ нации и народа в целом.

Отметим также филигранную чистоту и точность научного языка исследовательницы.

Вместе с тем отдельные наблюдения и выводы автора рецензируемого сборника, с нашей точки

зрения, вызывают полемические замечания. Одно из них связано с вопросом об интерпретации "Мёртвых душ", которую предлагает исследовательница в соответствующей статье. Сразу же оговоримся: мы разделяем существующую в современном гоголеведении точку зрения относительно того, что проблема восприятия произведения существует и что в нём, "наряду с пафосом отрицания, присутствует и пафос утверждения" (с.250). Однако, думаем, что связывать последний в том числе и с главными героями поэмы, как это пытается сделать исследовательница, вряд ли оправдано. Разумеется, все помнят, что Н.В.Гоголь настаивал: "Герои мои вовсе не злодеи; прибавь я только одну добрую черту любому из них, читатель помирился бы с ними всеми" (Гоголь Н.В. Соч. : в 8 т. – М., 1984. – Т. 7. – С. 260). Настаивал. Но не прибавил! Ни в первой публикации 1842 года, ни в 1846, когда готовил второе издание "Мёртвых душ" и когда процитированные выше слова уже были написаны.

Общеизвестно, что "Выбранные места..." при всей её исповедальности и искренности – очень сложная и противоречивая книга и, на наш взгляд, далеко не всё, что в ней написано, можно воспринимать буквально. В том же письме, где он пытается защитить своих героев, он неоднократно подчёркивает их отрицательные качества. Напомним: "один за другим следуют у меня герои, один пошлее другого", "нет ни одного утешительного явления" (Там же), "не думай... чтобы я сам был такой же урод, каковы мои герои" (Там же, с. 264. Выделено нами – Н.Ж.). И как финальный аккорд в последнем из четырёх писем по поводу "Мёртвых душ": "... бывает время, когда нельзя устремить общество ... к прекрасному, пока не покажешь всю глубину его настоящей мерзости" (Там же, с. 266). Иными словами, Н.В.Гоголь хотел вызвать у читателя отрицательную реакцию на главных героев своей поэмы, и он сделал всё, чтобы тот их увидел и понял именно такими. Безусловно, ни один из гоголевских помещиков или чиновников не является "злодеем" в уголовном плане. Но все они страшны в плане моральном. А значит, никоим образом не могут быть прощены или оправданы, чего, хотя и непоследовательно, уже задним числом добивался их создатель.

В этом плане выскажем и ещё одно соображение. С нашей точки зрения, в оценке и интерпретации гоголевской поэмы и её героев вряд ли корректно сблизать позицию С.А.Шевырева ("мы догадываемся, что, кроме свойств, в них теперь видимых, должны быть еще и другие, добрые черты...") и А.И.Герцена ("Но то, что у Шевырева является намеком, в дневнике А.И.Герцена звучит, как прописная истина, не требующая доказательств... "Там, где взгляд может проникнуть сквозь туман нечистых, навозных испарений, там он (Гоголь – В.М.) видит удалую, полную сил национальность..." (с.249). К сожалению, исследовательница цитирует высказывание последнего по известной хрестоматии критических материалов "Русская литература XIX века" (сост. М.Я.Зельдович и Л.Я.Лившиц. – М., 1964), где оно представлено фрагментарно. В контексте же полной дневниковой

записи совершенно очевидно, что слова "национальность", "упование на будущее" А.И.Герцен употребляет отнюдь не по отношению к гоголевским помещикам, а к народу. Буквально следующее предложение, которое продолжает приведенную В.И.Мацапурой цитату, звучит так: "Я часто смотрю из окна на бурлаков, особенно в праздничный день, когда, подгулявши, с бубнами, пением, они едут на лодке; крик, свист, шум. ... и потом в бурю – какая дерзость, смелость..." (Герцен А. И. Собр. соч. : в 30 т. – М.,1954. – Т. 2. – С. 214–215).

Ограниченные рамки жанра рецензии не позволяют подробно комментировать ещё одно высказывание А.И.Герцена по поводу "Мёртвых душ", которое автор цитирует на с.250 и тоже без учета общего контекста. Приведём лишь заключительные размышления автора "Былого и дум" о поэме Н.В.Гоголя и её героях: "Пушкин в "Онегине" представил отрадное человеческое явление в Владимире Ленском – да и расстрелял его, и за дело: что ему оставалось делать, как не умереть, чтоб остаться благородным, прекрасным явлением? Через десять лет он отучен был, <стал бы> умнее, но все был бы Маниловым".

Довольно противоречивыми представляются соображения В.И.Мацапуры и в связи с образом Чичикова. Думаем, у самого Н.В.Гоголя вряд ли возникали сомнения, как они возникли у исследовательницы, относительно того, что "приобретение – вина всего...", и одной из причин чичиковской жадности накопительства он считал бедность (с.254). Ведь в сокровенных глубинах души своего героя, которые тот прятал "от света", писатель как раз и обнаружил руководившую всеми поступками Чичикова и превратившую его в "подлеца" страсть к "приобретению". И под "человеческой бед-

ностью", которую Н.В.Гоголь предлагает читателю обнаружить с его помощью в его герое, он скорее подразумевает бедность чичиковской души, обезличенной страстью к обогащению, а не безрадостное детство мальчика. Напомним, что весь пассаж, завершающий жизненную историю главного героя поэмы, писатель начинает с размышлений о его нравственных качествах. Во всяком случае, знак вопроса, которым исследовательница предлагает закончить гоголевское утверждение "приобретение – вина всего..." производит менее убедительное впечатление, чем её же высказывание о том, что "все многообразие жизни со всеми богатствами её душевных проявлений" не может "сводиться к "копейке" (с.254).

В заключение выскажем еще одно сомнение. Анализируя украинские повести Н.В.Гоголя, исследовательница широко пользуется термином "миф", "мифопоэтика", "мифопоэтический". Согласимся: в современном гоголеведении это очень активно употребляемый термин. Но нетрудно заметить, что содержание, которое вкладывают в него и В.И.Мацапура, и другие авторы (контраст, гипербола, яркость красок, использование фольклора), еще недавно определялось понятием "романтизм". К слову, сам миф ещё при возникновении романтического направления стал краеугольным камнем его эстетики. Достаточно вспомнить иенских романтиков. Думаем, что понятие "романтический образ Украины" шире, чем "мифопоэтический", а значит, и связанные с ним представления более выразительны.

В целом же представляется, что рецензируемый сборник статей В.И.Мацапуры – важный и нужный вклад в современное гоголеведение. И все, кто серьезно интересуется творчеством Н.В.Гоголя, прочтут его с большой пользой и интересом.

ПРОВІДНІ ГЕРМАНІСТИ УКРАЇНИ: ПОСІБНИК-ДОВІДНИК

Потапенко С. І.

Рецензований посібник-довідник – **О. Д. Огуй. Історія лінгвістичних учень: Провідні германісти України. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 124 с.** – є піонерським виданням, яке заповнює нішу, що давно існує у вітчизняному мовознавстві: узагальнює дані про науковців, котрі в Україні визначають розвиток різних напрямів дослідження німецької мови. Посібник-довідник уперше розкриває не лише перед молодими ученими, а й перед досвідченими мовознавцям ті ключові ідеї й джерела, які значно полегшать їхню дослідницьку роботу.

В основу категорії провідних германістів України автор покладає один із двох критеріїв: захист докторської дисертації з німецької мови або базову освіту дослідника, що дозволило включити до довідника статті про фахівців, які, написавши дисертації із загального й порівняльного мовознавства, роблять значний внесок у дослідження німецької мови. Відповідно, на 31 грудня 2010 року перелік провідних германістів України включав 37 осіб, серед них – 35 докторів наук.

Характеристика провідних учених-германістів в окремих словникових статтях здійснюється за низкою критеріїв. За прізвищем, ім'ям, по батькові йдуть дані про відзнаки, освіту, назви кандидатської й докторської дисертацій із датою й місцем захисту, а також перелік стажувань. Науково-організаційна діяльність науковців характеризується за кількістю захищених аспірантів і докторантів, числом опонувань й участю у роботі спеціалізованих рад із захисту дисертацій. Науково-видавничу активність дослідників пов'язується з редагуванням збірок, членством у редколегіях, рецензуванням монографій, посібників, авторефератів. Сфера знань спеціаліста визначає напрям його роботи у галузях наукового зацікавлення, а публікації подано у посібнику за кількістю показників статей, підручників і посібників, монографій з окремим акцентом на закордонних виданнях. Визначальною в оцінюванні наукового доробку вченого автор вважає графу "Ключова проблематика та шляхи її розв'язання", адже саме цей матеріал важливий для молодих науковців при визначенні ступеня розробленості проблеми. Завершує перелік критеріїв список основних публікацій, що включає кожну десяту працю, яку провідні германісти вважають визначальною для своєї творчості.

Дані, наведені в окремих статтях рецензованого довідника, дозволяють відтворити сукупний образ провідного українського вченого-германіста. Який же він?

Риса перша. Провідні германісти України належать до однієї з наукових шкіл: найдавніших київської, львівської класичної, чернівецької кількісної або до більш молодих – донецької зіставної чи харківської прагматичної.

Друга риса. Вони задіяні у різних сферах лінгвістичних досліджень – 14 із них, або 38%, працюють над проблемами слова, дев'ять досліджують граматику, по сім науковців займаються фонетикою й текстом.

Третя риса. Провідні українські германісти виступають в іпостасях організаторів, енциклопедистів-ідеаторів або критиків. Організатори, які включають деканів, завідувачів кафедр або голів спеціалізованих рад, керують університетським, факультетським чи кафедральним життям. На думку автора довідника, найкращі організатори вміло координують науковий і викладацький процес: організують видавничу діяльність, захист робіт, відкривають спеціалізовані ради, направляють роботу наукових шкіл через семінари, конференції тощо. Серед організаторів автор виокремлює учителів, щедрих на ідеї, доброзичливих, із гарним розумінням і психологічно правильною оцінкою людей, умінням дохідливо навчати учнів працювати з літературою, вказувати авторство, починати з легшого, спрощувати складне і т.д. Енциклопедисти-ідеатори, на думку автора довідника, виношують ідеї, особливо міждисциплінарного плану, активно реалізуючи їх у численних публікаціях. Для них властива широка – енциклопедична – начитаність у різних галузях й евристичне вміння вирішувати наукові проблеми як за рахунок ясних логічних побудов при постановці завдань, так і завдяки інтуїтивному синтетичному охопленню матеріалу. Критики зазвичай відшліфовують творчість і достовірність викладу, спростовуючи евристичні осяяння новими проривами в методології чи методиках, які дозволяють об'єктивувати дослідження в межах певних шкіл. Саме критики, які публікують свої праці дещо рідше, ніж ідеатори, звертаються до методології та методики.

Четверта риса виявляється у поділі провідних германістів України на реактивних, які намагаються встигнути все за оптимальну кількість часу, й перфекціоністів, котрі відточують кожну деталь.

П'ята риси властива лише окремим дослідникам: деякі з них були авторами художніх творів, за якими знімалися фільми, поетами і навіть музикантами.

Досвід створення рецензованого посібника-довідника відкриває низку перспектив у сфері

історії лінгвістичних учень. По-перше, виникає потреба в постійному оновленні наведених даних, чого можна досягти лише за умови створення відповідного інтернет-сайту. По-друге, оскільки класифікація наукових спеціальностей 10.02.04 включає не лише німецьку, а й інші германські мови, заголовок видання викликає очікування щодо інформації про спеціалістів з усіх германських мов,

що свідчить про необхідність його розширення. По-третє, рецензоване видання може слугувати моделлю для створення аналогічних довідників з інших галузей мовознавства – славістики, романістики, орієнталістики тощо, що закладе підвалини для енциклопедичного видання про всіх провідних лінгвістів України.

НАШІ АВТОРИ

1. **Алексеева Світлана Геннадіївна**, старший викладач кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
2. **Арват Нінель Миколаївна**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Баланюк Світлана Сергіївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
4. **Гоголя Марина Петрівна**, аспірант Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАУ, відділу слов'янських література.
5. **Жаркевич Наталія Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
6. **Жук Тетяна Василівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики української мови і літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
7. **Ггіна Зоя Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
8. **Ісаєнко Катерина Петрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
9. **Кайдаш Алла Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
10. **Конєєва Олена Олексіївна**, старший викладач кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
11. **Краснова Людмила Миколаївна**, аспірантка кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
12. **Кулик Надія Дмитрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.
13. **Лепухова Наталія Іванівна**, викладач кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
14. **Петрик Олена Михайлівна**, асистент кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
15. **Потопенко Сергій Іванович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
16. **Сайковська Олена Юріївна**, аспірант Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України.
17. **Сергієнко Катерина Петрівна**, викладач кафедри прикладної лінгвістики Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
18. **Сидоренко Тетяна Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
19. **Сиротенко Людмила Федорівна**, аспірантка кафедри світової літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
20. **Хомич Валентина Іванівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ВП НУБІП України "НАТІ".
21. **Шматко Інна Володимирівна**, аспірантка кафедри практичного мовознавства Інституту філології та суспільствознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
22. **Яковенко Ірина Василівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.
23. **Яценко Ніна Олександрівна**, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

При поданні рукописів у наступні випуски журналу
"Наукові записки" Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя
просимо дотримуватися нових ПРАВИЛ
оформлення та подання рукописів до журналу

До опублікування у журналі приймаються наукові статті, що раніше не друкувалися. Матеріали подаються українською, російською, англійською, німецькою мовами у **друкованому** та **електронному** виглядах. Друкуються на одному боці аркушів білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) у форматі Word 97 або пізнішої версії, шрифт Times New Roman, кегль 14, з 1,5 інтервалом та розмірами полів: верхнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 15 мм, нижнє – 25 мм.

Обсяг статті – від 5 до 15 сторінок.

До рукопису додаються:

– **рецензія**, підписана спеціалістом вищої кваліфікації в тій галузі науково-технічного знання, до якої належить стаття за своїм змістом (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **витяг із протоколу** засідання кафедри чи іншого наукового підрозділу, де ця стаття обговорювалася, з ухвалою про рекомендацію її до друку в "Наукових записках" (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **дані про автора** (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, службовий та домашній телефони, e-mail), із котрим редакція матиме справу щодо опублікування рукопису;

– **квитанція про оплату** за друк статті – **15,00 грн. за 1 стандартну сторінку**.

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

СТРУКТУРА РУКОПISУ

1) Рукопис починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті першої сторінки тексту.

2) **Назва** друкується великими літерами по центру.

3) **Прізвище та ініціали автора** – під заголовком малими літерами.

4) **Короткі анотації українською, російською та англійською мовами** (до 6 речень).

5) **Ключові слова** українською, російською та англійською мовами.

6) **Основний текст** статті може розбиватися на розділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки ([7, с. 64]) у підзаголовку "Література".

7) Перед **списком використаних джерел**, який подається у порядку посилання, пишеться підзаголовок "Література".

Усі значення фізичних величин подаються в одиницях Міжнародної системи СІ.

У тексті використовується науковий та науково-популярний стиль, за винятком звертання до попередніх робіт або якщо інше зумовлене змістом статті.

Усі малюнки подаються на електронних носіях в одному зі стандартних форматів (jpeg, tiff). Усі малюнки і таблиці потрібно послідовно пронумерувати арабськими цифрами (**Рис. 1., Таблиця 1**). До кожного малюнка подають короткий підпис, а до таблиці – заголовок. Необхідно уникати дублювання графічного матеріалу і довгих заголовків таблиць.

Формули у статті подаються тільки в електронному варіанті й набираються через стандартний редактор формул Microsoft Equation, що входить до складу Microsoft Office.

Нумерація формул подається в круглих дужках. Нумеруються лише ті формули, на котрі у статті є посилання.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія. Вона має право направити статтю на додаткову рецензію або експертизу, а також на літературну правку статті без погодження з автором. **Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.**

Авторам надається коректура статті. Ніякі зміни верстки, за винятком помилок під час набору, не допускаються. Виправлену і підписану автором коректуру слід протягом трьох днів повернути в редакцію.

Думка редколегії не завжди збігається з думкою автора статті.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Матеріали направляти за адресою:

м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2 (кафедра світової літератури та історії культури)

E-mail: svit.lit@mail.ru

Самойленко Григорій Васильович (тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10)

У разі недотримання авторами усіх вищезазначених умов редакція має право повернути статтю на доопрацювання чи відмовити в її друкуванні

Зразок заяви

В редколегію журналу

"Наукові записки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя"

ЗАЯВА

Я (Ми)

автор (співавтор) статті _____

прошу (просимо) опублікувати її в журналі "Наукові записки..."

Заявляю (заявляємо), що стаття написана спеціально для журналу, раніше ніде не публікувалась і не направлена для публікації в інші видання.

З чинним законодавством про друковані засоби інформації ознайомлений(ні) і за його порушення несу (несемо) персональну відповідальність.

"_____" _____ 201__ р.

Підпис